

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

**POZİTİVİST VE ELEŞTİREL PARADİGMALAR EKSENİNDE TÜRKİYE'NİN 21.
YÜZYIL ORTADOĞU SİYASETİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERVE ZENGİN

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ ÇAĞDAŞ ZARPLI

BİLECİK, 2022

10373123

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

**POZİTİVİST VE ELEŞTİREL PARADİGMALAR EKSENİNDE TÜRKİYE'NİN 21.
YÜZYIL ORTADOĞU SİYASETİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERVE ZENGİN

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ ÇAĞDAŞ ZARPLI

BİLECİK, 2022

10373123

BEYAN

“Pozitivist Ve Eleştirel Paradigmalar Ekseninde Türkiye’nin 21. Yüzyıl Ortadoğu Siyaseti” adlı yüksek lisans/doktora/sanatta yeterlik tezi/dönem projesinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR		DESTEK ALINMAMIŞTIR	×
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:	/.....	

Merve Zengin

Tarih

İmza

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında başından itibaren bana akademik bilgi ve birikimlerinin yanı sıra moral ve desteğini esirgmeden paylaşan her daim yanımda olan başta danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Çağdaş Zarplı'ya ardından üniversite hayatım boyunca değerli katkılarını ve yardımlarını esirgemeyen tüm hocalarımın emekleri için teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Son olarak ise, hayatımın her döneminde yanımda olan aileme bu vesile ile sonsuz teşekkür ederim.

Merve Zengin

2022

ÖZET

POZİTİVİST VE ELEŞTİREL PARADİGMALAR EKSENİNDE TÜRKİYE’NİN 21. YÜZYIL ORTADOĞU SİYASETİ

Tarih boyunca küçük veyahut büyük ölçekli her devletin, topluluğun, grubun coğrafi alan üzerinde hâkim olma arzusu göz önüne alındığında Ortadoğu’nun bu mücadelelerden nasibini almaması pek tabii kaçınılmaz bir durumdu. Eskiden beri bu topraklara önyargı ile yaklaşan Türkiye, 21. Yüzyılda kök salmış sorunlara ve çatışmalara son verme arzusu ile Ortadoğu’yla yakından ilgilenmiştir. Geleneksel olarak yürüttüğü dış politika yaklaşımını bir kenara iterek yeni dış politika retoriği benimseyen Türkiye’nin dış politika tavrı, dönemsel olarak farklı strateji ve yollar izlenerek Ortadoğu bölgesindeki sorunların ekonomik, kültürel ve diplomasi vasıtasıyla çözülmesi ve ikili ilişkilerin geliştirilmesi üzerine kuruluydu. Türkiye’nin özellikle de hükümet değişikliği ile hız kazanan dış politikasında geleneksel Türkiye-Ortadoğu yaklaşımı başka bir boyuta taşınmış ve hacimli ilişkiler ortaya konmak istenmiştir. 2002 seçimleriyle iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetlerinin organize ettiği dış politika retoriği birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. İlk etapta “Baticılık” ve “Statükoculuk” çizgisinde şekillenen tutum ve yaklaşım mevcut krizlerden etkilenerek ilerleyen dönemlerde güvenlik odaklı bir dış politika anlayışına dönüşmüş ve ciddi değişiklikler gözlemlenmiştir. Türkiye’nin bölgedeki rolüne ilişkin algının pozitivist ve eleştirel pek çok yansıması olmuştur. Özellikle de Ankara’nın yürütmek istediği politikanın handikapları oldukça çoktur. Yürütmüş olduğu Ortadoğu politikası onu başka devletler ile karşı karşıya getirmiş, çeşitli yaptırımlarla karşı karşıya bırakmıştır. Dış politikada tepki topladığı gibi içeride de çeşitli sorunlar ve eleştirilere maruz kalmıştır. Bu durumu paradigmlar üzerinde yorumladığımızda bu yaşanan durumlara bilimsel bir açıklama sağlamak mümkündür. Yaşanan durumlar üzerinde elde edilen sonuçların yansımaları nedensel bir yasaya oturtulabilir. Gerek pozitivist paradigma gerekse eleştirel paradigmlar keşfedilmeyi bekleyen olgular olduğu için Ankara hükümeti karar vericilerinin, ortaya koymuş olduğu politikaların bireyler üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri mevcuttur. Pozitivist paradigma, Türkiye’nin hakimiyet alanını genişletmek için yürütmüş olduğu siyasetin izlerinin bireyler ve devletler üzerindeki etkisinin çeşitli sonuçları olabileceğini desteklerken, eleştirel paradigma ise ortaya çıkan neden ve sonuçların derinlemesine analiz edilmesi gerektiğine inanır. Türkiye’nin olaylara müdahale etme şeklinden başlayarak hedeflenen sonuçların çözüme ulaşamamasının nedenleri derin analizler gerektirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Türk Dış Politikası, Pozitivist Kuram, Eleştirel Kuram.

ABSTRACT

TURKEY'S MIDDLE EAST POLICY OF THE 21st CENTURY IN THE AXIS OF POZITIVIST AND CRITICAL PARADIGMS

Considering the desire of every small or large-scale state, community, group to dominate over geographical areas throughout history, it was inevitable for the Middle East to get its share from these struggles. Turkey, which approached these lands with prejudice from of old, has been closely interested in the Middle East with its desire to terminate the problems and conflicts that struck in the 21st century. Turkey's foreign policy stance, which dismissed its traditional foreign policy approach and adopted a new foreign policy rhetoric, was based on the solution of the problems in the Middle East region through economic, cultural and diplomatic mediums and the development of bilateral relations by periodically following different strategies and paths. In Turkey's foreign policy, which gained momentum especially with the change of government, the traditional Turkey-Middle East approach was moved to another dimension and extensive relations were aimed to be revealed. The foreign policy rhetoric organized by the Justice and Development Party governments, which came to power with the 2002 elections, has generated copious controversies. The attitude and approach that was shaped in the line of "Westernism" and "Status Quo" in the first place, was affected by the current crises and transformed into a security-oriented foreign policy understanding in the following periods, and serious changes were observed. Although the foreign policy approach it developed could not achieve the expected results in the long run, it did achieve some results in the short run. The perception of Turkey's role in the region has had many positivist and critical reflections. In particular, the handicaps of the policy that Ankara wants to pursue are quite numerous. Turkey's Middle East policy has confronted it with other states and Turkey has faced various sanctions. It has been exposed to various problems and criticisms at home as well as in foreign policy. When we interpret this situation with paradigms, it is possible to provide a scientific explanation for these experienced situations. The reflections of the results obtained from the experienced situations may be established in a causable law. Since both the positivist paradigm and the critical paradigm are the phenomena waiting to be discovered, the policies introduced by the decision makers of Ankara government have positive and negative effects on individuals. While the positivist paradigm supports that the impact of the traces of the policy carried out by Turkey to expand its sphere of dominance on individuals and states may have various consequences, the critical paradigm believes that the resulting causes and

effects should be analyzed in depth. Starting from the way Turkey intervened in the events, the reasons why the targeted results could not be resolved require deep analysis.

Keywords: Middle East, Turkish Foreign Policy, Positivist Theory, Critical Theory.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1. Teorik Yaklaşım Çerçevesinde Paradigmanın Yorumlanması.....	5
1.1. Pozitivist Paradigma.....	6
1.2. Eleştirel Paradigma.....	8

İKİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU'NUN ÖNEMİ VE TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU'YA YÖNELİK SİYASETİNİN TARİHİ

1. Ortadoğu'nun Stratejik Önemi.....	13
2. 2000 Öncesi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası.....	17
2.1. 1923-1950 Periyodu.....	17
2.2. 1950-1960 Periyodu.....	23
2.3. 1960-1990 Periyodu.....	25
2.4. 1990-2000 Periyodu.....	28
2.5. 2000 Sonrası.....	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

21.YÜZYIL TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI

1. 2000'li Yıllara Girerken Türk Dış Politikasına Kısa Bir Bakış.....	31
2. Türkiye'nin Ortadoğu Devletleriyle Yürüttüğü İlişkiler.....	33
2.1. Irak ile İlişkiler.....	33
2.2. İran ile İlişkiler.....	36
2.3. İsrail ile İlişkiler.....	38

2.4. Suriye ile İlişkiler	40
3. 21.Yüzyıl Siyasetine Etki Eden Krizler.....	42
3.1. Suriye Krizi.....	42
3.2. Filistin Sorunu	45
3.3. 11 Eylül 2001 Terör Saldırıları.....	51
4. AKP'nin Dış Politikası.....	53
5. Ortadoğu'nun Kırılma Noktasında Türkiye'nin Komşuculuk Politikasına ve Gelişmiş "Yumuşak" Gücüne Duyulan İhtiyaç.....	55
6. Türkiye'nin Ortadoğu'ya İlişkin Diğer Kamu Diplomasisi Araçları.....	57
7. Ortadoğu'ya Yapılan İnsani Yardımlar.....	60
8. Türkiye, Ortadoğu meselesinde Model Olabilir Mi?.....	62
SONUÇ.....	64
KAYNAKÇA.....	67

KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Central Treaty Organization
CFR	: Dış İlişkiler Konseyi
DAC	: Development Assistance Committee
DP	: Demokrat Parti
D-8	: Gelişen 8 Ülke
FKO	: Filistin Kurtuluş Örgütü
İHH	: İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı
KİK	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
MSP	: Milli Selamet Partisi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OBD	: Orta Büyüklükte Devlet
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
RKY	: Resmi Kalkınma Yardımları
SHKK	: Dörtlü Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TESEV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı

TİKA : Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı

TPAO : Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri

GİRİŞ

Ortadoğu coğrafyası insanlığın doğuşundan beri pek çok devletin gözünün üzerinde olduğu bir bölgedir. Önemli yeraltı kaynakları, su yolları, kanalları, dini açıdan kutsal sayılan yerlere ev sahipliği yapması onu ön plana çıkaran unsurlarından bazılarıdır. Coğrafi konumunun yanı sıra birçok medeniyete ev sahipliği yapması da tüm dünyanın dikkatini çekmesi yönünde belirleyici bir sebep olmuştur. Ortadoğu'nun bünyesinde barındırdığı ucuz ve zengin rezervleri onu çatışmaların merkezi konumuna getirmiştir. Bu zengin toprakların dağılımında söz sahibi olmak isteyen devletlerin bölgeye göstermiş oldukları ilgi gibi Türkiye de bu topraklara yoğunlaşma eğiliminde olmuştur. Günden güne önemi artan Ortadoğu'nun coğrafi avantajı Türkiye için de önemli bir fırsat yaratmıştır. Türkiye, Soğuk Savaş öncesi bölgeyi hem kafasında uzak durulması gereken bir yer olarak kodlamış hem de bu bölgeyi bir tehdit unsuru olarak görmüştür. Bu algının oluşmasında Arapların Osmanlıya ihanet ettiği düşüncesinin yatması pek tabii normaldir. İlerleyen dönemlerde Batı ile yaşadığı sıkıntılar onu ciddi bir yol ayrımına getirmiş ve yol haritasını revize etmesi gerektiğini düşündürmüştür.

1964 yılında yaşadığı Kıbrıs Sorununda Batı'dan istediği desteği alamayan Türkiye, başka arayışlara girmiştir. Soğuk Savaş devam ederken Türkiye'nin art arda yaşadığı darbeler ve Batıya uzak kalması onu Ortadoğu ile yakınlaştırmıştır. İlk zamanlar Batı politikalarını benimseme ve kabul etme retoriğini benimserken, Soğuk Savaşın bıraktığı son kalıntıların da ortadan kalkmasıyla bu durum Türk yöneticilerinde özgür davranma ve kendi başına karar alma hissiyatı oluşturmuştur. Soğuk Savaş boyunca SSCB'ye karşı bir hat oluşturan ve güvenlik politikalarını SSCB'ye karşı belirleyen Türkiye, bu tehdit karşısında politikasını yeni döneme göre şekillendirmek durumunda kalmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye, dış politikasını Batılılaşma ve Statükoculuk olarak belirlemiştir. Batılılaşma politika yaklaşımının temel hedefinin, Batı'nın etinden sütünden yararlanma bilim ve sanat modüllerini benimseme üzerine kurulu olduğunu söylemek mümkündür. Statüko politikası ile istenen temel hedef bütünlüğü korumak idi. Bu minvalde Türkiye'nin Batılılaşma ve Statükoculuk politikası en başta gelen temel ilkeleri olmuştur. O dönemlerde Arap dünyasının geri kalmış bir halk olarak görülmesinin yanı sıra Ortadoğu'da tıpkı Türklerin Araplara sırtını dönmesinin bir karşılığı gibi onlarda Türkiye'ye sırtını dönmüştü. Bazı Türk yöneticiler tarafından Batıya yönelme arzuları ve bunu politika biçimi olarak görmeleri Türk kamuoyun çoğu kesimi tarafından sert bir biçimde eleştirildi. Ancak işler her zaman düşünüldüğü gibi gitmediği için Soğuk Savaşın hâkim olduğu hava ve

Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde ortaya çıkan gelişmeler Türkiye'nin Türk dış politikasını yeniden revize etmesine neden olmuştur. Soğuk Savaş boyunca SSCB'ye karşı cephe alan, NATO ve ABD ile müttefik olan Türkiye, Soğuk Savaş'ın bitmesinin ve kendini bölgede yalnız hissetmenin verdiği endişenin ardından yeni arayışlara girmiştir. Çevresindeki oluşumlardan tehdit algılamaya başlaması, NATO'nun eski işlevselliğinin olmadığını düşünmesi, müttefik olduğu devletler tarafından istediği ilgiyi görememesi yönünü Batıdan, Ortadoğu'ya döndürdü. Özellikle de 1990-1991 Körfez Krizinde müttefiklerinden gereken desteği alamaması üzerine uğradığı ekonomik zarar ve AB'nin Türkiye'nin 1987 yılında yapmış olduğu üyelik başvurusunu reddetmesi Batıya olan güvenini tamamen kaybetmesine sebep oldu. 1990'lı yıllardan itibaren Ortadoğu'nun artan popülerliğine kapılan Türkiye, bu dönemden itibaren hareketli zamanlar geçirmeye başladı. 2002 seçimleri ile tek başına Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesi Türk dış politikası için yeni dönemin kapılarını aralamıştır. Yeni dönemde komşularla iyi ilişkiler geliştirmeyi hedefleyen Türkiye, hem Komşularla Sıfır Sorun Politikası geliştirirken hem de geçmişten kalan problemlerini çözmeyi hedeflemiştir. Ankara hükümetinin son yıllarda ortaya koyduğu politikaları, istikrar ve refahı korumaya yönelik aktif siyaset ve ekonomik kazanım elde etmeye dönüktür.

Bölgeyi yakın markajına alan yalnızca Türkiye değildir. ABD'nin de bölgeye artan bir ilgisi söz konusuydu. ABD, Türkiye'nin bölgeyle yakından ilgilenmesinden rahatsızlık duyuyordu. Çünkü ABD'nin bu bölgeden elde edeceği petrole çok ihtiyacı vardı ve bölgede kimseyle rakip olmak istemiyordu. Türkiye ise yeni yol haritası gereği Ortadoğu'da barış ve huzurun yaratılmasına yönelik uygulamaları destekliyordu. Özellikle de AKP sonrası, dönem dönem yaşanan krizlerle karşı karşıya gelen ikili için bu coğrafya oldukça kıymetliydi. Türkiye'nin, geçmişe nazaran 21.yüzyılda yürüttüğü dış politikası onu Ortadoğu'nun dikkate alınması gereken oyuncusu haline getirdi. Yeni yüzyıla girilmesinin ardından Ankara'nın uygulamaya koyduğu sistemsiz değişiklikler tüm dünya tarafından yoğun ilgi görmesinin yanı sıra bu havzada dengelerin değişmesine de neden oldu. Türkiye bu mesele ile ilk ilgilendiğinde tamamen güvenlik odaklı yaklaşıyorken şimdi ise tam anlamıyla bu konuya dış politika odaklı yaklaşır oldu.

Ortadoğu'nun sahip olduğu stratejik önem ve enerji kaynakları onu devletlerarası mücadelelerin merkezi haline getirmiştir. 2001 yılında gerçekleşen 11 Eylül saldırıları, 2003 Irak işgali, Arap Baharı gibi olaylar ve daha nice Ortadoğu'da uzun yıllar etkisi devam edecek sorunlara neden olmuştur. Sayısız iktidar mücadelelerine sahne olan bölgeyi bünyesine dâhil etmek isteyen her devlet bu bölgede hâkimiyet kurmak istemiş ve bu yarışın

galibi olmak içinde türlü mücadeleler verilmiştir. Etki alanı bu denli geniş bir bölgenin hedef olması elbette ki şaşırtıcı değildir. Ancak her mücadelenin farklı bir sebebi vardır. Kimisi bu topraklardaki enerji kaynak rezervinden yararlanmak isterken kimisi dini kimliklerinden dolayı bölgeye yaklaşmıştır. Bütün çatışmaların geriye bıraktığı tek şey büyük bir kaos ortamı ve sayısız ölümdür. Dini ve ekonomik anlamda hayati önem taşıyan bu bölge gerçekten de dünyanın enerji başkentidir. Ucuz ve bol olan enerji kaynakları her devletin iştahını kabartmıştır. Türkiye için ise bu bölge zaman zaman önceliğini kaybetmiş bazı zamanlarda ise dış politikasının temel belirleyicisi haline gelmiştir.

21.yy itibariyle Türkiye'nin iç politikasının getirmiş olduğu değişimler yurtdışı politikalarına da yansımıştır. Bu yüzden de bu tez çalışması üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmaya bir altyapı oluşturması açısından ilk olarak Türkiye'nin Ortadoğu politikası yaklaşımının teorik çerçevesinin ana hatları belirlenmek istenmiştir. Konunun eleştirel ve pozitivist paradigmlar ekseninde incelenmesi ve yorumlanmasına yardım edecek teorik çerçeve, konunun daha net anlaşılması ve temel hatlarının belirlenmesi noktasından oldukça önemlidir. Yine devam eden bölümlerde Ortadoğu'nun bu kadar çatışmaya neden olduğunun altında yatan önem açıklanmaya çalışılmıştır. Bununla beraber Türkiye'nin dış politika oluşum sürecinde Ortadoğu'ya yönelik siyasetinin tarihsel arka planı da incelenmiştir. 21.yy'a girmeden önce dönem dönem Türkiye'nin Ortadoğu'ya yaklaşımının retoriği açıklanarak nasıl 2000'li yıllara gelindiği ve Ortadoğu politikasının nasıl zaman boyunca değiştiği yeni düzenden nasıl etkilendiği de yine açıklanmaya çalışılmıştır. Son bölümde karşımıza çalışmanın asıl konusu olan 21.yy Türkiye'nin Ortadoğu yaklaşımına giriş yapılarak Türkiye'nin bu yıllarda Ortadoğu devletleriyle olan ilişkilerinin nasıl seyir ettiği, bu döneme damgasını vuran krizlerin neden çıktığı ve nasıl çözümlendiği incelenmiştir. Buna ek olarak Arap Baharı ve sonrasında özellikle Suriye'deki iç savaşın tartışmaları nasıl alevlendirdiği, mezhep çatışmalarının şiddetini nasıl artırdığını ve Türkiye'nin bu konuya olan yaklaşımı da gözler önüne serilmiştir. 2001 yılında gerçekleşen 11 Eylül saldırılarının yeni dünya düzeninin oluşmasında nasıl etki ettiğini göstermek için değinilmesi gereken bir konu olması gerektiği ve 21. yy siyasetine etki eden önemli krizlerden biri olduğu düşünülmüştür. İlaveten AKP'nin 2002 seçimleriyle iktidarı devralmasıyla gündemi yoğun bir şekilde meşgul eden Filistin sorununa AKP'nin yaklaşımıyla bakılmak suretiyle konu analiz edilecektir. Yine AKP'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikasını oluştururken geliştirdiği komşuculuk politikasının ve yumuşak gücünün unsurlarına değinmek suretiyle ve kamu diplomasisi araçlarını ne denli kullanarak durum yönettiği tespit edilecektir. Geri dönüşüm geçiren

Ortadoğu Politikası ile bakış açısının da nasıl değiştiği gözler önüne serilecektir. Ortadoğu meselesiyle yakından ilgilenen Türkiye'nin yine bu dönem Ortadoğu'ya yaptığı yardımlar irdelenmek suretiyle Türkiye, Ortadoğu'da rol model olabilir mi? sorusunun yanıtı aranmaya çalışılacaktır.

Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik uygulamaya çalıştığı geleneksel dış politikası neydi? Politikasında ne gibi değişiklikler gözlemlendi? Bu değişikliğin sebebi neydi? Bu değişikliğin ne kadarını AKP'ye atfedilebilir? Türkiye'nin son dönem Ortadoğu politikasının ne kadar sürdürülebilir? Yanıt bulmayı bekleyen bu sorular üzerinden bulunacak cevaplar Türkiye'nin bölgeye yönelik faaliyetlerini anlamamız ve anlamlandırmamız açısından oldukça önemlidir. Bu sorular ışığında bulunan yanıtlar ile hem Ortadoğu ilişkilerini kavrayabilecek hem de siyasi dengelerin nasıl değiştiği nedenleri ve sonuçları ile birlikte incelenecektir.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu hipotezi ise, Ankara olası sonuçları iyi analiz etmelidir. Karar vericilerinin doğru zamanda doğru politika yapımına önem vermesi ve değişen şartları göz önüne alarak hassasiyetle durumları değerlendirmesi gerekmektedir. Siyasi bilinç uyandırılması ve imkânların seferber edilmesi en olası ve idealist yaklaşım olacaktır. İlaveten başarılı politika üretimi için kamuoyunun desteğinin alınması önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın yukarıda bahsettiği tezi ortaya koymak için birinci bölümden başlayarak derinlemesine analiz etmek bu sonucu çıkarmak için gerekli görülmüştür. Tüm bu değerlendirmelerin ardından sonuç kısmına geçilerek baştan sona Türkiye'nin ortaya koyduğu Ortadoğu politikasının kısa bir değerlendirmesi yapılarak geçmişten bu güne yapılan politikaların sonuçlarına değinilmiş ve etkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1. Teorik Yaklaşım Çerçevesinde Paradigmanın Yorumlanması

Yerkürenin oluşması ile birlikte gelişiminin ve bilinçlenme evriminin hız kazanması sonucu insan hem gözlem yapabilen hem de gördüklerini yorumlayabilen bir varlık olarak açıkladıkları ya da açıklayamadıkları bütün olguları bir neden sonuç mantığına oturtmaya çalışmıştır. Antik Yunan filozoflarına göre bilgi ya da doğruluk döneme, zamana, mekâna, öğretilere, inançlara göre görecelik gösterdiği için bu yaklaşımdan bağımsız olarak kesin ve evrensel bir bilginin varlığı mümkün değildir. Protagoras'ın "İnsan her şeyin ölçüsüdür" söyleminden de yola çıkarak Antik Yunan felsefesi, bilginin sübjektif olduğunu, kesin bilginin en iyi belirleyicisinin insan olduğu ve ondan daha büyük bir belirleyici olmadığını söyler.¹ Bilimsel bilginin geçmişi ve geleceği ile ilgili soru işaretleri modern bilim doğduktan sonra mantık değişimine maruz kalmış ve bir bilim dalı olarak diğerlerinden ayırt edilmesi gerektiği düşünülmüştür. Son gelişmeler çerçevesinde bilgi ve bilim felsefesi rölativizmi farklı açılardan ele alınmaya başlanmıştır. Çünkü bilginin var olma sürecinde iddialar hem bireysel olarak hem de kültür çerçevesi içerisinde değişkenlik göstermiştir. Özellikle Thomas Kuhn'un çalışmaları ve onun ortaya koyduğu bilim tarihi ve bilim hakkındaki düşünceleri bu konuya olan yaklaşımı daha da derinleştirmiş ve de daha kapsamlı bir çalışma ortaya konulmasına imkân sağlamıştır. 1950'li yıllara kadar kabul gören rölativist bilim anlayışı 1962 yılında ilk basımı gerçekleştirilen Thomas S. Kuhn'un "The Structure of Scientific Revolutions" (Bilimsel Devrimlerin Yapısı) isimli kitabı bilim felsefesinin yeniden araştırma konusu olmasını sağlamıştır. Bu kitap, bilimin rasyonel olarak kabul görülmesi gerektiğini, sübjektiflikten uzak, ilerlemeci bir disiplin olduğu konusunda eleştirel bir yaklaşımda bulunmuştur. Kuhn, bu kitabı bilim felsefesi üzerine yeni bir yaklaşım getirmekle kalmamış yaygın kabul edilen bilim algısına da bir başkaldırı niteliği taşımıştır. Kuhn, "The Structure of Scientific Revolutions" kitabında bilim felsefesine yönelik ortaya koyduğu bakış açısını ve yaratmaya çalıştığı yeniliği paradigma ismini verdiği bu terimle açıklamaya çalışmıştır. Kuhn'un paradigması, belli bir zaman içerisinde herkes tarafından kabul gören ve ortaya konulan disipline çözümler sunmayı hedefleyen bir çalışmadır. Kuhn aslında ortaya koyduğu bu paradigma çerçevesinde kendi bilim anlayışını da ortaya koymayı hedeflemiştir. Kuhn'a göre belli bir konuyu çalışan tüm bilim insanları kendi çalıştıkları alan üzerindeki kanıları

¹ H. Siegel (2013). Relativism, Incoherence, and the Strong Programme, Richard Schantz & Markus Seidel (Ed.), The Problem of Relativism in the Sociology of scientific knowledge, c. 43, s. 42.

doğru kabul ediyor. Daha fazla insan tarafından kabul gören görüşler ise görecelikten ayrılarak bilimsel bir paradigmayı ifade ediyor. Kuhn'un bu perspektifinden bakılarak ortaya çıkan bu kavram zamanla yaygınlık kazanmış ve artık belli başlı sorunlara ışık tutma amacı güden ve ortaya çözüm koyma çabasında olan bir alt disiplin olmuştur. Paradigmanın bilime katkısı ise bir sürü bilim insanı tarafından incelenen bir konunun temelini oluşturan aşamaların daha detaylı anlaşılması ve konunun ayrıntılı analiz edilmesine olanak sağlamasıdır. Bu açıdan baktığımızda aslında bilim ile paradigma kavramları birbirleriyle yakından ilişkilidir. Meseleye şöyle bakarsak var olan bir bilgi bir paradigmanın kılavuzluğu altında devam eden bir araştırmadır. Bu açıdan bilim ve paradigma birbirlerine hizmet etmektedir diyebiliriz.²

Bu araştırma serüveni bizi pek çok sorgulama sürecine sevk eder. Gerçekleştirdiğimiz bu araştırmada paradigma kavramı ontoloji, epistemoloji, varsayımlar şeklinde temellendirilebilir. Bilimsel bir araştırmanın doğası gereği pek çok şekilde sorulara yanıt verebilecek paradigmlar mevcuttur. Pozitivist paradigma da bunlardan bir tanesidir. Pozitivizm kavramının en çok tartışılan yanı “gerçeklik” kavramına dayandırılmasıdır. Geçmişe dayanan köklerinden dolayı pozitivizm Aristoteles ile ilişkilendirilmiştir. Biraz zaman geçtikten sonra bu kavram Auguste Comte ile de anılmaya başlanmıştır. Gelişmiş anlamda Auguste Comte ile başlayan serüven John Start Mill ve Emile Durkheim ile devam etmiştir.³

1.1. Pozitivist Paradigma

Pozitivizm ilk adından söz edildiğinde aslında Alman idealizmini ve Yeni Platonculuk felsefesini kendine kılavuz edinen ve metafiziği kendisine karşı gören bir öğreti olarak karşımıza çıktı.⁴ Bu öğreتيye baktığımızda aslında pozitif kelimesini pozitif bilimle eşleştirip bilginin müspet olgu ve olaylar ekseninde gözleme dayandırılması gereken felsefi bir görüşe atıfta bulunduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda da köken olarak Fransızcada “positif” , Latince “positivus” yani “mantıklı veri, olumlu önerme” anlamlarında karşımıza çıktığını görüyoruz.⁵ Pozitivizm ilk çıktığında her ne kadar Alman öğretisini benimsese de Alman idealistlerin ortaya koyduğu varoluşçuluk felsefesini hiçbir zaman kabul etmemiştir. Çünkü Almanların “Existenz” olarak isimlendirdiği varoluşçuluk felsefesi var olanın

² M. Olson & B. Hergenhahn (2016). Theories of Learning. (Çev.) Mustafa Şahin, Nobel Yayınları, s.261.

³ W. Neuman (2006). Toplumsal Araştırma Yöntemleri. Nitel ve Nicel Yaklaşımlar. Yayın Odası Yayınları. s. 121.

⁴ E. Orman (2010). Bilgi Felsefesi(Epistemoloji). (Felsefe Lisans Programı). İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul, s. 33.

⁵ EtimolojiTürkçe. Pozitif. [Erişim Tarihi: 28.03.2022, <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/pozitif>]

varlığından söz eder yani özü dikkate alır. Almanların bu öğretisi haricinde klasik Alman idealizmi aynı pozitivizm gibi kendi içimizdeki geleneksel öğretilerimizden ayrı bir gerçeklik olduğunu savunan, ilerlemeci ve var olanın aslında görünenden çok başka olduğunu savunan düşünce biçimini benimsemiştir. Ya da Plato'nun idealar kuramını kendisine ilke edinmiştir. Platon'un ve ardından da Aristoteles'in idealar dünyası aklı bilimsel düşüncenin temel prensibi olarak değerlendirir. Aristoteles Fizik isimli eserinde “*ilkeleri, nedenleri ya da temel öğeleri olan her araştırma alanında bilmek ve kavramak bunları anlamakla söz konusu olduğuna göre (çünkü ilk ilkeleri, ilk nedenleri, temel öğeleri bildiğimizde her bir nesneyi bildiğimizi düşünürüz)...*” derken aslında bilimsel araştırmanın önemli bir kriter olduğunu söylemiştir.⁶ Bu bağlamda pozitivizm, bilim ile yüksek korelasyon eşliğinde bilimden ciddi bir destek bularak yeni bir bilim anlayışı ortaya koymuştur.

Pozitivizm terimi aslında ilk kez Auguste Comte tarafından duyurulmuştur. İsim babası Comte, gözlemlerinden yola çıkarak nasıl doğada var olan gerçeklikleri açıklamaya çalışan bir doğa yasası var ise toplum ve tarihi de açıklamaya yönelik bir yasa olması gerektiğini düşünmüştür. Comte, pozitivist paradigmayı yorumlarken Aristo'nun felsefesinden esinlenmiştir. Comte'nin pozitivist yaklaşımı mutlak gerçeklik, var olan gerçeklik ve ikisinden elde edilen verilerle ortaya çıkardığı tümevarımlar üzerine kuruludur.⁷ 18.yüzyılın başında bir fikir olarak çıkan pozitivizm ancak 1920'li yıllarda kendi benliğini ortaya koyabilmiştir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nın hâkim olduğu yıllarda bilim insanları nitel araştırmalar ve doğa bilimlerinden elde edilen verilerden ziyade daha elde tutulabilen istatistiksel verilere ihtiyaç duydular. Onların geliştirdikleri ve kullandıkları bu metot pozitivizmi yaygınlaştırdı.⁸

Pozitivist paradigmanın kendisine amaç edindiği şey tümel bilgidir. Tekil bilgiyi sıkça eleştiren hatta eleştirmekle kalmayıp onu reddeden pozitivizme göre bilgi, tümevarım ve evrensellik üzerine kuruludur. Onun birikimci yaklaşımı en belirgin özelliğidir. Pozitivizm kaynağını büyük ölçüde Grek felsefesinden almakla birlikte ortaya çıkışı ile pek çok felsefeci tarafından benimsendi.⁹ Grek filozoflar ya da bir takım felsefecilere ek olarak bilim dünyasında da bilim insanları tarafından kendisine yer bulan pozitivizm, Rönesans'ın efsane bilimsel devrimine katkı sağlayan bilim insanı Galileo'nun da radarına takılmıştır. Ona göre nicel olarak varsayılamayacak hiçbir nitelik bilimin sınırlarına dâhil edilmemelidir.

⁶ Aristoteles (2012). Fizik. (Çev.) Saffet Babür., YapıKredi Yayınları, İstanbul, 184a-15.

⁷ (Alıntılaman K. Peca, 2000, s. 4); (Aktaran E. Tiryakian, 1978)

⁸ William Neuman, age, s. 121.

⁹ Ö. Doğan (1998). Doğa Bilimleri ve Sosyal Bilimler Ayrımının Dünü ve Bugünü Üzerine”, *Toplum ve Bilim*, s. 10.

Ölçülebilir, nicelleştirilebilir bilgi ancak pozitivistin idealleri arasındadır.¹⁰ Pozitivist bilgi, kesinlikle geleneksel öğretilere karşı sınırlarını belirlemiş ve bilimsel bilgiyi geleneksel değerlerden ayırmıştır.¹¹ Aydınlanma döneminin egemen olması ve bilimin yeşermesiyle beraber pozitivistler, kesinlikle metafizik ve spekülasyonlardan kendilerini soyutlamış geleneksel öğretiyi ve ilahi bilginin kabul göremezliği üzerinde fikir birliğine varmışlardır. Tümelci söylemleri kendilerine rehber edinen pozitivist paradigmanın öncüleri estetik, ahlak, inanç, vahiy gibi terimlerin bilimin sınırına giremeyeceği, deneye ve gözleme dayanmayan hiçbir bilginin kabul edilemeyeceği bilimsel yöntemlere dayalı bir felsefe geliştirmişlerdir. Pozitivizme göre olgular ve inançlar birbirinden ayrılmalıdır.¹²

Pozitivist bir paradigma nedensel yasaları keşfetmeye yönelik oldukları için hâlihazırda nedensel yasalar da keşfedilmeyi bekledikleri için sadece doğadaki nesnelere üzerinde değil aynı zamanda toplumlar ve bireyler üzerinde de genellenebilir. Belirli bir davranışın ortaya çıkmasında iç ve dış etkenler etkili olduğu için bireyin davranışlarında da etrafta meydana gelen olgu ve olaylarda da bu paradigmayı etkileyen nedensel bir yasa mevcuttur. Yani A olayı B olayının ortaya çıkmasına sebep olmakta genellemesi doğrudur.¹³ Peki, bu yasaları bilmek ya da öğrenmek ne işimize yarayacak? Özlem Doğan'a göre yeniçağa hâkim olan bu bilim anlayışında toplumu idare etmek hem toplumu etkileyen küresel ya da bölgesel ölçekteki olayları kanalize etme şansını vermekte hem de toplumsal değişmeye yön vermiş olmaktadır. Bu tümel bilginin varlığı politik olaylara hem rehber olacak hem de yön verecektir. Politikacılara yaşanan toplumsal olayları sanki elinde bir sözlük taşıyor gibi pozitivistin bize sunduğu bilimsel yöntemlerle ayrıştırma ve çözümleme yapabilme fırsatı tanıyacaktır.¹⁴

1.2. Eleştirel Paradigma

Bilimsel etkinlik açısından baktığımızda paradigmanın eleştirisi, sorgulama, tartışma, süreç ya da kabul edilebilirliği belli disiplinler içerisinde sınıflandırıldığını söylemek mümkündür. Paradigma ilk ortaya çıktığında onun inanç sistemlerini ve genel özelliklerini ortaya koyabilecek alt dallar oluşmuştur. Tıpkı pozitivist paradigma gibi eleştirel paradigma da bilimsel araştırmanın doğasına yönelik oluşturulan bir diğer paradigma şeklidir. Konulara,

¹⁰ F. Capra (1992). Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası, (Çev.) Mustafa Armağan, İnsan Yayınları, İstanbul, s. 55.

¹¹ H. Arslan (1992). Epistemik Cemaat. Paradigma Yayınları, s. 84.

¹² A. Swingewood (1998). Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi. (Çev.) Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, s. 49.

¹³ William Neuman, age, s. 125.

¹⁴ Özlem Doğan, agm, s. 17.

olaylara, etkinliklere eleştirel yaklaşarak özün arkasındaki gerçekliği ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Eleştirel Paradigma 1930 yılında Frankurt Okulu tarafından kavramsallaştırılan eleştirel kuram ile bağdaştırılan pozitivist paradigmaya tepki olarak karşımıza çıkmış bir kavramdır. Frankurt Okulunun önemli temsilcisi olarak bilinen Jürgen Habermas'ın çalışmalarından da bu konuda yararlanılmıştır.¹⁵ Neuman'ın çalışmalarından da esinlenen eleştirel paradigma, mevcut koşulların değerlendirilmesinde ve daha yaşanabilir bir dünya kurulmasında var olan gerçekliklerin ortaya çıkarılması noktasında eleştirel kuramın gerekliliğine dikkat çekmiştir.¹⁶ Eleştirel paradigma kavramı Amerikalı filozof Charles Pierce tarafından geliştirilen, hem bütünden parçaya hem de parçadan bütüne gidilebilecek bir bakış açısı içeren bir yaklaşımdır.¹⁷ Eleştirel paradigmaya göre pozitivist paradigma iç içe geçmiş komplike ilişkileri göremiyor. Özellikle pozitivist paradigma insan söz konusu olduğunda insan doğasını anlama konusunda yetersiz kalıyor. Olaylara anti hümanist yaklaşan pozitivist paradigma toplumların değişim ve gelişim süreçlerini bireyden bağımsız olarak ön görmekte ve bu da hata yaptırmaktadır. Bu yüzden eleştirel paradigmanın amacı detaylı bir araştırma ve analizin ardından varılan sonuç üzerinde bir fark yaratmaktır. Buradaki araştırmanın esas amacı bir problemin altında yatan asıl meseleyi bularak onu meydana çıkarmak ve toplumun kalkındırılmasına yardım etmektir.¹⁸ Pozitivist paradigma ile gözlemsel olaylarla ortaya çıkartılan gerçeklik, yüzeysel bir gerçekliktir daha derinlerinde yatan asıl meseleyi göremez. Olayların veya olguların altında yatan asıl gerçekliğin derinlemesine araştırılıp analiz edilmeye ihtiyacı vardır.¹⁹ Eleştirel paradigmanın bakış açısına göre insanlar doğası gereği yanılır ve yanlış yönlendirilmeye müsaittir. Burada eleştirel paradigmanın yapması gereken gizli gerçeği ortaya çıkarıp, değişim yaratmaktır. Eleştirel paradigmanın pozitivist paradigmadan farkı, bilimsel bilginin yanı sıra sübjektifliğe de ihtiyaç duymasındır.²⁰

Özellikle İkinci Dünya Savaşının çıkması eleştirel paradigmanın yayılma sürecini hızlandırmıştır. Çünkü savaşın patlak vermesi askeri, siyasi ve teknik anlamda yetersizliği gözler önüne sermiştir. Bu yetersiz tekniklerin geliştirilmesi ve revize edilmesi ihtiyacı duyulmuştur.²¹ Dış politikanın aktörleri, konuları, enstrümanları sabit kalmayıp sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisindedir. Bu yüzden de dış politika konusunda genelleme yapmak ve çeşitli analizlerde bulunmak çok hâkimiyet gerektiren bir süreç ister. Bu gün pek çok kişi

¹⁵ William Neuman, age, s. 141.

¹⁶ Age, s. 142.

¹⁷ Age, s. 147.

¹⁸ Age, s. 142.

¹⁹ Age, s. 143.

²⁰ Age, s. 147.

²¹ K. Alemdar (1990). İletişim ve Toplum. Bilgi Yayınları, s. 170.

aktör olmadığı halde birey olmanın, düşünce ve ifade özgürlüğüne sahip olmanın gerektirdiği şekilde iç ve dış siyaset hakkında fikir beyan edebiliyorlar. Çünkü pozitivism ve pozitivist paradigmlar arasındaki sistematik ilişki temel ayrımlar ve yeni bakış açıları kazandırmıştır. Pozitivist paradigmanın kökeninde bu vardır. Nasıl bireyin davranışının ortaya çıkmasında içsel ve dışsal sebepler etkili ise bu davranışlara yönelik olaylar ve olguların genellenbilmesi de pek tabii normaldir.

Türkiye'nin yeni yaklaşımının üzerine genel bir değerlendirmede bulunmadan önce bölge için birkaç çıkarım yapmak yerinde olacaktır. Ortadoğu özellikle pek çok devletin gözünü diktiği bir bölge olarak çoğu zaman popülerliğini korumuştur. Coğrafyasının dikkat çekici olması ve devletler için ucuz enerji kaynağına imkân sağlaması çok önemli görülmüş ve bölgeye olan ilgi her zaman canlı kalmıştır. Ancak burada Batılı devletler için bir sorun yatmaktadır. Bu sorun, Türkiye'nin bu güzergâha olan ilgisidir. Geliştirdiği ya da geliştirmeye çalıştığı ilgi Batının gözünden kaçmamıştır. Bu toprakların varlığı tıpkı Batılı devletler için olduğu kadar Türkiye için de büyük öneme sahiptir. En azından Ankara yönetimi bu düşünceye sahip olmuş olacak ki bu bölgeyle yakından ilgilenmiştir. Siyaset öyle bir şeydi ki hiçbir durumun hiçbir anlaşmanın bozulmadan devam etmesinin imkânı yoktu. Bu noktada 21.Yüzyıl siyasetinde Ortadoğu konusunda yoğun mesai harcayan ve siyasetin seyrini değiştiren 2002 seçimleri ile karşımıza çıkan AKP hükümetinin istikrarlı bir şekilde yürütmeye çalıştığı Ortadoğu politikası da zaman zaman kırılma noktaları yaşamıştır.

Türkiye'nin uygulamaya çalıştığı politikayı dış dünyada yaşananlardan bağımsız düşünmek akıl tutulması olacaktır. Türkiye'nin istediğini isteyen pek çok devlet varken, Türkiye'nin o devletlerin aralarından sıyrılıp büyük lokmayı alabilmesi oldukça güçtür. Türkiye, Ortadoğu eksenli dış politikasında Irak'ı dışarda bırakamaz. Ancak Irak tamamen PKK terör örgütüne bir koridor olmuş vaziyettedir. Hali hazırda Kürt Bölgesel Yönetimi, Irak hükümetinden bağımsız bir devlet olmak isterken, bu şekilde bir Kürt yapılanmasının içeride Türkiye'yi etkisi altına almaması ve aynı bağımsızlık talebini Türkiye'den de istenmesi kaçınılmazdır. Zaten mevcut konjonktürde böyle bir talep söz konusudur. Irak'ın böyle bir şeye öncü olması halinde Türkiye'yi etkileme potansiyeli çok yüksektir. Öte yandan IŞID gibi tüm dünyayı etkisi altına alan tehlikeli terör yapılanması Türkiye'yi yine bir mücadelenin içine sokmuştur. Türkiye'nin Kürt bölgesel yönetimi ile kurmuş olduğu ilişki neticesinde Türkiye'nin varlığına büyük tehdit unsuru oluşturan bir yapı ile ilişki kurmak ve anlaşmalar yapılması sıkça eleştirilmiştir. Bu yüzden Irak ile ilişkileri geliştirmek isterken ortaya çıkan

bölgesel yönetimin varlığının kabul edilmesi hem olumlu hem de olumsuz birçok olaya sebep olabilecek bir durum teşkil etmektedir. Bu yüzden AKP'nin dış politikası çok tartışmalıdır.

Bir diğer kırılma noktası olarak kaşımıza çıkan Arap Baharı da sayısız tartışmayı başlatmıştır. Türkiye'nin olayların ilk kıvılcımında coğrafyada yaşanan gelişmelere seyirci kalması çoğu kesim tarafından olumlu olarak karşılanmıştır. Ardından yaşanan gelişmelerin şiddetini de artırmasıyla Türk yöneticilerinden birbiri ardına yapılan açıklamalar Ankara hükümetini eleştirilerin odağı yapmıştır. Arap Baharı olaylarının patlak vermesinin ardından muhalif kanatlarca AKP'nin komşularla sıfır sorun politikasından, halklarla sıfır sorun düzeyine geçiş yaptığı yönünde açıklamalar söz konusudur. Ortada bir gerçek var ki o da Ankara ilk kez bu kadar Ortadoğu ülkesinde gerçekleştirilecek bir rejimi desteklemiştir. Türkiye, Suriye konusunda bir şeyler yapılması için yeterince müdahaleci, istekli ve azimliydi. Haziran 2011 yılında artan şiddet olaylarından sonra açıklamada bulunan Erdoğan *“Biz Suriye'deki gelişmelere daha fazla sessiz kalamayız. İyi ilişkiler ilelebet sürmez”* diyerek tavrını net bir şekilde ortaya koydu.²² Aslında sorun bu idi. Türkiye zaten daha önce bahsettiği gibi Suriye meselesini bir dış sorun olarak görmüyor bu mesele bizim iç meselemizdir diyerek Suriye ile ortak kültürel ve tarihi bağlara sahip olduğunu söylüyordu.²³

Suriye'de yaşanan gelişmeler de bu yüzden önemli bir kırılma noktası olarak sayılır. 1998 yılında yapılan Adana Protokolü, Türkiye ve Suriye ilişkilerinin başlamasında güzel bir adım olmuştu. AKP'nin politikası gereği yürüttüğü komşuculuk politikası da yerinde bir tutum olmuştu ve güzel giden ilişkiler belli stratejik ortaklık ilişkilerinin kurulmasıyla daha da pekişmiştir. Ancak Suriye'de ki iç savaş ve meselenin Türkiye boyutu, yapılan yardım ve birçok düzensiz göçmene ana yurt olunmasının ardından Türk askerlerinin bölgeye düzenlemiş olduğu operasyonlar Türk halkını maddi ve manevi yönden epey yormuştur. Suriye krizinden sonra başlayan düzensiz göçmen akını Suriye'deki krizden en çok etkilenen ülkeyi Türkiye yapmıştır. Türkiye'nin hem bu göçmen gruplarına yapmış olduğu yardım hem de Esad'a karşı duran muhalif grupların Türkiye'de temsilcilik açmalarına izin vermesi, Türkiye'yi zaman zaman muhalefet ile zaman zaman da Türk halkıyla karşı karşıya getirmiştir.

Bir diğer kırılma noktası da İsrail ile olan ilişkilere dir. Çok uzun yıllar İsrail ile denge politikası kurulmuş ancak yaşanan krizler bu sürecin devam etmesini sekteye uğratmıştır.

²² Hürriyet (2011). Erdoğan'dan Esad Ailesine Sert Mesaj. [Erişim Tarihi: 10.06.2021, [Erdoğan'dan Esad ailesine sert mesaj - Son Dakika Haberleri \(hurriyet.com.tr\)](http://hurriyet.com.tr)]

²³ Habertürk (2011). Erdoğan, Davutoğlu'nu Şam'a Gönderiyor. [Erişim Tarihi: 10.08.2021, [Erdoğan, Davutoğlu'nu Şam'a gönderiyor \(haberturk.com\)](http://haberturk.com)]

Olaylar patlak verdiğinde yapılan anlaşmalar kesintiye uğramıştır. İsrail hatasını telafi etme sözü verdikten sonra ilişkilerde düzelme gözlenmiştir. Ancak, Türkiye'nin Filistin meselesine olan yaklaşımı İsrail ile olan ilişkilerinde ikilem yaratmıştır. Bu meselenin çözüme kavuşmaması da İsrail ile Türkiye'yi çok karşı karşıya getirecek gibi duruyor.

Görüldüğü üzere belli başlı kırılma noktaları Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikasını şekillendirmiştir. Aslında AKP'nin Ortadoğu politikasını kendisi yönlendirmemektedir. Savaşlar, krizler Türkiye'nin bu bölgeyle olan ilişkilerinin seyrini belirlemiştir.

Dolayısıyla bütün bunlardan bir çıkarım yapmak gerekirse Ankara Hükümeti'nin komşularla sıfır sorun politikası yaklaşımı kapsamında olaylara müdahil olma biçimi içeride ve dışarı da eleştirildiği ve zaman zaman bozulan ilişkileri gözler önüne sermiştir. Türkiye'nin olaylarda taraf olmasını istemeyen ve müdahalelerinden rahatsız olan devletlerin tutumunun en net örneğini Suriye Krizinde görmek mümkündür. Zira bu kriz süresince meydana gelen gelişmeler bu durumu açık bir şekilde gözler önüne sermiştir. İlk sekiz yılında durumu iyi idare eden AKP hükümeti, patlak veren krizler karşısında çaresiz kalmıştır. Ayrıca her ne kadar Türkiye, İran ya da Suriye ile dostane ilişkiler kurmaya çalışsa da bu devletler Türkiye'ye olan önyargılarından vazgeçmemişlerdir.

Türkiye'nin yönünü Ortadoğu'ya dönmesi, İran ve Suriye ile normal ilişkiler yürütme çabası ABD'nin bölge siyaseti ile de çakışmıştır. Amerikalılara bakıldığında onlar Türkiye'nin bu bölgede olmasından rahatsızlık duyuyorlardı. Uluslararası arenada bu denli güçlü bir devletin çıkarlarıyla çatışma cesaretini Türkiye'nin göstermesi ve ABD'nin karşısında bölgedeki faaliyetlerini sürdürmesi Türk hükümetinin politikalarının eleştirilmesini açık hale getiriyordu.

Uluslararası konjonktürde hiçbir zaman sonun ne olacağı belli olmadığı için siyasi aktörlerin tasarrufları değişiklik gösterebilmektedir. Türkiye İran, Orta Asya ile iyi ilişkiler tesis etmek isterken bir anda bu devletleri karşısında hatta Rusya'nın yanında görebilmektedir. Şu an baktığımızda Suriye'nin en büyük umudunun Türkiye gibi görünmesi durumu da değişiklik arz edebilir. İsrail ve ABD ile iyi giden bir ilişki de Suriye'yi Türk düşmanı yapabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU'NUN ÖNEMİ ve TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU'YA YÖNELİK SİYASETİNİN TARİHİ

1. Ortadoğu'nun Stratejik Önemi

Ortadoğu terimi bugün Fas'tan Afganistan topraklarına kadar uzanan bir bölgeyi ifade eder. Bir bakıma ilk Müslüman fetihlerinin gerçekleştiği Anadolu topraklarına benzer. Büyük ölçüde tarımın sulamaya bağlı olarak yapıldığı, göçebeliliğin yaygın olduğu yarı kurak, çöl iklimine sahip bölge ancak 21. yüzyılda coğrafi bir tanımdan çıkıp bundan daha fazlasını bünyesinde barındıran bir yer haline gelmiştir. Ortadoğu için iki önemli nokta söz konusudur. Birincisi, Tarihsel önemi. Ortadoğu en büyük üç Müslüman İmparatorluğuna (Emeviler, Abbasiler ve Osmanlılara) ev sahipliği yapmıştır. İkincisi ise Coğrafi konumudur.²⁴

Türk dış politikasında Ortadoğu'nun, Ortadoğu coğrafyasında ise Türkiye'nin önemi giderek artmaktadır. Bu karşılıklı bağımlılığı artıran belli durumlar elbette ki söz konusudur. Karşılıklı bağımlılığın etkisiyle yaşanan gelişmelerden hem Ortadoğu hem de Türkiye ciddi bir biçimde etkilenmiştir. Bakıldığında Ankara'nın özellikle son on yılda bu bölgeye olan eğilimi gözle görülür bir şekilde artmıştır. Türkiye ile Ortadoğu'nun kültürel, tarihsel, dini yakınlıkları geçmiş ile gelecek arasında köprü görevi görüp, birbirlerine yakınlaşmasına neden olmuştur. Türkiye bu topraklara özel ilgi duymuştur. Öyle ki yakın dönemde geçmişe nazaran Türkiye aktif siyaset yürütmekle kalmamış öyle ki hamleleri ile Türkiye, bölgede rol model mi olmak istiyor sorularını akıllara getirmiştir.

Bazı mekânlar ya da bölgeler o dine inananlar arasında bir kutsiyet göstergesidir. Nasıl Katolik bir birey için Vatikan kutsal ise ya da Hindular Ganj Nehrine önem atfediyorlarsa bir Müslüman için de Mekke, Kudüs, Mescid-i Aksa en kutsal mabetlerdendir.²⁵ Hem Müslümanlar için kutsal bölge olarak görülen önemli mabetlerin bir kısmının Ortadoğu'da olması hem de önemli dinlere, medeniyetlere ev sahipliği yapması hasebiyle oldukça önemlidir. Sadece dini açıdan değil uluslararası ticaret, zengin yeraltı kaynakları bakımından da Ortadoğu birçok devletin hâkimiyeti altına almak istediği bir bölge haline gelmiştir.²⁶

Bakıldığında Ortadoğu kavramı kültürel ya da coğrafi bir tanımlı içeren bir anlatım için kullanılsa da giderek siyasi hedeflerin odak noktası olan kritik bir bölge olarak tanımlanmaya

²⁴ N. Keddie (1973). Is There A Middle East?, *International Journal of Middle East Studies* 4, s. 255.

²⁵ M. Baş (2019). Filistin'in Dinler Tarihi Açısından Önemi, Pınar & Yavuz Cankara (Ed.), *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları*, Efe Akademi Yayınları, İstanbul, s. 3.

²⁶ S. Sakin & C. Deveci (2011). Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme. *History Studies*, s. 281.

başlanmıştır. Aslına bakılırsa Ortadoğu'nun tam olarak sınırlarının nereden başlayıp nereden bittiği kestirilemese de en geniş anlamıyla Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Etiyopya, Sudan ve Mısır'ı içine alarak başlayan hat Umman Körfezi ve Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, BAE ile devam etmiştir. İçerisine Türkiye ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerini de alarak çizilen bu hat güneyde Arabistan, Yemen, Lübnan, Ürdün, Suriye, Filistin, İsrail'in de içinde bulunduğu bir coğrafyayı tanımlamak için kullanılmıştır. Başka bir Ortadoğu tanımı batıda Mısır, doğuda Umman Körfezi, güney kısımda Aden Körfezi ve kuzeyde de Türkiye'nin bulunduğu bir alanı ifade eder. Onun bu hattı dinsel ve tarihsel olarak hayati bir önem taşımaktadır. İster en geniş anlamıyla düşünülün ister en dar Ortadoğu denildiğinde akla ilk gelen kimlikler ayrışmalardır. Ortadoğu günümüzde üç semavi din olan İslam, Hristiyanlık ve Museviliğin çıkış yeridir. Ortadoğu denilince aklına insanların dini bir çatı altında hep beraber yaşamaları gelebilir. Ancak; İslam'ın hızla yayılması başta halkları ortak bir paydada buluştursa da daha sonra kimlik çatışmalarını ortaya çıkmış, farklı dinlere inanmalarından dolayı birbirleri arasında düşmanlıkları artırmış ve süregelen bir iç savaşa sürüklenmişlerdir. Ortadoğu denilen bu bölgenin çoğunluğunu Araplar, Farslar ve Türkler oluştursalar da bölgede Yahudi ve Kürt kimliklerinin de önemli rol oynadığı göz ardı edilemez. Ortadoğu'nun bu denli önemli oluşu süregelen mevcudiyetinden başlamakla beraber aslında insanlık tarihinin ilk izlerine burada rastlanmış olmasından da ileri gelir.²⁷

İnsanlık tarihinin başladığı yer olarak görülmesinin sebebi büyük peygamberlere ev sahipliği yapmasından kaynaklıdır. Yahudi ve Arapların atası olarak görülen Hz. İbrahim bu topraklarda doğmuştur. Aynı şekilde Hz. Musa, Hz. Yakub, Hz. Yusuf, Hz. Muhammed ve Hz. İsa da Ortadoğuludur. Hatta Hz. İsa'nın cezalandırıldığı ve cezalandırılmak üzere haçın ona taşıtıldığı çeşitli olaylar silsilesinin yaşandığı Golgota Tepesi'ndeki Kutsal Kabir Kilisesine götürülmek üzere çarımha gerilmeden önce 14 durak olarak adlandırılan Emel yoldan geçtiği ve 13. durak yani Kutsal Kabir Kilisesine geldiklerinde Hz. İsa'nın çarımha gerildiğine inanılır. Hristiyan dünyası, Hz. İsa'nın Ortadoğu'nun kalbi olarak anılan Kudüs'te Yahudiler tarafından öldürüldüğünü düşünmektedir.²⁸ İslamiyet'in burada doğup gelişmesi de Ortadoğu'ya ayrı bir önem atfetmektedir.

Bu bölgelerin Ortadoğu olarak ilk telaffuz edilişi ise 1902 yılında *National Review*'de yayınlanan "The Persian Gulf and International Relation" makalesinde bir Amerikalı Kaptan Alfredx Thayer Mahan tarafından olmuştur. Ama daha da derinlere inildiğinde Ortadoğu

²⁷ T. Arı (2014). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. Dora Yayınları, s. 19.

²⁸ E. Fıratlı (2017). Hz. İsa'nın Çile Yolu. [Erişim: 03.01.2021, <http://gezginuzlersitesi.com/gidilen/hz-isanin-cile-yolu-kudus-2-emel-firatli/>]

kavramını ilk kullanan Alfredx'in aksine General Sir Thomas Edward Gordon olduğu tespit edilmiştir.²⁹

Bölgeye bakıldığında dinsel ve tarihsel öneminin haricinde bir de ekonomik yönü söz konusudur ki onun bu yönü türlü savaşların çıkmasına sebep olmuştur. Büyük Ortadoğu olarak isimlendirilen bu bölge dünya petrol rezervinin % 60'ını oluşturmakta iken doğal gaz rezervinin ise neredeyse % 50'sini bünyesinde barındırır. Ortadoğu petrol açısından ne kadar değerli ise, doğal gaz açısından da o kadar değerlidir. Doğal gazda dünya Ortadoğu'ya bağımlı durumdadır. Ortadoğu'ya ister geniş perspektiften bakın ister dar ne olursa olsun bu kaynakların mevcudiyeti kesindir ve rakamsal olarak yine de % 50'nin aşağısına düşmez.³⁰ Öyle ki bilinen BP, Haziran 2020 tarihinde yayınladığı raporuna göre dünya ham petrol rezervi 1,73 trilyon varil olarak açıklanırken, Ortadoğu % 48 oran ile en çok petrol rezervine sahip bölge olmuştur.³¹ 2019 yılı için açıklanan doğal gaz mevcut rezerv miktarı ise 198,8 trilyon m³ olarak belirlenmiş ve rezervlerin dağılımı incelendiğinde ise Ortadoğu yine birinci sıraya yerleşmiştir.³²

Bu denli önemli enerji kaynaklarına ev sahipliği yapan bir bölgenin ekonomiye yön verdiği kaçınılmaz bir gerçektir. Her açıdan birçok unsuru bünyesinde barındıran bu bölge siyasi, dini, ekonomik çeşitliliğin yanı sıra iyi bir silah pazarı olması da bölgeyi kuşkusuz önemli hale getirmiştir. Dünyaya egemen olmak isteyen bir güç hiç kuşkusuz bütün ticaret yollarının da hâkimiyetini elinde tutmak isteyecektir. Hürmüz Boğazı, Süveyş Körfezi, Cebeli Tarık Boğazı ve Aden Körfezinin bu bölge sınırları içerisinde çizilen hat güzergâhında olması onu eşsiz bir bölge yapmaktadır. Ortadoğu, Asya ile Avrupa'nın Asya ile Afrika'nın, Karadeniz, Akdeniz ve Hint Okyanusu'nun kavşak noktasıdır. Bu yüzden önemi büyüktür ve mücadelenin merkez noktasını oluşturur.³³

Bütün bunları göz önüne alarak baktığımızda akıllara Birleşik Krallık Başbakanı Winston Churchill'in şu sözleri akıllara gelmektedir. “Bir damla petrol, bir damla kandan daha değerlidir” sözü geçmişte ve gelecekte bölgenin önemini gözler önüne serdiği gibi

²⁹ C. Koppes (1976). Captain Mahan, General Gordon, and the Origins of the Term 'Middle East'. *Middle Eastern Studies*, 12(1), s. 95.

³⁰ BP Statistical Review of World Energy (2009). [Erişim Tarihi: 03.01.2021, <http://large.stanford.edu/courses/2014/ph241/christensen2/docs/bpreview.pdf>]

³¹ Türkiye Petrolleri A.O. (2020). Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu. [Erişim Tarihi: 03.01.2021, [2020-petrol-ve-dogal-gaz-sektor-raporu-47460b743c70c609.pdf](https://www.togaz.com.tr/2020-petrol-ve-dogal-gaz-sektor-raporu-47460b743c70c609.pdf)]

³² Sputniknews (2018). En Fazla Petrol ve Doğalgaz Rezervine Sahip Olan Ülkeler. [Erişim: 03.01.2021, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201812031036447006-opec-gaz-petrol-venezuela-suud-arabistan-iran-rusya-abd/>]

³³ H. Yılmaz (2016). Ortadoğu'nun Jeo-Ekonomik Önemi ve ABD'nin Ortadoğu Politikasının Ekonomik Nedenleri. *Tesam Akademi Dergisi*, 3(1), s. 99.

ileride bu uğurda çok fazla kan ve gözyaşı döküleceğinin sinyalini bizlere vermiştir. Çünkü gerçekten de Ortadoğu’da petrol, kan ve politika birbirine karışmıştır. Ortadoğu coğrafyasının jeostratejik ve jeopolitik önemi o kadar önemli görülmüş ki devletlerarası yaşanan mücadelenin ve ulusal çıkarların hedef noktası haline gelmiştir.³⁴

Zaman zaman mücadelenin boyutu ve aktörleri değişse de değişmeyen tek şey bölgeye hâkim olma isteğidir. Ortadoğu oluşumunun üzerinden yıllar geçse de oraya duyulan ilgi ilk günkü gibi taptaze kalmıştır. İlkçağlardan beri çoğu medeniyete ev sahipliği yapmasının yanında bereketli topraklarda o bölgeye farklı bir anlam yüklemektedir. Bu nedenledir ki Ortadoğu’ya cazibe merkezi demek hiç de yadsınacak bir söylem olmamalıdır. Bu minvalde çalışmanın temel sorularından biri olan; Ortadoğu, neden devletlerin uğruna çatışmayı göze aldığı, birbirleri üzerinde üstünlük mücadelesi verdiği bir bölgedir ve dünya siyasetindeki önemi nereden gelmektedir sorusuna yanıt onun yukarıda bahsi geçen niteliklerinden kaynaklanmaktadır.

Medeniyetlere ev sahipliği yapan, Doğu ile Batı’yı birbirine bağlayan ticaret yollarının güzergâhında bulunan, bereketli toprakları için mücadele verilen, farklı etnik gruplara kucak açmış, güç/tehdit dengesine yön veren, nihai hedeflerin ulusal çıkar gözetmek olduğu eşsiz Ortadoğu tüm dünya için oldukça önemlidir.

Dış politika olgusu, devletlerin birbirlerine ve ulus ötesi örgütlere karşı uyguladıkları askeri, güvenlik, iktisadi stratejilerin bütünü olarak tanımlanabilir.³⁵ Ülkenin jeopolitik önemi, iktisadi kaynakları ve hatta dünya politikasını da etkileme düzeyinin yüksek olması gibi durumlar dış politika oluşumlarında büyük önem taşır.

Devletler kendi dış politikalarını oluştururken siyasal manevralar yaparak kapasitelerini artırmayı hedeflerler. Bir devletin etki düzeyi ne kadar büyük ise o kadar belirleyici olur. Diğer ülkelere karşı ekonomisi kimin daha yeterli ise, kim askeri güçleri ile tehdit oluşturuyor ise, kim uluslararası dünya politikasında karar alıcı ise o diğer ülkelerin gözünde hazmı zor olan bir devlet görünümüne sahip olur ve hedef belirleyici haline gelir. İkinci Dünya Savaşı’nda nasıl “Büyük Devlet”, “Süper Güç” ayrımı var ise bir de bu kategorilere girmeyen “Orta Büyüklükte Devletler” (OBD) söz konusudur. OBD, daha çok bölgesel özellikleri içlerinde barındırdıkları ve büyük devletlere direnemeyen ama küçük devletleri de etkileyebilen bir ölçekte olan gruptur. Türkiye, çok farklı uluslararası aktörler,

³⁴ Tayyar Arı, age, s. 21.

³⁵ Ö. Kürkçüoğlu (1980). Dış Politika Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35(1), s. 311.

devletler ya da baskı grupları içerisinde girmeye zorlanabilecek hassas bir bölgede olduğu için onu bu gruba dâhil etmek mümkündür.³⁶

Ortadoğu'yu tanımlarken Türkiye'nin de bir Ortadoğu ülkesi olarak görüldüğünü ifade etmiştik. Hal böyle olunca kendisinin de içinde bulunduğu bir bölgenin hâkimiyetini kontrol etmek istemesi yadırganmaması gereken bir durumdur. Özellikle para akışını sağlayabilmek için deniz yolu ticaretinin önemi büyüktür. Ortadoğu'nun zenginlikleri saymakla bitmediği için deniz ticaretinde de önemli su yollarına sahip olması Türkiye'nin de iştahını kabartmaktadır. Yalnızca bu da değil zengin yer altı kaynakları da giderek önem kazandığı bir dönemde petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olma arzusu Ortadoğu'yu güçler arasındaki çatışmanın hedefi haline getirmektedir.

Yıllar geçtikçe Türkiye'nin Batılılaşma ve Statükoculuk olarak belirlenen geleneksel dış politika yaklaşımı çizgisine alternatif olacak yeni yaklaşımlar üretilmeye çalışılmıştır. Ama Türkiye'nin mevcut politika yaklaşımını oluşturan unsurlarından biri hep Ortadoğu'yu işaret etmiştir. Soğuk Savaşın başlaması, Türkiye'nin Batılı kutuplara yaklaşması Ortadoğu ve Arap camiası tarafından kimi zaman Türkiye hedef değiştirdi yorumları yapılmasına sebep olmuştur. 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile savaşın tüm tarafları Ortadoğu'nun bereketli topraklarını ele geçirmeyi istemiştir. Tarih sahnesinde kanlı bir savaş olarak akıllarda kalan İkinci Dünya Savaşı'nda savaş taraftarları Türkiye'nin de savaşta yer almasını istedi ancak Türkiye, Ortadoğu mücadelesinde bir taraf olmak istemedi.³⁷

2. 2000 Öncesi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası

Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikasını anlamak için Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar olan dönemleri belirli zaman dilimlerine ayırarak tespit etmek daha sağlıklıdır. 1923-1950, 1950-1960, 1960-1990, 1990-2000, 2000 sonrası. Türkiye'nin Ortadoğu politikasındaki değişiklikleri anlayabilmek için bu tarihlerdeki dış politikasına bakacağız.

2.1. 1923-1950 Periyodu

Türkiye'nin dönemsel değişkenlik gösteren Türkiye-Ortadoğu politikasını analiz ederken nasıl bir savaşta mevcut şartları göz önüne alarak yaşanan durumu değerlendirmek en sağlıklı olan ise Ortadoğu'yu da aynı şekilde görmeli ve analizlerimizi yaparken bu durumu göz ardı etmemeliyiz. Çünkü Ortadoğu'nun mevcut durumu hiçbir zaman aynı kalmadı ve

³⁶ B. Oran (2001). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*. İletişim Yayınları, s. 29-30.

³⁷ İ. Türkmen (2010). *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası*. Bilgesam Yayınları, s. 13.

aktörler, tarihler değıştikçe Ortadoğu'nun durumu da değışti. Birinci Dünya Savaşı'nda Araplar kendi toplumlarını oluşturmak istemişlerdi. Bunun için çok mücadele etmelerine rağmen bağımsızlıklarını kazanamadılar. Bu mücadeleleri İkinci Dünya Savaşı boyunca da devam etti. Araplar kimlik sorunu yaşadıklarından ve öteki olarak karakterize edildiklerinden ötürü içlerinde hep bir bağımsızlık arzusu taşımaktaydılar. Savaşın hemen ardından Britanya ve Fransa'nın bölgeyi hâkimiyetleri altına almalarıyla bölgede yeni gelişmeler ortaya çıktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından Araplar, Fransa ve Britanya ile yakın ilişkiler kurdu.³⁸ Türkiye, daha o dönem bağımsız bir Arap ülkesi olamayacağını düşündüğü için Araplarla olan ilişkisini kesmişti. 1923-1950 arası dönemde Ortadoğu'nun sınırları tam olarak belli olmamıştı. Net bir siyasi harita çizmek de mümkün değildi. Bu dönem hiçbir Arap ülkesine karşı Türkiye'nin gerçekleştirdiği bir dış politika da yoktu. Mevcut durumda Türkler, en iyi yolun İngiltere ve Fransa ile iş birliği yapmak olduğunu düşünmüşlerdir. Bu dönemde Türkiye SSCB'nin tehdidi ile uğraştığı için Batı ile yakınlaşmayı tercih etti. Bu yüzden Ortadoğu'dan uzak kalmak zorunda kaldı.³⁹

Meydana çıkan bu sorunlar ile baş etmeye çalışan Türkiye için Ortadoğu meselesinden uzaklaşması istenmeyen bir durum yaratmıştır. 1930'lu yıllara gelindiğinde Türkiye, güvenliğini tehdit eden uluslarla iyi ilişkiler yürütmek istemiş, küresel ve bölgesel ölçütteki topluluklara üye olarak bir takım girişimlerde bulunmuştur. 1930'lı yıllarda Türkiye'nin Türk dış politikasında esaslı değışimler gözlemlenmiştir. Ortadoğu'da yer alan devletlerle kalıcı barışı sağlamak adına imzaladığı Sadabad Paktı bu döneme damga vuran gelişmelerden biridir.⁴⁰ Hazırlanmasında Türkiye'nin önemli rol oynadığı içerisinde İran, Irak, Afganistan'ın yer aldığı Sadabad Paktı yalnızca bir askeri ittifak anlaşması değil aynı zamanda bir saldırmazlık ve dostluk antlaşmasıydı.⁴¹

Bu dönem ortaya çıkan Türk dış politikasının gündemini epey meşgul eden ve Ortadoğu'da bulunan devletler ile Türkiye'nin ilişkilerinin seyrini etkileyen Musul sorunu önemli bir kriz olarak karşımıza çıkacaktır. Musul'u kontrol etmek önemlidir. Çünkü Musul'un kontrolü Irak'ın körfez bölgesinin kontrol edilmesini sağlar. Musul'u kontrol etmek demek, Basra'yı, Ortadoğu'yu, Karadeniz'i, Doğu Akdeniz'i kontrol etmek demektir.⁴² Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgiye uğramasının

³⁸ B. Dicle (2008). *Factors Driving Turkish Foreign Policy*. (Master's Theses). Louisiana State University and Agricultural and Mechanical College, s. 8.

³⁹ Mohammad Khan, agm, s. 33.

⁴⁰ M. Palabıyık (2010). Sadabad Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme, *Ortadoğu Enstitüleri*, 2(3), 155.

⁴¹ Baskın Oran, age, s. 365.

⁴² (Alıntılayan N. Yazıcı, 2011, s. 136); (Aktaran Z. Brzezinski 1988, s. 41-53).

ardından 1918'de Osmanlı ile müttefik devletler arasında Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanacaktı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını hazmedemeyen bir grup karşımıza Ulusal Bağımsızlık Hareketi olarak çıkacak ve Mondros'ta bahsedilen sözde barış temelli olan antlaşmayı kabul etmeyerek milli bir pakt hazırlayacaklar.⁴³

İsmet Paşa sürecin kesintiye uğramasının ardından ikili görüşmeler yürüterek bu meselenin çözüme kavuşması noktasında çaba sarf edecektir. 20 Kasım 1922 de başlayan Lozan Konferansında değinilmeyen Musul-Türkiye sorunu ikili görüşmelerle çözüme bağlanmak istenecek ancak 23 Ocak 1923'e kadar bir neticeye varılamayacak. Ardından Yunanlılara karşı elde edilen zafer ile bir konferansın gerçekleşmesinin kaçınılmaz olduğunu gören müttefikler 24 Temmuz 1923'te Lozan'da bir konferansta barış şartlarını tekrar müzakere edecek. Lozan konferansı ile birlikte Doğu sorununa kalıcı temelli bir çözüm bulunacaktır. Ülke ve Askerlik Komisyonunun 23 Ocak 1923'te başlatmış olduğu oturumda Musul Sorunu ele alınacak bu oturumda İsmet Paşa Musul'dan vazgeçmeyişlerinin sebebini açıklayacaktır.⁴⁴ İsmet Paşa, Ankara Hükümeti'ne bu noktada muhakkak İngilizlerle anlaşılması gerektiğini izah edecek ve onun bu tavrı Ankara Hükümeti'nin de fikirlerini değiştirecektir. İsmet Paşa ve Lord Curzon arasında 4 Şubat 1923'te ortaya çıkan görüşmelerde "Musul'un bir yıl içinde taraflar arasında çözüme kavuşturulması ve başarılı olunamazsa meselenin Milletler Cemiyeti'ne sevk edilmesi kararı" iki taraf tarafından da kabul edildi."⁴⁵

Birinci Dünya Savaşı'nın sonu yalnızca bir imparatorluğun yıkılması ile sonuçlanmadı. Bir imparatorluk bölgede etkili bir aktör haline geldi. O da İngiltere idi. Savaştan galip çıkan İngiltere, Mezopotamya'da ve Doğu Akdeniz'de bulunan sınırlarını genişletti. Askeri, siyasi ve stratejik konumuna bakıldığında Türkiye, İngiltere'nin ağızını sulandırıyordu. Barışçıl bir rol üstlenerek istediğini alacağını düşünen İngiltere, Türk meseleleriyle yakından ilgilendi. Lozan Konferansı müttefik ve mağlup olanların eşit şekilde masada oturacağı bir konferans olarak düşünülmesinden dolayı Türkler Lozan'da yerini almak için çok ısrar etmişlerdi. Türklerin Lozan'a katılmaktaki amacı sahada elde ettikleri askeri zaferi siyasi bir zaferle taçlandırmak istemeleriydi. Türkler Yunanlılara karşı aldıkları

⁴³ S. Demirci (1997), *The Lausanne Conference: The Evaluation of Turkish and British Diplomatic Strategies 1922-1923*, *Department of International History*, s. 12.

⁴⁴ (Alıntılayan N. Yazıcı, 2011, s. 139); (Aktaran H. H. Yıldırım, 1991, s. 157-170)

⁴⁵ İhsan Kaymaz, agm, 287-292.

zaferleri sayarken Batılılar, Mondros Mütarekesini saydıklarından aslında Türkler onlara göre bir zafer kazanmamıştı.⁴⁶

Dönemin Başbakanı İsmet Paşa aslında mağlup Osmanlı'nın savunuculuğunu değil Türk Devleti'nin temsilcisi olduğunu her fırsatta vurgulamıştı. Lozan Barış Konferansında Sevr'in tamamen kaldırılması, boğazların özgürlüğü ve Musul konusu da gündeme gelmişti. Konferansta yer alan çoğu konunun bir karara bağlanmasına rağmen Musul konusunda bir mutabakat sağlanamamıştı. Lozan antlaşmasının metninde bu konuyla ilgili,

*Türkiye ve Irak arasındaki sınır bu anlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içinde, Türkiye ve İngiltere arasında dostça bir çözüm yolu bulunarak halledilecektir. Öngörülen bu süre içinde taraflar arasında bir anlaşmaya varılamazsa anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülecektir.*⁴⁷

İngiltere imajını güçlendirmek daha da önemlisi asgari konumunu sağlamlaştırmak için boğazlarda özgür olmayı istiyordu. Musul'un zengin petrol bölgelerinin İngiltere'nin elinde olması çok önemli olduğundan ve eğer Musul sorunu kendi lehine çözülmezse Yakın Doğuda barışı tesis etmesi zor olacağından İngiltere planını hayata geçirmeye başlayacaktı.⁴⁸ Bu çerçevede Musul sorununu İngiltere, Milletler Cemiyetine taşıdı.⁴⁹ Milletler Cemiyeti Musul Araştırma Komisyonu kararını 14 Aralık 1925'te açıkladı. Rapora göre karar Musul'un ekonomik açıdan Irak'a siyasi açıdan Türkiye'ye bağlanması yönündeydi. Brüksel hattının kuzeyini Türkiye'ye, güneyini Irak'a bırakmıştı. Kısacası Musul Irak'a bırakılmış ve İngiltere'nin Iraktaki manda rejimi de 25 yıl süreyle uzatılmıştı⁵⁰ ve nihayet İngiltere'nin beklediği gibi bir karar çıkmıştı. Ankara hükümeti Musul'un Türkiye'nin topraklarının bir parçası olduğunu iddia etse de çıkan kararın ardından geçici de olsa Musul'dan vazgeçmek zorunda kaldılar.⁵¹ Yapılan Ankara Antlaşması ile de Türkiye, Irak sınırını belirlemiş ve 25 yıl boyunca Türkiye'ye %10 hisse ödemesi kararlaştırmıştır. İngiltere bu hisse karşılığında hatta 500 bin pound ödemeyi teklif etse de Türk hükümeti bunu kabul etmemiş ve 25 yıl boyunca hisse almayı talep etmiştir.⁵² 1926 yılında başlayan sürenin 1951'de bitmesi gerekirken Türkiye'ye yapılan ilk ödeme 1931 yılında yapıldığı için 1956 da bitmesi

⁴⁶ N. Coşar & S. Demirci (2004). The Mosul Question and The Turkish Republic: Before and After The Frontier Treaty, *The Turkish Yearbook*, Cilt:35, s. 44.

⁴⁷ Baskın Oran, age, s. 262

⁴⁸ Nevin Coşar & Sevtap Demirci, agm, s. 48.

⁴⁹ İ. Erdal (2012), Türk Basını ve Arşiv Belgelerine Göre Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İrak İlişkileri ve Sadabad Paketi, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(5), s. 97.

⁵⁰ Nevin Yazıcı, agm, s. 143.

⁵¹ Cumhuriyet Gazetesi (1926), "Musul, kaybettiğimiz bir vatan parçası değil; belki kurtaramadığımız bir vatan parçasıdır!" s. 2.

⁵² N. Yazıcı (2010). *Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu (1926-1955)*. Ötüken Yayınları. s. 15.

gerekiyordu.⁵³ Ancak Bağdat Paktı ile oluşturulan iş birliği neticesinde borcun gecikmesi veya kesintiye uğraması Türkiye'nin Musul petrolünden sahip olduğu haklar ile mukayese edildiğinde Irak- Türkiye dostluğu için göz ardı edilebilir bir durum olmuştur. Öyle ki bu konuyla ilgili Feridun Ergin bekleyen alacakları hakkında terazinin bir tarafına Irak ile yürüttüğümüz dostluğumuzu koyarken diğer kefeye alacaklarımızı koyuyoruz diyerek aslında dostluklarının ağır bastığının sinyalinin vermiştir.⁵⁴

Yine bu döneme damgasını vuran ve Ortadoğu'da ilişkilerin gerilemesine sebep olan Türkiye için son derece önemli bir kriz olarak bu sefer de karşımıza Hatay sorunu çıkacaktır. İngiltere ve Fransa, Birinci Dünya Savaşı sonrası aralarında yaptıkları gizli antlaşma ile işgal planlarını devreye sokmuşlardır. Aralarında sessiz sedasız yapmış oldukları gizli antlaşma bölgenin kaderinin şekillenmesine sebep olacaktır. Güney bölgesinin şekillenmesinde rol oynayan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın en büyük amaçları Osmanlı topraklarını paylaşmaktı. Bu işgal planlarını da 26 Nisan 1916 tarihinde aralarında yaptıkları gizli Sykes Picot antlaşmasıyla gerçekleştirdiler. Yapılan gizli antlaşmada Fransa, Sivas, Elazığ, Antep, Maraş, Mardin, Çukurova'ya ek olarak Suriye ve Suriye vilayeti içerisinde kalan İskenderun Sancağı bu paydan nasibini alacaktır. Birinci Dünya Savaşının Osmanlı için hazin bir sonla bitmesi Osmanlı Devletini ittifak devletleriyle masaya oturmaya mecbur bırakmıştır. 27 Ekim 1918 tarihinde gerçekleştirilen görüşmelerde hayatta kalmanın yolunu arayan Osmanlı Devletini daha hazin bir son bekliyordu. Eli zayıf olan Osmanlı Devleti için antlaşmayı imzalamaktan başka çare yoktu. Nitekim 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandı ve Osmanlı Devleti için bundan sonraki süreç hiç de iyi ilerlemeyecekti. Antlaşma maddelerinin birbirinden ağır olması ve adeta bir teslimiyet belgesi olması Osmanlı Devletini işgale açık bir hale getirmişti. Antlaşma sonrası planlarını devreye sokan İngiltere ve Fransa için bu antlaşma tam bir başarı belgesidir. Onlar için bu bekleyiş çok uzun sürmeyecek ve güya kendilerini tehdit altında gördükleri yerleri işgal etmeye başlayacaklardır. İskenderun-Antakya bölgesi de bunlardan bir tanesidir.⁵⁵ Mustafa Kemal yaklaşan tehlikeyi görmüş olacak ki ilave tedbirler almayı düşünecektir. Ancak onun öngörülere ve aldığı tedbirler yetersiz kalacak, İskenderun işgalle karşı karşıya kalacaktır. Fransa, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7.maddesine dayanarak, 11 Aralık 1918'de İskenderun Sancağını işgal etmiştir. İskenderun Sancağını, Misak-ı Milli sınırları içerisinde olmasına rağmen milli mücadele döneminin zor şartlarından bir an önce kurtarmak isterken Fransa ile 20 Ekim

⁵³ Age, s. 379.

⁵⁴ F. Ergin (1991). Musul Sorunu ve Körfez Petrolleri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 11(20), s. 173.

⁵⁵ İ. Sosyal (1985). Hatay Sorunu ve Türk-Fransız İlişkileri (1936-1939), *Türk Tarih Kurumunca Konferansı*, 15 Şubat 1985, Ankara, s. 80.

1921’de imzalanan Ankara Antlaşması ile Misak-ı Milli sınırlarımız dışında kalmıştır. Sancak, Fransız hâkimiyeti altında Suriye sınırları içerisinde kalacak ve Türkiye-Suriye sınırı da 1921 Ankara Antlaşması ile çizilecektir. Ankara Antlaşmasının 7. Maddesine göre sınırlarımız dâhilinde olmayan İskenderun için özel bir idare kurulmasına karar verilmişti. Misak-i Milli sınırlarımız dışında kalan İskenderun ve Antakya için bölgenin Türk memurlar tarafından yönetileceğinden ve Türk kültürünün gelişeceğinden bahsediliyordu.⁵⁶ Takvimler 23 Eylül 1923’ü gösterdiğinde Suriye üzerinde Fransız mandası Milletler Cemiyeti tarafından onaylanmıştır.⁵⁷

Türkiye elini güçlendirmeden Hatay meselesinin çözüme kavuşamayacağını anlamış ve bağımsızlığını kazandıktan sonra Hatay meselesi ile yakından ilgilenmek üzere bir strateji oluşturmuş ve o tarihe kadar da tüm komşuları ile sorunlarını barış yoluyla çözüme kavuşturmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda 1932’deki Milletler Cemiyeti üyeliği, 1934 Balkan Antantı, 1937 Sadabat Paktı bu hamlelerinin birkaçını oluşturmuştur. Bu dönemde hem Batı ile hem de Sovyetler ile ilişkilerini geliştirmek isteyen Türkiye akıllıca hamleleri ile boğazlardaki Türk egemenliğini sınırlayan Lozan Boğazlar Sözleşmesinin yerine Montreux Boğazlar sözleşmesinin geçmesi bu bağlamdaki stratejik hedefleri için bir başarı sayılmıştır.⁵⁸ Bu zamana kadar geçen süre zarfı içerisinde İskenderun Sancağında bulunan Türklerin tek arzusu Türkiye topraklarına dâhil olabilmektir. Artık bu sorunun kesin bir çözüme kavuşturulması gerektiği kanaatine varan Atatürk, İkinci Dünya Savaşı başlamadan önceki durumu akıllıca bir hamleyle, Fransa’nın Suriye’ye bağımsızlık vermeye hazırlandığı bir zaman dilimi içerisinde konuyu masaya yatırmıştır. 9 Eylül 1936 yılında yapılan Fransa’nın Suriye üzerindeki manda ve himayesinin kaldırıldığı antlaşmayı fırsat bilerek hem Fransa’nın içinde bulunduğu zor durumu fırsata çevirip Fransa ile diplomatik temaslarını sürdürmüş hem de Suriye’nin bağımsızlığını desteklemiştir. Türk hükümeti, Suriye’ye verilmek istenen bağımsızlık kararının İskenderun Sancağına da verilmesini istemiş ancak bu talebi reddedilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1936 tarihinde TBMM’nin açılış yılında yaptığı konuşmasında, sancağın asıl ve tek sahibinin Türkler olduğunu artık bu mesele üzerinde kesinlikle durulması gerektiğini söyleyerek ultiatom niteliğinde olan konuşmasında sert bir dille şu sözlerle ifade etmiştir. *“Milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakiki sahibi öz Türk olan “İskenderun-Antakya” ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok*

⁵⁶ İ. Soysal (1983), *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Anlaşmaları 1920- 1945*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 539.

⁵⁷ Ş. Demir (2011). Dünden Bugüne Türkiye’nin Suriye ve Ortadoğu Politikası, *Turkish Studies*, 6(3), 696.

⁵⁸ F. Atabey (2015). Hatay’ın Anavatana Katılma Süreci. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4(7), 193.

ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler alâkamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler.”⁵⁹ Bu konuşmanın ertesi günü Mustafa Kemal Atatürk Tayfur Sökmen’i yanına çağırarak Sökmen, bugünden itibaren davaya resmen el kondu. Antakya-İskenderun ve havalisinin ismi bundan böyle Hatay’dır. Cemiyetinizin adı (Antakya-İskenderun Muavenet-i İslamiye Cemiyeti). "Hatay Hâkimiyet Cemiyeti" olarak değiştirin ve faaliyetini bu isim altında yürütün.”⁶⁰ Talimatlarını vererek onun bu kararlı duruşu Fransa’nın konuyu Milletler Cemiyetine taşımasına sebep olmuştur. Milletler Cemiyeti’nin de çabaları ile 29 Mayıs 1937’de Hatay artık iç işlerinde serbest olacağı, dış işlerinde ise Suriye’ye bağlı olacağı bir anayasaya sahip olmuştur. Yine de Türkiye ve Fransa arasındaki gerginlikler devam ediyordu. Gerginliğin daha fazla tırmanmaması için gerçekleştirilen Türk Fransız Antlaşması 3 Temmuz 1938’de imzalandı. İmzalanan antlaşmadan sonra 22 ve 31 Temmuz tarihleri arasında gerçekleştirilen seçimlerin neticesinde 2 Eylül 1938’de Hatay Meclisi toplanmış ve Hatay Devleti kurulmuştur. Bir yıl kadar bağımsız kaldıktan sonra 23 Haziran’da son toplantısı yapan Hatay Meclisi’nde yapılan oylama sonucu ile Hatay Anavatan’a katılmıştır.⁶¹ Bu zafer hem Türkiye’nin hem de Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün başarısıdır.

1923-1950 arası geçen bu dönemin kapılarını kapatmadan Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik dış politikasına damgasını vuran en önemli olaylardan biri de Arap-İsrail savaşlarıdır. Filistin topraklarının İngiltere’nin manda ve himayesine verilmesinin ardından bölgeye yerleşen Yahudi yerleşimci sayısının artması Araplar ile Yahudiler arasında gerçekleşecek savaşın ilk kıvılcımlarını başlatmıştır. Bir de 1948’de İsrail’in bağımsızlığını ilan etmesi Ortadoğu’yu alevlerin sarmasına ve uzun zaman sürecek büyük bir çatışmaya neden olmuştur. Yaşanan bu krizde Türkiye ilk etapta İsrail devletini resmi olarak hemen tanımasa da 28 Mart 1949 yılında İsrail’i tanıyan ilk Müslüman devlet olmuştur.⁶² Türkiye’nin bu hamlesi Ortadoğulu devletler için tam bir hayal kırıklığı olmuş ve olumsuz bir imaj çizmiştir.

2.2. 1950-1960 Periyodu

İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra İngiltere ve Fransa’nın eski gücünü kaybetmesiyle tarih sahnesinde ABD ve Sovyetler yeni süper güç olarak karşımıza çıktı ve politika değişti. Tabii mevcut düzende bu iki devletin süper güç olmasıyla dünya siyaseti de ikiye bölündü.

⁵⁹ Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı(1997), *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*. Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, (Haz.Nimet Arsan), Ankara, s.410.

⁶⁰ T. Sökmen (1978). *Hatay’ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 63.

⁶¹ Figen Atabey, age, s. 339.

⁶² Cumhuriyet (1949). İsrail Devletini resmen tanımaya karar verdik. [Erişim Tarihi: 17.15.2022, [Cumhuriyet 29 Mart 1949 sayfa 1 | Gaste Arşivi \(gastearsivi.com\)](#)]

Ortadoğu ve Dünya bu iki devlet arasındaki kutuplaşmayı gördü ve yaşadı. Türkiye başından beri zaten Sovyet tehdidinden çekindiği için Batı ile ittifak kurmuştu.⁶³ Türkiye Batıya sadece asgari düzeyde değil aynı zamanda ekonomik olarak entegre olabilmek için de çok yakın bir siyaset izledi. NATO üyesi olması da bunun bir göstergesidir. Türkiye, bu dönem Sovyetlerin Kuzeyden gelen tehdidi ile başa çıkabilmek için başta Irak ardından diğer Arap ülkeleriyle dostane ilişkiler kurma yoluna gitti.⁶⁴

1950'li yıllarda özellikle Demokrat Parti'nin iktidara gelişi Ortadoğu politikasında yeni bir sayfa açsa da SSCB'nin işgal ettiği topraklardan çekilmemesi, Türkiye'nin NATO üyeliğiyle iyice sarpa sarmıştır. Sovyet tehdidinden kurtulmak isterken girdiği bir takım politikalar Ortadoğu politikasının temel belirleyicisi olmuştur. Bu da Türkiye'yi meydana gelen olaylarda bir Batılı gibi davranmaya itmiştir. Girdiği pakta Arapları da dâhil etmek istemesi Türkiye Batı'nın sözcüsü oldu algısının oluşmasına sebebiyet vermiştir.⁶⁵ Bütün bu yaşanan gelişmelerin üzerine bir de içeriden demokratik yollarla iktidara gelen partinin bir darbe ile ortadan kaldırılmak istenmesi Türkiye'nin dışarıya yönelik gerçekleştirmek istediği hedeflerinin sekteye uğramasına neden olmuştur.

Özellikle 1950'lere bakıldığında Ankara'nın bu bölgeye dâhil olma çabasını görmek mümkündür. Bunu bölgeye yapılan ziyaretlerden anlamak mümkündür. Önceki parti dönemlerine kıyasla DP'nin iktidara gelişi ile birlikte bir açılım yapmış ve Ortadoğu'nun önemini idrak etmiştir. Bu idrak da Cumhuriyet döneminin en büyük üst düzey siyasetlerini gerçekleştirmelerine vesile olmuştur.

Yine bu dönem Türkiye ile Ortadoğu bölgesindeki ülkelerin ilişkilerine etki eden önemli bir olay olarak Süveyş Krizinden söz etmek gereklidir. Bu kriz, yalnızca Ortadoğulu devletler ile olan ilişkisinde değil aynı zamanda Batılı müttefikler ile de ilişkilerinde belirleyici olmuştur. Mısır'da Nasır'ın başkanlık koltuğuna oturması ile başlayan olaylar 1954 yılında Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesiyle şiddetinin artırmıştır. Bu durumdan rahatsız olan Batılı devletlerin başında gelen İngiltere, 26 Ekim 1956'da bir hareket düzenlemiş ve bu harekâta İsrail de katılmıştır.⁶⁶ 1956 yılında patlak veren bu krizde Türkiye'nin tutumu Batıyı rahatsız etmiştir. Öyle ki söz konusu krizde Mısır'ın toprak bütünlüğüne saygı duyulmasını isteyen Türkiye, İsrail'i de sert bir dille kınamış ve İsrail

⁶³ Betül Dicle, agt, s. 14.

⁶⁴ Mohammad Khan, agm, s. 34.

⁶⁵ M. Şahin (2008). 1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası: Ortadoğu ile İlişkiler, Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Platin Yayınları, Ankara, s. 484.

⁶⁶ B. Serbest (2017). Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), s. 689.

büyükelçisini geri çekmiştir.⁶⁷ Türkiye'nin bu olay karşısındaki tutumu Batılı devletlerin çıkarları ile ters düşse de Ortadoğu'yu istikrarsızlığa sürükleyecek bu olay karşısında Ortadoğu bölgesindeki bölgeler için bu tavrı olumlu düzeyde etki etmiştir.

2.3. 1960-1990 Periyodu

Tarihler 1960'ı gösterdiğinde Türkiye Ortadoğu'ya yönelik dış politikasını tekrar gözden geçirdi. Yeni politikası artık tamamen Batı eksenli olmaktan ziyade biraz daha bağımsız bir yapıya dönüşmek üzere kuruluydu. Türkiye'nin bu kararı almasının sebebi ise Kıbrıs sorununda Batı'dan beklediği tepkiyi alamadığı ve ihanete uğradığı düşüncesi idi.⁶⁸

1960 yılına girilmesiyle birlikte Türkiye için problemlerin biri bitiyor biri başlıyordu. Türkiye içeride darbe sıkıntısıyla uğraşırken bir de dışarıda Arap-İsrail savaşları, Petrol Krizi, Kıbrıs Barış Hareketi, İran Devrimi gibi önemli sorunlar baş göstermiştir. Türkiye'nin böylesine hem iç politikasında hem dış politikasında kaosun hâkim olduğu bir dönemde başarılı politika yapması hiç mümkün değildir. 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından hükümeti kurma görevini devralan İsmet İnönü için bu zaman hem iç işlerindeki karışıklıkları gidermesi gereken hem dış politikaya evirilerek çözüm bulmayı bekleyen meselelerle dolu idi. İsmet İnönü'de önceki seleflerinden farklı bir tutum takınmamış ve Batı ile dostane ilişkiler yürütmeye devam etmiştir. Bu alanda karşılıklarına çıkan ilk kriz olan Küba krizinde ABD'nin yanında yer alarak şaşkınlıktan kaçınmıştır.⁶⁹

Üzerine bir de 1962 Küba Füze Krizi'nin çıkması Batıya karşı duyduğu güvensizlikte ne kadar haklı olduğunu iyice gösterdi. Krizi çözmek için ABD 1963'te Türkiye'den Jüpiter füzesini çıkararak Türkleri şaşkına çevirdi.⁷⁰ Ardında Johnson mektubunun patlak vermesiyle Türkler önce Batıdan ardından ABD'den iyice uzaklaştı. Bu olay zaten Türk-ABD ilişkilerinde bir dönem noktası oldu. Johnson mektubunun içeriği şöyleydi: 5 Haziran 1964'te Başkan Johnson Başbakan İsmet İnönü'ye bir mektup yazarak Türk Hükümeti'nin Kıbrıs'ı askeri bir müdahale ile işgal etme girişimine olan düşüncelerinin kendilerini üzdüğünden ve böyle bir işgal girişimi planının ABD'den habersiz yapılmasından dolayı duydukları rahatsızlıktan bahsetmiştir. Bir de eğer müdahale gerçekleştirecekse de bunu asla ABD'nin

⁶⁷ Ö. Kürçüoğlu (2010). *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Barış Kitabevi, s. 96.

⁶⁸ Betül Dicle, agt, s. 23.

⁶⁹ M. Erol (2008). 1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası: İsmet İnönü Hükümeti Dış Politikası, Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Platin Yayınları, Ankara, s. 572.

⁷⁰ U.S Department of State, The Cuban Missile Crisis, October 1962. [Erişim Tarihi: 11.01.2021, [Milestones: 1961-1968 - Office of the Historian \(state.gov\)](https://www.state.gov/history/1961-1968-office-of-the-historian/)]

verdiği silahlarla yapmamasını söylemiştir.⁷¹ Türkiye o dönem ABD'nin sert mektubuna aldırış etmeyecek ve 1974 yılında Kıbrıs'a müdahale edecektir.

İktidarı 1965'de devralan Süleyman Demirel de Batıyı küstürmeden hem onlarla hem de Sovyetlerle bozulan ilişkilerini düzeltmek isteyecek.⁷² Süleyman Demirel iktidarda olduğu zaman zarfında olaylara başka bir perspektiften bakmayı tercih etmiştir.⁷³ Bu yakınlaşmanın ardından Türkiye Ortadoğu ilişkileri ivme kazandı.⁷⁴ Türkiye'nin bu hamlesi ABD-Türkiye ilişkilerini kopma noktasına getirdi. Türkiye yaşanan gelişmeler ışığında birçok kez yaptığı gibi aslında Batı ile neden dost olmaya çalıştığını sorgular hale gelmiştir. Bu süreçten sonra İnönü Batı sevdasını bir kenara bırakıp Sovyetler ile dost olup Ortadoğu ile ilişkilerini geliştirmek istemiştir.

Devam eden Arap-İsrail savaşlarına bir yenisini ekleyen 1967'de başlayan Altı Gün Savaşı, Türkiye ile Ortadoğu devletlilerinin ilişkilerinde kayda değer bir gelişmenin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu savaşta Yine İsrail'in karşısında bir tavır takınan ve Birleşmiş Milletlerde İsrail'in işgal ettiği topraklardan çıkması yönündeki oyu bölgedeki Müslüman devletlerin duygusunu okşamıştır.⁷⁵

Zaman böyle akıp geçerken Türkiye 1971'de ikinci darbeyi yaşamış ve bunun etkilerini üzerinden atmaya çalışırken iktidarı devralan Bülent Ecevit tıpkı Süleyman Demirel gibi Sovyetlerle yakın ilişkiler kurmaya çalışmış hem de Ortadoğu'yla Cumhuriyetin hiçbir tarihinde görülmemiş ilişkiler tesis etmeyi hedeflemiştir.⁷⁶ Özellikle hiçbir Ortadoğu devletinin iç meselelerine karışmama gibi bir karar almış olmasının yanı sıra hem Batıya hem de Ortadoğu'ya sırt dönmek istememiş ve tüm devletlerle ilişkilerini maksimum düzeyde tutmak istemiştir. Batı ile yaptığı ittifakı kendi Ortadoğu için hedeflediği planlarından uzak tutup ayrı değerlendirmeye çalışmıştır. Arap- İsrail savaşında da Arapların yanında olarak kendisini onlara karşı küstürmek istemediğini en net bir şekilde ortaya koymuştur.⁷⁷ 1973

⁷¹ The Middle East Journal (1966). President Johnson and Prime Minister Inonu: Correspondence between President Johnson and Prime Minister Inonu, June 1964, as Released by the White House, January 15, 1966. [Erişim Tarihi: 11.01.2021, [President Johnson and Prime Minister Inonu: Correspondence between President Johnson and Prime Minister Inonu, June 1964, as Released by the White House, January 15, 1966 \(omu.edu.tr\)](http://omu.edu.tr)]

⁷² F. Purtaş (2008). 1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası: Süleyman Demirel'in Dış Politika Felsefesi, Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Platin Yayınları, Ankara, s. 579-580.

⁷³ Age, s. 582.

⁷⁴ Betül Dicle, agt, s. 37.

⁷⁵ G. Özcan (2005). Türkiye- İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi. *TESEV, Dış Politika Analiz Serisi I*, s. 25.

⁷⁶ M. Erol (2008). 1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası: Bülent Ecevit'in Dış Politika Felsefesi, Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Platin Yayınları, Ankara, s. 586.

⁷⁷ T. Yılmaz (2008). 1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası: Ortadoğu İle İlişkiler, Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008, Platin Yayınları, Ankara, s. 635.*

yılında Arap-İsrail savaşında Arapların vermiş olduğu ambargo kararı petrol fiyatlarını artırmıştı. Bu yaşanan astronomik artış Ankara’da bir uyanma hissi yaratmış ve bölge ile daha yakın ilişkiler kurmak istemiştir.⁷⁸

1970’ler şiddetin hız kazandığı ve sol grupların ortaya çıktığı yoğun bir dönem olmuştur. 1978’de gizli bir örgüt olarak Abdullah Öcalan’ın kurduğu terör örgütü faaliyetlerini yürüten PKK karşımıza çıkacaktır.⁷⁹ Konumuz burada her ne kadar Kürtlerin oluşumunu açıklamak olmasa da burada dikkat çeken bir durum var. Kürtler Türkiye’nin Irak, İran, Suriye sınırlarını aşmış aynı Araplar gibi bağımsız bir ulus olmak istiyorlardı. Bakıldığında bu noktada Türkiye’nin sadece bir güvenlik sorunu ile uğraştığının değil aynı zamanda küresel ya da bölgesel örgütlerinde devlet olma olgusundan etkilendiğinin ve bunun peşine düşmesinin ardından kronik olarak değerlendirilebileceğimiz bambaşka bir olayın içine çekilmiştir.⁸⁰

Bu yıllar gerçekten de krizlerinin bitmediği bir zaman dilimi olmuştur. Takvimler 1979’u gösterdiğinde komşu İran, İslam Devrimini başlatacaktır. İran İslam Devrimi, Irak ile İran arasında geçen en kanlı mücadeleye tanıklık edecek. İran ile Türkiye’nin çok uzun zaman arası iyiydi. Hatta öyle ki 1955’te Merkezi Antlaşma Örgütünün (CENTO) kurucu üyeleri idi.⁸¹ Ekonomik ve bölgesel bağlılığı artırmak için 1964’te Pakistan ile beraber Bölgesel İşbirliği örgütünü kurmuşlardı. Ancak İran’da işler değişince ilişkilerde de kopma gözlemlendi. Türkiye devrim karşısında tarafsız kalmış, ABD’nin İran üzerinde uygulamaya çalıştığı ambargolara dâhil olmamıştır. İran’ın PKK’ya destek olmasından ötürü Türkiye’nin tepkisini çeken İran’da Türkiye’yi Tahran’daki İslami rejimi yıkmaya çalışan Mücahitler Örgütü’ne destek vermekle suçladı.⁸²

Takvimler 1980’leri gösterdiğinde bir önceki yıldan farklı bir şey olmamış Türkiye kendi içerisinde darbe, hükümet değişiklikleri ile mücadele ederken dışarıda Filistin meselesi, İran- Irak savaşı, Körfez Krizi patlak vermiştir. 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile iktidarı ele geçiren askeri yönetim, Türkiye’nin kuruluşundan beri mevcut olan dış politika yönelimini kabul ederek hiçbir değişiklik yapmadan aynen devam ettireceklerini, aynı şekilde kimsenin iş

⁷⁸ *Tayyar Arı, age, s. 772.*

⁷⁹ P. Davis & E. Larson & Z. Haldeman & M. Oğuz & Y.Rana (2012). Public Support for the Kurdistan Workers’ Party (PKK) in Turkey. *RAND Corporation*, s. 99.

⁸⁰ P. Carley (1995). Turkey’s Role in the Middle East. *US Institute of Peace A Conference Report*, s. v.

⁸¹ Betül Dicle, agt, s. 39.

⁸² Agt, s. 69.

işlerine karışmayacağına, ilişkilerin maksimum düzeyde iyi seyir etmesine devam edeceğini belirtmiştir.⁸³

Türkiye’de kararlı bir politika ve istikrarın yürütülememesinin asıl sebebine bakacak olursak meselenin özü, Türkiye’nin sürekli el değiştiren iktidar mücadelesidir. Türkiye İnönü’den bu yana 66 hükümet değiştirdi. Tarihler 1983’ü gösterdiğinde Turgut Özal Başbakanlığında kurulan hükümet Türk dış politikasına yön vermeye çalışacaktır. Turgut Özal da Başbakan olduğu 1983-1989 yılları arasında daha çok ekonomik temelli bir dış politika yürütmüştür.⁸⁴

Türkiye ancak iyi bir ekonomik temele sahip olursa küresel ve bölgesel güçlerle baş edebileceğini düşünmesinden dolayı ekonomik temelli girişimlerde bulunmuştur.⁸⁵ Amerikan eksenli yaklaşımı inişli çıkışlı seyir etse de genel olarak dostane boyutta devam etmiştir. Tabii bu ABD eksenli yaklaşım her zaman olduğu gibi Ortadoğu ile ilişkilerine de yansımıştır.⁸⁶ İkinci Dünya Savaşı’nın bitmesi ve Sovyetlerin dağılmasıyla tek kutuplu bir sistemde ortaya çıkan ABD, Ortadoğu bölgesine yönelik gerçekleştirdiği faaliyetlerde Türkiye’nin de aktif ve yanında olmasını istemiştir.⁸⁷ Öyle ki 1991 yılında gerçekleşen ABD’nin Irak müdahalesini fırsat olarak görmüş olacak ki bu müdahaleye destek olması gerektiğini ve Irak’a Türk askerlerinin de girmesi gerektiği kanaatine varmıştır. Ancak bu talep hükümet ve Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından kabul görmemiştir.⁸⁸ Yaşanan bu gelişmelerden Türkiye ders çıkarmış olacak ki dış politikada yönünü Ortadoğu’ya çevirmiş, bu eksenle politika üretmeye ağırlık vermek istemiştir. Dış politikası tek bir yönde farklılık göstermiştir o da meseleleri tündengelim olarak yaklaşp tüm Ortadoğu ülkelerine aynı politikayı üretmektense 1980’li yıllardan sonra tek tek ülke bazlı olaylara yaklaşmayı tercih etmiştir.⁸⁹

2.4. 1990-2000 Periyodu

1990’lar yeni bir dönemin kapılarını araladı. Soğuk Savaşın bitmesi, Sovyetlerin dağılması, Irak’ın Kuveyt’i işgali, Arap-İsrail barış sürecine girilmesi ile Türkiye bu sefer de kendini dini ve etnik temelli çatışmaların ortasında buldu. 1990’lar Türkiye’nin Batıya olan

⁸³ M. Çağırın (2008). 1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası: 12 Eylül Askeri Darbesi ve Dış Politika Anlayışı, Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Platin Yayınları, Ankara, s. 738.

⁸⁴ Age, s. 732.

⁸⁵ M. Ataman (2003). Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış, *Bilgi Dergi*, 5(2), s. 52.

⁸⁶ Ö. Çelebi (2008). 1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası: Türkiye-ABD İlişkileri, Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Platin Yayınları, Ankara, s. 762-763.

⁸⁷ Ercüment Tezcan, age, s. 733.

⁸⁸ B. Oran (2013). Mavi Marmara Olayında Raporlar ve Türkiye’nin Tutumu, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası – Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 2001-2012*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 255.

⁸⁹ Tayyar Arı, age, s. 777.

düşkünlüğünün azaldığı, Ortadoğu'nun ise popülerliğinin arttığı yıllar oldu.⁹⁰ Tabii Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerini geliştirmek istemesi Ankara'da çeşitli şekillerde eleştirildi.⁹¹ Soğuk Savaş boyunca Ortadoğu ile ilişkileri pasif bir şekilde yürüten Türkiye için 1990'lar daha aktif bir Ortadoğu politikasının gözlemlendiği yıllar olacaktır.

Bu dönemde Necmettin Erbakan'ın Refah Partisi bir koalisyon hükümeti kurmaya yetecek kadar oy aldı. Ancak Türk Silahlı Kuvvetlerinin hâkimiyeti altındaki Türk Milli Güvenlik Kurulu, 28 Şubat 1997'de post-modern darbe olarak adlandırılan yönetime el koyma şekli ile hükümeti görevi bırakmaya zorladı.⁹² Erbakan bu dönem gelişmekte olan D-8 ülkeleriyle ekonomik iş birliği yapma projesi geliştirdi.⁹³ Bu projeyi gerçekleştirmek istemesinin amacı daha önce Türkiye'yi yok sayan Müslüman ülkelerle buluşup ekonomik bir blok oluşturmak istemesiydi.⁹⁴ Ancak bir yıl sonra Türk mahkemesi laikliğe aykırı davranıp, İslami eğilime yaklaştığı gerekçesiyle Erbakan'a siyaset yasağı getirildi.⁹⁵

2000'li yıllara gelene kadar kafasını kendi sorunlarından kaldıramayan Türkiye ancak 2000'li yılların sonunda Ortadoğu siyaseti ve güvenlik meselesine odaklanabildi. Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik bakış açısının 2000'li yıllardan sonra değiştiğine dair bir algı olsa da aslında bu değişim 1990'lı yıllarda kendini göstermiştir. Körfez Savaşının ardından istediği desteği göremeyen Türkiye⁹⁶ üstüne bir de AB üyeliği için yaptığı başvurusunda kendi iç bütünlüğünü sağlamadan topluluğa üye olamayacağını bildirmesi gerçeği ile yüzleşmişti.⁹⁷ Yaşanan bu olumsuz gelişmelerin hâkim olduğu dönemde Batının desteğinin alamayan Türkiye o zaman Ortadoğu politikasını gözden geçirmeye karar vermiştir.

2.5. 2000 Sonrası

Türk Dışişleri Ofisinin en çok mesai harcadığı konulardan biri Ortadoğu ile ilgili konular gelmektedir. Türkiye, Soğuk Savaşta Batı taraftarı olurken 2000'li yılların başından itibaren komşularla iyi ilişkiler geliştirmeyi hedefledi. 2000'in başından beri tarih sahnesinde yaşanan olaylara ABD ya da Batı gözünden değil, Ankara merkezli bir bakış açısıyla bakmayı

⁹⁰ L. Stone (2001), Turkish Foreign Policy: Four Pillars of Tradition, *Perceptions Journal of International Relations*, 6(2).

⁹¹ E. Özdemir (2010), Turkey's Middle East Policy in the Post-Cold War Era, *History Studies*, 2(3), s. 272.

⁹² Mohammad Khan, age, s. 37.

⁹³ Independent (1997). Turkey Launches Islam's Answer to G7. [Erişim Tarihi: 05.01.2021, <http://www.independent.co.uk/news/world/turkey-launches-islams-answer-to-g7-1256404.html>]

⁹⁴ Hurriyet Daily News. *Erbakan: D8 Summit Is in Spring*. [Erişim Tarihi: 05.01.2021]

⁹⁵ BBC News (2013). *Turkey opens trial over 1997 'Post-Modern' Coup*. [Erişim Tarihi: 05.01.2021, <http://www.bbc.com/news/world-europe-23925035>]

⁹⁶ C. Yaycı (2019). Irak'ta Yaşanan Savaşlar ve Türkiye'ye Etkileri. *Güvenlik Stratejileri*, 15(30), s. 337.

⁹⁷ T.C Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı (2020). Türkiye- AB İlişkilerinin Tarihçesi. [Erişim Tarihi: 04.01.2021, [Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi](#)]

istemiştir. Türkiye 2001'den sonra Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerden uzak durarak bir yere varamayacağını anlamıştır. Artık bölgedeki gelişmelerden uzak durarak değil, uzlaşmacı bir tutum ile geleceğini şekillendirmenin daha doğru bir strateji olduğunun farkına varmıştır. Avrupa Birliğinin Türkiye'ye karşı muamelesi, AB üyeliğinin istediği gibi şekillenmemesi, 2003 ABD'nin Irak işgali, ABD ile arasındaki güven sorunu ve gün geçtikçe her gün yeni bir mesele ile uyanması Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelmesinin sebeplerini oluşturdu.

Soğuk Savaşın bıraktığı izler de bölge politikalarının şekillenmesinde etkili oldu. Tekrar bir savaş geçirmek istemeyen her devlet yeni bir politika retoriği benimseyerek ilişkilerini artırma yoluna gitmiştir. Tarih sahnesinde Saddam Hüseyin, Şaron, Kral Hüseyin, Rıza Şah, Yaser Arafat, Turgut Özal gibi liderlerin yerini Beşşar Esad, Kral Abdullah, Tayyip Erdoğan, Mahmud Abbas olarak değişime ışık yakılmıştı. Siyasi arenada liderlerin değişmesinin ardından yerine yeni isimlerin gelmesi demek zaten yeni politikaları da beraberinde getirmiştir. Soğuk Savaşın hatıralarını bile anımsamak istemeyen liderler ilişkilerini kültürel, ekonomik işbirliği oluşturarak yürütme gayreti içerisine girmişlerdir. Tıpkı isimlerin değişmesi gibi yeni retorikler oluşmuş bu da beraberinde yeni kavramları karşımıza çıkarmıştır. Entegrasyon, ortaklık gibi kavramlar sıkça duyduğumuz kavramlar haline gelmiştir. Özellikle Türkiye'nin diline pelesenk ettiği bu kavramlarla uyguladığı politikalar devletlerinin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Türkiye yeni modülde yeni politikalar üretirken Batı ve ABD'nin tepkisini çekeceğini biliyordu buna rağmen iyi komşuluk ilişkileri göstererek Suriye'nin yanında oldu. Suriye meselesi Türkiye'nin Ortadoğu'ya girişine anahtar oldu. Türkiye'nin Ortadoğu'daki meselelere yaklaşımı çoğu çevre tarafından olumlu karşılandı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

21.YÜZYIL TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI

1. 2000’li Yıllara Girerken Türk Dış Politikasına Kısa Bir Bakış

2000’li yıllara girilmesiyle birlikte Türk dış politikası bir dönüşüm geçirdi. AKP’nin iktidara yükselmesiyle iç politikasında değişikliğe giden Türkiye’nin, dış politikasında da proaktif bir değişiklik gözlemlendi. Ortadoğu meselesini kendi politikasının ana eksenine oturtan Türkiye, diplomatik ilişkiler geliştirmeyi hedefine giden yolda bir araç olarak kullandı.

Türkiye, AKP döneminde çok taraflı bir dış politika yürüttü ve Ortadoğu’da geçmiş yıllara nazaran aktif bir siyaset izledi. Öncelikle İsrail- Filistin sorununda aktif rol oynayan Türkiye ardından İran’la da iyi ilişkiler tesis etti. Ayrıca Irak ve kuzeydeki Kürtler ile ilişkisini normalleştirdi. Suriye’de ise Esad ve isyancılar arasında arabuluculuk rolü üstlendi. Her iki ülkede PKK konusunda iş birliği yaptı.⁹⁸ AKP’nin kendisine misyon edindiği “komşularla sıfır sorun” ve “stratejik derinlik” üzerine yoğunlaşan bakış açısı sorunları çözmeyi, diplomatik ilişkileri en üst düzeyde tutmayı ve dostane ilişkiler geliştirmeyi hedefliyordu.⁹⁹

Kimi çevre tarafından AKP Hükümeti, Fazilet Partisinin tezahür eden modern hali olarak görülmüştü. Aslında Recep Tayyip Erdoğan’ın seçimlere katılması yasaklanmıştı. Ancak Irak savaşının mevcut durumundan ve AB ile uyum şartlarını tekrar gözden geçirilmesinden faydalanıp seçimlere tekrar girdi ve galip geldi.¹⁰⁰

Tabii bu şu da demek değildi. AKP, Milli Selamet Partisi (MSP) ve Refah Partisinin aksine Batı ile tüm bağlantılarını tamamen reddetmiyordu. Özellikle iktidara gelişiyle birlikte AB üyeliğine hız kazandırıp daha güçlü ilişkiler kurmak istemiştir. Çünkü Türkiye için bakıldığında AB üyeliği onun dış politikasının sacayaklarından birini oluşturuyordu.

Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından geliştirilen “stratejik derinlik” kavramı ise bölgenin tarihini ve coğrafi derinliğini anlatmaktaydı. Çünkü bu bağlar Türkiye’nin bölgede hâkim olmasını sağlayacak önemli bağlardı. Davutoğlu’na göre, stratejik derinlikle ilişkilerinin dengelenmesi ona hem hareket özgürlüğü katacak hem de güçlü

⁹⁸A. Murinson (2012). Turkish Foreign Policy in the Twenty-First Century. *Mideast Security and Policy Studies*, No.97, s. 22.

⁹⁹ S. Zafar (2012), Turkey’s ‘Zero Problems with Neighbours’ Foreign Policy; Relations with Syria, *Journal of European Studies*, 28(1), s.143

¹⁰⁰ N. Raptopoulos (2004), Rediscovering Its Arab Neighbours? The AKP imprint on Turkish Foreign Policy in the Middle East, *Les Cahiers du RMES*, s. 3.

ittifaklar kurmasına olanak tanıyacaktı. Aslına bakılırsa 2001’de yayınlanan Davutoğlu’nun kitabı bir akademisyenin düşüncesinden daha fazlasını içeriyordu. Ardından Başbakan olması ve Recep Tayyip Erdoğan’ın sağ kolu olmasıyla da Türk dış politikasını direkt olarak etkileme yolu buldu. Davutoğlu stratejik derinlik kitabını yayınladıktan sonra ona yeni Türk dış politikasının mimarı denilmişti. Davutoğlu’nun doktrininin Sultan İkinci Abdülhamit’in hedefleri ile benzer doğrultuda oluştuğu düşünüldü. Birçok çevreye göre Ahmet Davutoğlu, Ortadoğu’ya dikkat çekerek Müslüman devletlerle aktif bir siyaset izlemeyi hedeflemiş ve bu şekilde iletişime geçerek dünyadaki diğer Müslüman devletlere ulaşabileceği düşünülmüştür.¹⁰¹

Dışişleri Bakanlığının ilk yıllarında da bu hedeflere dayanarak yönünü Ortadoğu’ya dönen Türkiye; İran, Irak, Suriye ve Körfez monarşileriyle iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Yürüttüğü komşularla sıfır sorun politikası onun Ortadoğu’da adından söz ettirmesine sebep olmuştur. Bakıldığında AKP, iktidarı ele aldığı dönemden itibaren daha çok Müslüman ve Araplara yaklaşmış ve odak merkezine onları koymuştur. Çoğu kesim onların dünyayı dini bir blok olarak görüp kafasında renklendirdiğini düşünüyor. Her zaman iyi ilişkiler kurmak isteyen AKP yöneticileri, çoğu zaman yaşanan gelişmeler karşısında Batı, ABD ve İsrail karşıtı söylemlerde bulunurken kimsenin kendilerini susturamayacağını ve düşüncelerini ifade etmekten çekinmediklerini tüm dünya ve kamuoyuna göstermeyi hedeflediler.¹⁰²

AKP’nin iktidardaki istikrarı ile birlikte Türkiye’nin Ortadoğu politikası rotası da yeniden oluşturuldu. Aslında AKP’nin bu konudaki tutumu ABD’nin Irak’ı işgaliyle başlamıştı. Uygulamaya çalıştığı komşularla sıfır politikasıyla Batı ile ilişkilerinde de büyük bir değişim gözlemlendi. Mesela TBMM’nin 1 Mart 2003 Muhtırası Türkiye’nin yıllardır Batı yanlısı olduğu düşünülen algıyı yok etti.¹⁰³ Sadece bu değil Batı’nın tüm ısrarlarına rağmen Suriye ile ilişkilerine hız kesmeden devam etmesi Ortadoğu dünyasında olumlu bir imaj çizmesine imkân tanıdı. Arap ülkelerinde takdir edilen bir diğer durum, İsrail güvenlik güçlerinin Gazze’de gerçekleştirdiği Dökme Kurşun Operasyonunda 1300’den fazla Filistinlinin öldürülmesi karşısında Türkiye, İsrail’i resmen kınadı. Ardından o dönem Başbakan olan Recep Tayyip Erdoğan 2009’da gerçekleşen Davos Zirvesine katılmıştı. İsrail Başbakanı Şimon Peres’in Gazze’de öldürülen masum insanların arkasından sert sözler

¹⁰¹ Foreign Affair (2014). The New Davutoglu: The Next Prime Minister’s Game Plan. [Erişim Tarihi: 17.01.2021, [The New Davutoglu | Foreign Affairs](#)]

¹⁰² The Washington Institute for Near East Policy (2009). The AKP’s Foreign Policy: The Misnomer of Neo-Ottomanism. [Erişim Tarihi: 18.02.2021, [The AKP's Foreign Policy: The Misnomer of "Neo-Ottomanism" | The Washington Institute](#)]

¹⁰³ K. Kaya (2011), The Turkish-American Crisis, *Military Review*, s. 74.

söylemesi esnasında Recep Tayyip Erdoğan'ın yapılan zulmü kınamak isterken sözlerinin kesilmesi üzerine gerçekleşen "One Minute" olayı ve ardından zirveyi terk etmesi¹⁰⁴ Arap camiasının çok dikkatini çekti. Uzun yıllar boyunca İsrail'in dostu olarak görülen Türkiye'nin bu hamlesi Arap topraklarında takdir ve şaşkınlıkla karşılanmıştır.¹⁰⁵

Erdoğan'ın konuşmalarına bakıldığında Filistin meselesini yakından takip ettiğini, orada yaşayan Filistin halkına duygusal bağ beslediği gözlemlenebilir. Öyle ki 2017'de yaptığı Birleşmiş Milletler Genel Kurulundaki konuşmasında "*Uluslararası toplumu Doğu Kudüs, Batı Şeria ve Gazze'deki Filistinli kardeşlerimizi bağımsız ve coğrafi olarak birleşik bir Filistin Devleti için mücadelelerinde desteklemeye çağırıyorum*"¹⁰⁶ diyerek de bunu belli etmiştir.

2. Türkiye'nin Ortadoğu Devletleriyle Yürüttüğü İlişkiler

2.1. Irak ile İlişkiler

Turgut Özal'ın iktidarlığı dönemi boyunca Türkiye'nin Irak ile yürüttüğü PKK'ya karşı mücadele, Irak Devleti'nin varlığını ve toprak bütünlüğünün gözetilmesi yönündeydi. İlerleyen zamanlarda Irak-Türkiye ilişkilerinin seyrini belirleyen iki önemli gelişme gerçekleşti. Birincisi; PKK'nın Türkiye sınırlarının içine kadar girip terör saldırıları düzenlemesi ve bu Kürtlerin çoğunun Irakta barınması idi. İkinci gelişme ise, Türklerin de yoğun olarak bulunduğu Kerkük vilayetindeki durumdu. Çünkü Kerkük zengin petrol kaynaklarının kilit noktası idi ve Kerkük'ün ele geçirilmesi Iraktaki tüm dengeyi değiştirebilirdi.¹⁰⁷ Kerkük'ün varlığı Türkiye için çok önemlidir. Türkiye, Kerkük'ün Kürt özerk bölgesine dâhil olmasını ve bölgede bir değişiklik olmasını istemiyordu. Bu yüzden bu bölgenin Birleşmiş Milletler tarafından özel bir statü altında gözlemlenmesini ve denetlenmesini istiyordu. Hem bölgede Arapların yaşamasından dolayı hem de Arapların Kerkük'e dâhil edilmesine karşı çıkmalarından dolayı Araplar da bu duruma destek veriyorlardı. Ancak Kürt yönetimi de Kerkük'ün özerk bölgeye dâhil edilmesini istiyordu.¹⁰⁸

Kerkük meselesi Irak Devleti'nin büyük sorunlarından biri olmuştur. Türkmenlerin yoğunlukla yaşadığı bir yer olmasına rağmen Kerkük'ün mevcut statüsü hakkında en çetin

¹⁰⁴ Al Jazeera (2013). One Minute in Gaza. [Erişim Tarihi: 17.02.2021, [One minute in Gaza | Iran | Al Jazeera](#)]

¹⁰⁵ E. Özdemir, agm, s. 275.

¹⁰⁶ M5 Savunma Strateji (2021). Rus Medyası: "Türkiye Filistin Meselesi İle İslam Dünyasının Güçlü Bir Birleştirici Merkezine Dönüşebilir." [Erişim Tarihi: 18.02.2021, [Rus Medyası: "Türkiye Filistin Meselesi İle İslam Dünyasının Güçlü Bir Birleştirici Merkezine Dönüşebilir" - M5 Dergi](#)]

¹⁰⁷ Patricia Carley, agm, s. 10.

¹⁰⁸ Asia News (2007). Referendum in Kirkuk Postponed by Two Years. [Erişim Tarihi: 02.03.2021, [IRAQ – TURKEY Referendum in Kirkuk postponed by two years \(asianews.it\)](#)]

mücadeleler Araplar ve Kürtler arasında geçmiştir.¹⁰⁹ 1974 yılında Saddam Hüseyin ve Mustafa Barzani arasında gerçekleşen Özerklik Antlaşması gereği Kerkük, Kürt bölgesine değil Bağdat'a bağlanmıştı. Ancak Mustafa Barzani bu antlaşmayı kabul etmemiş ve Kerkük'ün Kürt bölgesine verilmesini istemiş, talepleri yanıtızsız kalınca da isyan başlatmıştı.¹¹⁰ 1991'deki Körfez Savaşının ardından BM, Irak'ın kuzey topraklarındaki denetim yetkisini elinden almıştı. BM ardından bu noktaya içerisinde Türkiye'nin de olduğu Birleşik Birlik bir görev gücü yerleştirmişti. Bu olaylar neticesinde Türkiye, Irak sınırında barınan PKK'ya karşı operasyon başlatabildi. Onda da ABD Mart 2003'te kuzey hava sahasına yapılacak uçuşları yasaklayarak PKK'ya karşı verilen mücadele seçeneklerini azaltarak Türkiye'nin elini zayıflattı.¹¹¹ Bu durum Türkiye açısından hiç hoş karşılanmadı ve ilişkiler arasında kriz yarattı. Hatta aynı yıl 1 Mart 2003'te ABD, Saddam rejimine karşı Türkiye'nin askeri üslerini kullanmasına izin vermemesiyle aynı zamana denk gelmişti.¹¹² Kısa sürede bastırılan isyan 2004 yılına gelindiğinde ilk kez anayasal bir durum olarak 2004 Geçici Anayasasında ele alınmıştır. ABD'nin Irak işgalini kendi lehine çevirmeyi başaran Kürtler, Irak Geçici Yönetim Konseyi'ne sundukları öneride Kerkük'ün ve Musul'un içerisinde bulunduğu Kürt Bölgesi oluşturulması talebinde bulunmuşlardı. Konsey tarafından bu teklifin 2004 yılında yapılacak bir değerlendirmeye karara bağlanması sonucu çıkmıştı. Barzani verdiği demeçlerde eğer 1 Mart 2004'e kadar teklifleri kabul edilmezse oluşturulan geçici anayasayı kabul etmeyeceklerini duyurmuştu. Kürtler, Kerkük'ü Bölgesel bir Kürt yönetimine bırakılmasını isterken Türkmenler ise bu fikre şiddetle karşı çıkmışlardı.¹¹³ Irak'ın Geçici İdare Yasası bu meselenin çözümünü 2005 anayasasına bırakmıştı. 2005 anayasası büyük bir çoğunluk tarafından kabul görmüş ve evet oyu almıştı. 2005 anayasasının 140. maddesi Kerkük'ün statüsünün 2007 yılında yapılacak bir referandum ile belirleneceği kararını vermişti. Nitekim bu referandum gerçekleşmemişti. Anayasanın 140. Maddesinin sunmuş olduğu hükmün uygulanmaması kaynaklı ortalık karışmış ve Bölgesel Kürt Yönetimi binlerce Kürt'ü Kerkük'e yerleştirmişti.¹¹⁴

Takvimler 2014 yılını gösterdiğinde DAESH'in Irak'ın Musul ve Salahattin şehrine girmesiyle Kerkük de Peşmerge güçlerinin kontrolü altına girdi. Bu durum sorunların daha da

¹⁰⁹ A. Zineelabdin (2019). *Kerkük'ün Statü Sorunu*. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 7(13), s. 20.

¹¹⁰ T. Hasan (2009). *Irak'ın Kuzeyindeki Bölgesel Kürt Yönetimi, 1991-2008*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 24.

¹¹¹ Elvan Özdemir, agm, s. 276.

¹¹² Karen Kaya, agm, s. 74.

¹¹³ Adil Zineelabdin, agm, s. 22.

¹¹⁴ Agm, s. 24.

derinleşmesine sebep oldu. DAEŞ'in Musul'u ele geçirmesi ve Bağdat'ın güvenliğini tehlikeye sokması daha mezhep temelli bir çatışmaya ön ayak olmuştu.¹¹⁵ İlâveten 16 Ekim 2017'de başlatılan operasyonda Peşmerge güçlerinin Kerkük'ten çekilmesiyle Irak ordusu ve müttefik güçler operasyon başlatarak kentin kontrolünü ele geçirdiler.¹¹⁶

Irak'ın parçalanması ve bağımsız bir Kürt devletinin kurulması durumu da Türkiye için bir tehdit oluşturdu. PKK ile mücadelesinde taraf tutan Irak ve ABD yönetimi, Türkler için işi daha zor bir hale getirdiler. Zaten Türkiye'nin ABD ile mükemmel giden bir ilişkisi yoktu. Ancak ABD, ilerleyen zamanlarda PKK'yı Türkiye ile ortak düşmanları olarak gördüklerini söyleyerek, PKK ile ilgili ele geçirdikleri askeri istihbaratları Türkiye ile paylaşacağını sözünü verdi.

Türkiye'nin gelecekteki Irak politikasının ana belirleyicisi ABD-Türkiye ilişkilerine dayanıyordu. Aslında ABD, menfaatleri gereği Kürt özerk bölgesinin varlığını kabul ediyordu. Ancak bir şartı vardı. ABD Bağdat'ın federe yapısından kopmuş bir Irak'ı yalnızca kendisine dost olacak şekilde bir kabul edebilirdi. Bu yüzden de Kürtlerin özerk statüsüne engel olmak için hiçbir müdahaleyi de yapmaktan geri kalmıyordu. Türkiye ise Irak'ın mutlak iktidara sahip bir güçlü hükümet olmasını istiyordu.

Kısaca özetlemek gerekirse; Türkiye'nin Irak'a yönelik yürütmeye çalıştığı genel politika güvenlik tehdidini baskılamak, enerji ihtiyacını bu zengin petrol yataklarına sahip komşusundan karşılamaktı. Irak ile arasında nasıl sorunlar olursa olsun Irak ile ilişkilerini geliştirmeye özen gösteren Türkiye, özellikle AKP'nin iktidarlığından sonra komşularla sıfır sorun politikası ekseninde Irakla yaşadıkları gerilimleri sona erdirmek istemiştir. Irak'ın yapılandırılması ve ilişkilerin düzelmesine sebep olacak da bir dizi gelişme yaşanmıştır. “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Antlaşması” ekonomiden, kültürel alana kadar bir sürü iyileştirme gerçekleştirmeyi amaçlayan stratejik bir antlaşma olmuştur.¹¹⁷

Türkiye geliştirdiği yeni stratejik hedefleri doğrultusunda pek çok girişimde bulundu. Nihai sonuçlar elde ettiği gibi sonuçsuz kalan meseleler de oldu. Bölgesel Kürt yönetiminin kurulmasıyla da Irak ile ilişkiler belirsiz bir zaman dilimine girmiş ve belki de komşularla sıfır politikası elinde patlamıştır.

¹¹⁵ P. Billion (2015). *Oil, Secession and the Future of Iraqi Federalism*, Middle East Policy, 22(1), s. 70.

¹¹⁶ ALJAZEERA (2017). Whole Kirkuk is under Iraqi control. [Erişim Tarihi: 02.03.2021, [Baghdad: Iraqi forces in full control of Kirkuk | Kurds News | Al Jazeera](#)]

¹¹⁷ V. Ayhan (2009), Türkiye-Irak İlişkileri: Bölge Ülkelerinin Irak Politikası Bağlamında Bir Analiz, *Orta Doğu Analiz*, 1(9), s. 24.

2.2. İran ile İlişkiler

Şah rejimi boyunca Türkiye ile İran'ın ilişkileri sorunsuz ilerliyordu. Ancak İran'ın geçirdiği devrim sonucu ilişkilerde sorun yaşanmaya başladı ve bu da Türk-İran ilişkilerine açık bir şekilde yansdı. 1990'larda ortaya çıkan PKK sorunu, Türkiye'nin Azerbaycan'ı desteklediği İran'ında Ermenistan'ı desteklediği Dağlık Karabağ sorunu Türkiye-İran ilişkilerinin belirleyicisi olmuştur.¹¹⁸

AKP'nin iktidara gelmesiyle değişen politikalar İran ile ilişkilerine de yansdı. İran'da yaşanan devrimin ardından Türkiye'nin uygulamak istediği politika yalnızca güvenlik ekseninde değil ekonomik ve ticari yönleri de kapsar nitelikteydi. Türkiye bugün İran'dan doğal gaz ithal ediyor. Bu alışveriş ticari bir getiri sağladığından hem ikili ilişkilere hem de ticari alışverişlerine yansıyor.¹¹⁹ Bu durum günümüzde İran- Türkiye ilişkilerinin belirleyicisi haline geliyor. Türkiye İran ile arasında gerçekleşen aktif ticarete ek bir de aktif bir siyaset yürüterek istiyor. Sadece ikisi arasında oluşturulan iş birliğinin yanı sıra uluslararası konjonktürde meydana gelen olaylar da bazen İran ile Türkiye'yi birbirine yakınlaştırmıştır. 11 Eylül 2001 saldırıları bu konuya güzel bir örnektir. ABD'nin Irak ve Afganistan'a gerçekleştirdiği saldırganı neticesinde İran'ın ABD tarafından etrafının sarıldığı düşüncesi onu Türkiye'ye daha da yakınlaştırmıştır.¹²⁰ ABD'nin Irak işgali boyunca İran ve Türkiye'nin beklentileri uyumlu hale gelmiş ve her iki devlet de ABD'nin Irak müdahalesine karşı çıkmıştır. Irak'ın toprak bütünlüğünü savunan İran ve Türkiye yine Kuzey Irak'ta oluşturulmak istenen Kürt devletine de karşı çıkmışlardı. Çünkü Türkiye ve İran açısından oluşturulacak bir Kürt devletinin varlığı her ikisi içinde tehdit unsuru oluşturmuştu. Yalnızca bu da değil ABD'nin Irak işgalinin ardından Irak'a yerleşip İran'ı doğudan ve batıdan sarması İran'ı Türkiye'ye yakınlaştıran sebeplerdendi. Bu durum Türkiye İran ilişkilerini de olumlu etkilemiş, ekonomik ilişkiler önemli oranda yükseliş göstermiştir. Türkiye'nin 2003 yılında İran ile olan ticaret hacmi 2,3 milyar dolarken 2010 yılında 10 milyar dolara ulaşmıştı.¹²¹ Türkiye İran ilişkilerinin seyrini değiştiren birçok olay gerçekleşse de hiç biri bir düşmanlık oluşturacak şekilde olmamıştır.¹²²

¹¹⁸ Patricia Carley, agm, s. 14.

¹¹⁹ Al-Monitor (2014), Iranian-Turkish Relations Strained over Syrian Agendas . [Erişim Tarihi: 04.03.2021, [Iranian-Turkish relations strained over Syrian agendas - Al-Monitor: The Pulse of the Middle East](#)]

¹²⁰G. Ayman (2012., Türkiye ve Ortadoğu, Türkiye-İran İlişkilerinde Kimlik, Güvenlik, İşbirliği, Rekabet, Faruk Sönmezoğlu (Ed.), 21. *Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, s. 566.

¹²¹ Y. Sayın (2019). *Rekabet ve İşbirliği denkleminde Türkiye-İran İlişkileri: Suriye Krizi Örneği*, Medeniyet ve Toplum Dergisi, 3(2), s 245-246.

¹²² Saadet Ayman, age, s. 549.

Ancak 2011 yılında ortaya çıkan Arap Baharı Suriye’yi iç savaşa sürüklemiş, çıkan olaylar İran ve Türkiye’yi doğrudan etkilemiştir. Türkiye ve İran’ın siyasi beklentileri çıkan iç savaşta çıkarlarının çatışmasına sebep olmuştur. İran’ın Suriye’de var olan mevcut siyasal rejiminin devamını istemesi, Türkiye’nin ise Suriye’deki rejimin değişikliğini istemesi İran-Türkiye rekabetini ortaya çıkarmıştır. İran siyasi hedefleri doğrultusunda kendi çıkarlarını garanti almak istemesi üzerine Esad’ı desteklemiştir. Çıkan olaylarda Türkiye ve Suriye’nin arası açılırken İran ile Suriye ise yakınlaşmıştır. Suriye konusunda her iki ülkenin de rekabet içerisinde olduğu görülmektedir.¹²³

Türkiye, Suriye konusunda terörle mücadelede yoğun çaba sarf etmiştir. Güney sınırındaki YPG, PYD, PKK ve IŞID ile mücadele etmek için 2015 yılında “Şah Fırat Operasyonu”, 2016 yılında “Fırat Kalkanı”, “İdlib Operasyonu”, 2018 yılında “Zeytindalı Operasyonu”, 2019 yılında “Barış Pınarı Harekâtı”, 2020 yılında ise “Bahar Kalkanı” Operasyonunu başlatmıştır. Türkiye bölgeye operasyon düzenleyerek kırmızı çizgisini müdafaa etmek isterken İran, Suriye’yi ABD’ ile mücadelesinde “ileri bir hat” olarak görmektedir.¹²⁴ Bu nokta doğrultusunda İran’ın Suriye’ye destek verdiği sonucunu okumak doğrudur. Öyle ki Suriye güvenlik güçlerinin eğitilmesi amacı ile İran’dan askeri uzmanlar bölgeye sevk edilmiştir.¹²⁵ Ayrıca çöken Suriye ekonomisini bir nebze olsun rahatlatılmak için de 3,6 milyar dolar kredi açmıştır.¹²⁶

2016 yılının Aralık ayında Türkiye, İran ve Rusya işbirliğine gitmiş ve Moskova bildirisini kabul etmiştir. Moskova bildiriyle Türkiye, Suriye’de iş birliği yapacağını ilan etmiştir. Bu çerçevede 2017 yılında başlayan “Astana Görüşmeleri” üç ülkenin devlet başkanlarının çeşitli zirvelerde bir araya gelmeleriyle bir irade ortaya konmak istenmiştir. Suriye’deki çatışmaların azaltılması ve kalıcı çözüm bulmak ve maksadıyla oluşturulan Astana Süreci’nin gerçekleştirilen son toplantısı 22 Nisan 2020’de telekonferans üzerinden yapılmıştır.¹²⁷

Aslında Suriye’de gerçekleşen olaylar iki ülkenin işbirliği yapmasına vesile oldu diyebiliriz. Çünkü Suriye topraklarının karışması otorite boşluğu yaratmış ve otorite

¹²³ Age, s. 566.

¹²⁴ F. Larrabee & A. Nader (2013). *Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East*. Rand Corporation, s. 10-11.

¹²⁵ M. Djalili & T. Kellner (2013). *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*,(Çev). Hande Güreli, Bile Kültür Sanat, İstanbul, s. 71.

¹²⁶ W. Terril(2015). *Iran’s Strategy for Saving Asad*, *The Middle East Journal*, 69(2), s. 229.

¹²⁷ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2020). NO:89, Astana Süreci Dışişleri Bakanları Toplantısı. [Erişim Tarihi: 04.03.2021, No: 89, 22 Nisan 2020, Astana Süreci Dışişleri Bakanları Toplantısı Hk. / T.C. Dışişleri Bakanlığı (mfa.gov.tr)]

boşluğundan bazı terör örgütleri sızmıştı. Ortaya çıkan bu terör grupları her iki ülkenin de güvenliğini tehlikeye sokmaktaydı. Ayrıca yine ABD'nin Afganistan, Suriye ve Irak'taki mevcudiyetini artırması İran'a baskı yaratmıştı. Tabii uluslararası arenada ne olursa olsun Türkiye ve İran'ın birbirlerine duydukları ihtiyaçta onları iş birliğine sevk etmektedir. Zaman zaman ABD'nin Irak üzerinde uygulamak istediği yaptırımlara Türkiye bu yüzden de uymak istemiştir.¹²⁸

2.3. İsrail ile İlişkiler

1990'lara bakıldığında Türkiye ve İsrail'in araları iyiydi. İsrail için Türkiye ile yürüttüğü dostane ilişki çok önemliydi. Çünkü Müslümanların yoğun olarak bulunduğu Türkiye ile yürüteceği siyasi ittifak onun meşruluğu açısından son derece önem arz ediyordu. Terör sorunu her iki ülkeyi de ortak bir noktada buluşturan bir konuydu. Nasıl Türkiye, PKK'yı bir terör örgütü olarak görüp mücadele veriyorsa İsrail içinde Filistin o demektir.¹²⁹

O dönemde karşılıklı gerçekleştirilen ziyaretler neticesinde iki ülke iyi bir ilişki içerisindeydi. Oslo Barış Süreci bu durumu daha da pekiştirdi.¹³⁰ Bu süre zarfında İsrail Türkiye ilişkileri tıpkı stratejik bir ortak gibi hızlı hızlı ilerliyordu. Elli dört adet F-4 uçağının modernizasyonu ve askeri eğitim işbirliği anlaşmaları da bunun iyi bir örneğiydi. Siyasi ortaklığın yanında bir de İsrail ile Türkiye ticari ortaklık yapıyordu. 1996 yılında İsrail Türkiye arasında Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmıştı. Hatta öyle ki bu anlaşmanın imzalanmasına dayanak olan olayın İsrail'in gizli istihbarat teşkilatı olan Mossad'ın, Abdullah Öcalan'ı yakalatmasının büyük etkisi olduğu söyleniyor.¹³¹ 2008 yılında da ilişkiler aslında iyi seyir ediyordu. Araplar ve İsrail arasında çıkan gerginlikte Türkiye yine arabuluculuk rolünü üstlenmişti. İsrail, gerçekleştirilen müzakerelere hatta katılmak istememiş yalnızca Türkiye üzerinden görüşmelerini gerçekleştirmişti. Ancak müzakerenin gerçekleştiği sırada 2008-2009 Gazze saldırıları patlak verdi ve müzakereler son buldu. Gazze saldırısı, İsrail ile Türkiye arasında da ilişkileri kopma noktasına getirdi.¹³²

Takvimler 30 Ocak 2009'u gösterdiğinde İsviçre'nin Davos kentinde yapılan zirveye İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez ve o dönem Başbakanlık görevini yürüten Recep Tayyip

¹²⁸ Yusuf Sayın, agm, s. 250.

¹²⁹ Betül Dicle, agt, s. 41.

¹³⁰ E. Inbar(1999), The Israeli-Turkish Connection. [Erişim Tarihi: 04.03.2021, [The Israeli-Turkish Connection \(mit.edu\)](http://www.mit.edu)]

¹³¹ TIME (1999). Behind Ocalan's Capture: Deceit, Abduction - and the Mossad?. [Erişim Tarihi: 04.03.2021, [Behind Ocalan's Capture: Deceit, Abduction -- and the Mossad? - TIME](http://www.time.com)]

¹³² M. Khan (2015), The Transformation of Turkish Foreign Policy Towards the Middle East, *Policy Perspectives*, s. 44.

Erdoğan katılmıştı. O oturumda aralarında çıkan One Minute gerginliği kamuoyuna Davos krizi olarak yansıdı. Davos krizinin yanı sıra yaşanan Alçak Koltuk Krizinden sonra da İsrail ile ilişkiler bir daha eskisi gibi olmadı.¹³³ Bu yıllardan sonra İsrail ve Türkiye arasında gerçekleşen krizlerin ardı arkası kesilmiyordu. 31 Mayıs 2010'da Gazze'ye götürülen İnsani Yardım Marmara Mavi filosuna İsrail askerleri tarafından saldırı düzenledi bu saldırının sonucunda 9 Türk hayatını kaybetti.¹³⁴ Son yaşanan bu olay İsrail Türkiye arasındaki ilişkileri ilk defa bu kadar tırmandırdı. Özellikle NATO üyesi olan bir devletin vatandaşlarının böyle bir saldırı sonucu hayatlarını kaybetmesi Türkiye için çok büyük bir krizdi. Yaşanan bu olumsuz olaylar İsrail'in uyguladığı orantısız güç birçok kesim tarafından eleştirildi. İsrail çıkan gerginlikten sonra bir süre kabuğuna çekilse de Türkiye ve Ankara hükümeti bu olayı asla unutmuyacaktı. Türkiye elinden geldiğince bu olay karşısında İsrail'in yaptığının bir insanlık suçu olduğunu bas bas dile getirmiş ve bu konuyu NATO ve Birleşmiş Milletler platformlarında duyurmaya çalışmıştır.¹³⁵ İsrail yaptığının yanlış olduğunun farkındaydı ve bu durumu düzeltebilmek adına hakkında açılan soruşturmayı kabul etmiş ve yaşanan olayda hayatını kaybeden insanların ailelerine tazminat ödemeyi kabul etmiştir.

Mayıs 2018'de ABD Başkanı Donald Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanınması ve İsrail güvenlik güçlerinin Filistinli protestoculara yönelik müdahalede bulunmasının ardından Türkiye ve İsrail karşılıklı olarak büyükelçiliklerini iptal etmişlerdi. Türkiye İsrail'in büyükelçisini yollamış Tel Aviv'de bulunan büyükelçisini de geri çekmişti.¹³⁶ Filistin topraklarını işgal eden, Kudüs'ü başkent ilan eden ve beraberinde Filistin topraklarını topyekûn Yahudileştirmeyi hedef belirleyen İsrail ile olan ilişkilerimiz inişli çıkışlı devam etmektedir.

Siyaset çok değişik bir olgudur. Öyle ki; her ne kadar krizler, savaşlar, vefatlar olsa da politika bir şekilde devam etmek zorundadır. Aslında bu zorundalık çıkarılardan kaynaklanan bir durumdur. İsrail- Türkiye ilişkilerinde de bu durum geçerlidir. İsrail, Türkiye gibi bir devletle hiçbir zaman ilişkilerinin kopmasını istememiştir. Çünkü İsrail için Türkiye'nin önemi büyüktür. Ortadoğu'da kalıcı bir barış sağlayıp bölgede hâkim olmak istiyorsa Türkiye'yi kendisine küstürmemesi gerektiğinin farkındadır. Krizler yaşansa da mevcut konjonktürde bir şekilde hayat devam eder ve ortaklıklar kurulur. İsrail Türkiye arasında da

¹³³ Middle East Quarterly (2012). What Drives Turkish Foreign Policy?. [Erişim tarihi: 04.03.2021, [What Drives Turkish Foreign Policy?: Changes in Turkey :: Middle East Quarterly \(meforum.org\)](http://www.meforum.org/what-drives-turkish-foreign-policy?changes-in-turkey)]

¹³⁴ Stephen Larrabee, agm, . s. 16.

¹³⁵ Elvan Özdemir, agm, s. 281.

¹³⁶ BBC (2020). Türkiye ile İsrail'in Karşılıklı Hamleleri Normalleşmeyi Getirecek mi?. [Erişim Tarihi: 03.03.2021, [Türkiye ile İsrail'in karşılıklı hamleleri normalleşmeyi getirecek mi? - BBC News Türkçe](https://www.bbc.com/turkce/sohbetler/turkiye-ile-israil-in-karsilikli-hamleleri-normallesmeyi-getirecek-mi)]

yaşanan gerginliklerin yanı sıra ekonomik ticari ve asgari ortaklıkları da bir şekilde devam etmektedir.

Mart ayında son seçimlerde Netanyahu ve Likud Partisi en yüksek sandalyeyi ele geçirmekle beraber hükümet kuramamıştı. Muhalefet lideri Lapid'e verilen sürenin dolmasına az bir zaman kala sekiz parti birleşerek anlaşmaya vardılar. Muhalif Partilerin kurduğu koalisyon hükümetinin güvenoyu almasıyla 12 yıllık Netanyahu dönemi son buldu. Nitekim İsrail'e yeni kurulmuş hükümetin gelmesi ile beraber İsrail- Türkiye ilişkilerinde de yeni bir dönem başlayacağı umut edilmektedir. Ancak hükümetin içerisinde bulunan sağ partilerin fikir değiştirmeyeceği kanısına binaen Netanyahu'nun gidişi ile birlikte yeni açılan siyaset sayfasında değişiklikler ve yeni anlaşmaların gerçekleşeceği beklenmektedir.¹³⁷

2.4. Suriye ile İlişkiler

Suriye meselesi uluslararası siyasette çok çalkantılı bir sürecin varlığını beraberinde getirdi. AKP iktidara gelmeden önce Türkiye-Suriye ilişkileri zaten pek de iyi değildi. Hatay meselesi, terör olayları bu konuda belirleyici olmuştu.¹³⁸ Hafız Esad'ın vefatının ardından dönemin Cumhurbaşkanlığını yapan Ahmet Necdet Sezer, Suriye'deki cenaze törenine katılmıştı. İlk etapta bu cenaze töreninde atılan dostluk ilişkileri 2002 yılında AKP'nin iktidarı devralmasıyla hız kazanmıştı. Daha önceleri de bahsedildiği gibi Ahmet Davutoğlu'nun geliştirdiği komşularla sıfır sorun politikası Suriye ile olan ilişkilerine de yansıtılmak istenmişti. Dönemin Dışişleri Bakanı olarak görevini icra eden Ahmet Davutoğlu'nun yaklaşımı da ilişkileri canlı tutmuştu. Bölgedeki Araplar ve Suriye ile yakın ilişkiler içerisinde bulunan Davutoğlu, hem Türkiye'yi hem de kendi partisini öne çıkaran yaklaşımlarda bulunmuştur. 2003 yılında o dönem Başbakan olan Abdullah Gül Şam'a ziyarette bulunmuş ve geçmişten gelen su sorunu ve her daim gündemi meşgul eden terör sorununun ilişkilerin seyrini etkilememesi ve bundan sonra ekonomik, sosyal, kültürel ilişkilere ağırlık verilmesini temenni etmişti. İlaveten, 2003 ABD'nin Irak'ı işgali ile iki ülkenin ortak güvenlik kaygısı ön plana çıkmış ve bu durum onları daha da yakınlaştırmıştı.¹³⁹

2004 yılında Beşşar Esad'ın aynı yıl Başbakanlık görevini devralan Recep Tayyip Erdoğan'ın karşılıklı ziyaretleri ile de ilişkiler daha hız kazanmıştı. Takvimler 2005 yılını gösterdiğinde Harari'ye gerçekleştirilen suikast sonrasında gözler Suriye'ye çevrilmiş ve jet

¹³⁷ DW (2021). İsrail'de iktidar değişikliği Türkiye- İsrail ilişkilerini Nasıl Etkiler. [Erişim Tarihi: 03.03.2021, [İsrail'de iktidar değişikliği Türkiye-İsrail ilişkilerini nasıl etkiler? | GÜNDEM | DW | 04.06.2021](#)]

¹³⁸ Betül Dicle, agt, s. 16.

¹³⁹ N.Salık (2011). *Beşşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Pargmatizm Ve Türkiye-Suriye İlişkilerinin Geleceği*, Ortadoğu Analiz, 3(35), s. 30

hızıyla tepki gecikmemişti. ABD, İsrail'in suikastı kınayan açıklamalarının ardından Avrupa Birliği de Suriye ile olan ilişkilerini dondurma kararı almıştı. Bu olaylar karşısında Türkiye, Suriye'nin yanında yer almış ve destek olmuştu. Bu olayların yansımaları devam ederken dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Suriye'yi ziyareti ilişkilerin gidişatını olumlu etkilemişti. Artan ekonomik işbirliklerine 2007 yılında imzalanan Serbest Ticaret Antlaşması da eklenince olumlu hava bir kez daha kendini göstermiş oldu. 2009 yılında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Davos'ta İsrail ile yaşadığı kriz sonucu Suriye'nin Türkiye'ye bu olay nazarında daha güvenli bir liman olarak bakmasına sebep olmuştu.¹⁴⁰

2009 yılında iki ülke arasında imzalanan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin kurulması ve vizelerin karşılıklı kaldırılmasını içeren anlaşmalar, ortak askeri tatbikatlar iki ülke arasındaki güven ortamını artırmıştı.¹⁴¹

Nitekim 2011 yılında Tunus'ta başlayan Arap Baharı sürecinin Suriye'ye yansımaları ve iki ülkenin politika değişikliğine gitmesi Arap Baharına kadar sürdürülen olumlu havanın ortadan kalkmasına sebep oldu. Karşılıklı olarak verilen demeçlerde Esad, Türkiye'nin terör yanlılarını desteklemekten vazgeçmesini ancak o zaman iyi ilişkilerin devam edebileceğini söylerken, Erdoğan ise Esad'a Suriye'deki hükümet değişimini destekleyici nitelikte açıklamalarda bulunmaktadır. Erdoğan, Beşşar Esad'ı terörist olarak yaftalamaktan ve istifaya çağırmaktan geri durmamıştı. Hem Beşşar Esad dostluğuna son vermesi hem de çıkan savaş sonrası yaklaşık 2 milyon mültecinin sığınak noktası olması Türkiye'yi zora soktu. Suriye-Türkiye arasındaki kriz o kadar tırmandı ki; 22 Haziran 2012'de Suriye F4 jetini düşürdü. Yaşanan gelişmeler karşısında Türkiye acil durum toplantısı gerçekleştirdi ve bu toplantının sonucunda bir Tampon bölge ve uçuşa yasak bölge oluşturma planını uygulamaya koydu.¹⁴² Suriye'de yaşanan gelişmeler de Türkiye'ye en çok endişe veren durum Kürt sorunuydu. Çünkü Esad'ta aynı Irak'taki gibi Kürt nüfusuna özerk bir bölgeden bahsediyordu. Zaten Kürtler Kuzey Ürdün'ün onları beslenmesinden dolayı güçlüydü.¹⁴³ Günümüze kadar etkileri süren bu olay şimdilik belirsizliğini korumaktadır. Türkiye-Suriye ilişkilerinin seyrini ancak Suriye'de yaşanan bir rejim değişikliği belirleyebilir. O tarihe kadar iki ülke lideri de geri adım atmaktan yana değil ve bu yüzden stratejik ilişkiler askıya alınmış durumdadır.

¹⁴⁰ Kenanda Bir Kuyu (2015). *Beşir Esad Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri ve Türkiye'nin Suriye Politikası*. [Erişim Tarihi: 05.03.2021, [Beşar Esad Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri Ve Türkiye'nin Suriye Politikası – Tarih Arşivi, Osmanlı Tarihi, Din, Biyografi, Felsefe, Bilim, Gündem, Politika \(kenandabirkuyu.com\)](#)]

¹⁴¹ İ. Korgun (2020). *Türkiye Suriye İlişkileri*, Ahi Evran Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1).

¹⁴² Mohamad Khan, agm, s. 47.

¹⁴³ Agm, s. 46.

3. 21.Yüzyıl Siyasetine Etki Eden Krizler

3.1. Suriye Krizi

Suriye, jeopolitik konumundan dolayı oldukça stratejik bir öneme sahiptir. Patric Seale bir çalışmasında eğer Suriye’de doğrudan bir hâkimiyet sağlanmazsa hiç kimsenin Ortadoğu’yu kontrol edemeyeceğini ifade etmiştir.¹⁴⁴ Patric’in söylemlerinden de anlaşılabilceği gibi Suriye stratejik öneminden dolayı artan mücadelelerin baş gösterdiği bir bölgeydi. Osmanlı Devleti bölgeyi 1516 yılında ancak ele geçirebildi. 1918 yılına kadar da Osmanlının egemenliği altında huzur içinde yaşadılar. Ancak emperyalist güçler Ortadoğu’nun zengin topraklarının farkında oldukları için Suriye’yi de gözlerine kestirmişlerdi. Emperyalistler, Birinci Dünya Savaşında bölgede hâkim olabilmek için Pan-Arabizm söylemlerini gerçekleştirerek ortalığı karıştırmayı hedeflediler. İngilizler zaten bu söylemlerini gerçekleştirebilecekleri birde yardımcı oyuncu bulmuşlardı. Mekke Emiri Şerif Hüseyin, Faysal ve Abdullah bu iş için biçilmiş kaftandı. İngilizler, Osmanlının yenilmesi hâlinde Büyük Suriye’nin yöneticiliğini onlara vereceğini vaat etti. Ama hepimizin de bildiği üzere bu topraklar aslında daha öncesinde yapılan gizli bir antlaşma ile zaten pay edilmişti.¹⁴⁵ Suriye, 1920 Haziran ayından 1946 yılına kadar devam edecek olan Fransız mandasına çoktan girmişti. 1963 yılında iktidarı Baas Partisinin ele geçirmesi ayrılıkçı döneme son vermişken, Hafız Esat 1970 yılında gerçekleştirdiği darbe ile devlet üzerinde tamamen hâkimiyet kurmuştu. Hafız Esad döneminde olayların şiddeti artan şekilde katlanarak çoğalıyorken 2000 yılında Hafız Esad’ın ölümünün ardından oğlu Beşar Esad Devlet Başkanı olmuştu.¹⁴⁶

2010 yılında başlayan halk ayaklanması Suriye’ye ancak 2011 yılında ulaşmıştı. 2010 yılının son aylarında genç üniversite mezunu Tunuslu Muhammed Bouazizi yaşadığı ekonomik sorunlardan ötürü kendini ateşe vermişti. Olaylar bir domino etkisi göstererek her tarafa yayılmıştı. Suriye’de ilk gösteriler Deraa şehrinde gençlerin duvarlara yazı yazmasının ardından tutuklanmasıyla başlamıştı.¹⁴⁷ Olaylar ilk kendi gösterdiğinde küçük çaplı protestolar halindeyken daha sonra olayların şiddeti arttı. Türkiye, Suriye’de olaylar ilk kendini gösterdiğinde soruna çözüm odaklı yaklaşmış ona göre politikalar izleyerek Şam’ı sakinleştirme yoluna gitmişti. Bilindiği gibi Türkiye Suriye ilişkisi 2000’li yıllardan sonra

¹⁴⁴ (Alıntılayan Ö. Abdullah, 1985, s. 21); (Aktaran P. Seale, 1966, s. 1)

¹⁴⁵ S. Akdemir (2000). Suriyede’ki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasında Rolü. *Avrasya Dosyası Dergisi*, 6(1), s. 211.

¹⁴⁶ A. Koyuncu (2017), Hafız Esad Dönemi Suriyesinde Milliyetçilik ve Ulus İnşa Çabaları, *Social Science*, 1(1), s. 24.

¹⁴⁷ A. Aydın (2012). 2002 Sonrası ve Arap Baharı Kapsamında Türkiye Suriye İlişkilerinin Bölgesel Yansımaları, *II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu*, s. 71.

büyük ivme kazanmış ve 2009'da Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Antlaşması imzalamışlardı. Ancak olayların şiddeti büyüdükçe Şam'ın da olaylara müdahale şekli değişti. Türkiye bölgeye yönelik yürüttüğü dış politika kapsamında her zaman olaylara karşı daha olumlu yaklaşılmasını istemişti.¹⁴⁸

Bir halk hareketi olarak başlayan olaylar ardından artık silahlı bir iç savaşa dönüşmüştü. Çalışmanın konusu gereği çok fazla burada Suriye iç savaşına değinemeyeceğiz ancak Suriye iç savaşının Türk-Suriye ilişkilerinde bir krize yol açtığı kesin ve bizim konumuz da tam olarak budur. Şam yönetimi çıkan ayaklanmalarda bir yandan belli reformlar gerçekleştirirken bir yandan da zor kullanarak ayaklanmaları bastırmak istemiştir. Esad'ın bu tavrı reform konusunda pek de samimi olmadığını göstermiştir. Silahlı direnişe dönüşen olaylarda Esad rejimi ile Özgür Suriye ordusu da karşı karşıya gelmiş ve olaylar artık tamamen içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Suriye'deki iç savaş 10'uncu yılını geride bıraktı. Beşşar Esad'ın başlattığı iç savaşta yaklaşık 7 milyona yakın sivil yer değiştirmek zorunda bırakılırken, 500 bine yakın kişi hayatını kaybetti.¹⁴⁹

2011 tarihinden itibaren Türkiye, bölgede yaşanan olaylara yoğunlaşmış ve her can kaybının hesabını tutmuştur. Dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu çoğu kez bölgeye heyetler göndermiş, rejimin yaptığı hataları dile getirip, daha fazla kayıplar verilmemesi için sakin olunması gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuştur. 2012 yılına gelindiğinde Ankara, Esad'a çağrı yaparak yaşanan bu can kayıpları ve mağduriyetin bir an önce giderilmesini aksi halde sonunun Kaddafi'den farksız olacağını dile getirmiştir.

Karşılıklı verilen ifade ve beyanlardan da aslında ilişkilerin ne kadar kötüye gittiğini anlamak mümkündür. 2000 sonrası geliştirilen iyi ilişkilerin Arap Baharının gölgesinde kaldığını hatta başka bir bahara ertelendiğini söylemek mümkündür. Yaşanan gelişmelerden en çok etkilenenin sınırda bulunan yurttaşlarımız olduğu kesindir. Suriye krizi başladıktan sonra Suriye'nin terör gruplarına yandaşlık yapmasından ötürü Türkiye'de PKK, DAESH, PYD-YPG gibi terör örgütleri tarafından birçok terör saldırısı gerçekleşmiş çok sayıda vatandaşımız hayatını kaybetmiş ve yaralanmalar olmuştur. Suriye'nin yaşanan gerginlikler sonrası PKK'ya kapısını açarak bu grupların terör faaliyetlerine zemin hazırlaması yetmezmiş gibi bir de 22 Haziran 2012'de keşif uçuşu gerçekleştiren RF-4 jetlerinin Erhaç Üssünden

¹⁴⁸ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. Türkiye- Suriye YDSİK 1. Toplantısı Ortak Bildirisi, 22-23 Aralık, Şam. [Erişim Tarihi: 05.03.2021]

¹⁴⁹ Euronews (2021). Suriye'de on yıldır süren savaşta neredeyse yarım milyon kişi yaşamını yitirdi. [Erişim Tarihi: 05.03.2021, [Suriye'de on yıldır süren savaşta neredeyse yarım milyon kişi yaşamını yitirdi | Rapor | Euronews](#)]

eğitim amaçlı havalanmasının ardından aynı gün saat 11.58'de düşürülmesi ve Suriye tarafından sebepsiz yere vurulması iki devleti savaş noktasına getirdi.¹⁵⁰

Akçakale'ye top mermilerinin düşmesi, Cilvegözü sınır kapısına gerçekteştirilen saldırılar, Reyhanlı saldırısı, Kilis'e top mermilerinin düşmesi, Türk jetlerinin düşürülmesi, Kobani olayları ve daha birçok terör rgt tarafından gerçekteştirilen saldırılar, Suriye'nin onları beslemesinden dolayı iki ülkeyi karşı karşıya getirmiş bu olayların akabinde bir gç dalgası yaratmıştır. Türkiye'nin Suriye krizinden en çok etkilendiği konulardan birisi de güçtür. Arap Baharı'nın ardından ilk gç dalgasını Türkiye, Nisan 2011'de yaşadı. Türkiye'nin geçici koruma altındaki kayıtlı Suriyeli sayısı 28 Nisan 2021 tarihinde 3 milyon 670 bin 342 olduğu belirlendi. Bu 3,5 milyonu açan Suriyelinin 1 milyon 739 bin 587'sini çocuklar oluştururken kadın ve çocukların toplam sayısı 2 milyon 599 bin 756 olarak tespit edilmiştir. Geçici barınma merkezinde kalan Suriyelilerin sayısı ise 56 bin 691 kişiyken bu kamplarda yaşayan Suriyeli sayısı sadece %1,5 oranlarında seyir ediyor. Őehir merkezinde yaşayan Suriyelinin sayısı 3 milyon 613 bin 651 kişidir. Gç idaresinin verisine göre yalnızca İstanbul'da 524.948 Suriyeli yaşıyor.¹⁵¹

Çıkan Suriye krizinde Türkiye, Esad rejiminin gerçekteştirdiği orantısız gçten ve Ortadoğu'nun güvenliğine tehdit unsuru olmasından dolayı gücünü kırmak için gereken mücadeleyi vermiştir. Arap Baharı boyunca yaşanan tüm gelişmelerden en çok yara alan devletlerin başında Türkiye gelmektedir. Türkiye askeri, ekonomik, siyasi ve toplumsal olaylardan dolayı fazlasıyla yıpranma yaşamıştır.

Türkiye'nin Suriye ile yürütmeye çalıştığı koşularla ilişki Arap Baharına kadar iyiymen daha sonra etkinliğini büyük ölçüde yitirdiği gözlemlenebilir. Türkiye, Suriye ile yaşadığı gelişmelerin ardından muhalif grupları desteklemiş ve Suriye'deki demokratik olmayan rejime karşı gerçekteştirilen Suriye Ulusal Konseyi'nin Türkiye'deki temsilcilik girişimlerine izin vermiştir. Silahlı unsurlara verdiği destek ile onların gereksinimlerini de karşılamaya zen gösteren Trkiye¹⁵² daha öncesinde gerçekteştirdikleri Yüksek Düzeyli

¹⁵⁰ Cumhuriyet (2012). Esad: Keşke Dşrmeseydik. [Erişim Tarihi: 05.03.2021, [Utku Çakırözer : Esad: Keşke dşrmeseydik \(cumhuriyet.com.tr\)](https://www.cumhuriyet.com.tr)]

¹⁵¹ Mlteçiler Derneği (2021). Türkiyedeki Suriyeliler Sayısı Mayıs 2021. [Erişim Tarihi: 05.03.2021, <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/#:~:text=%C4%B0%C3%A7i%C5%9Fleri%20Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20taraf%C4%B1ndan%20yap%C4%B1lan%20a%C3%A7%C4%B1klamada,tarihinde%20414%20bin%2061>]

¹⁵² Haydar Çakmak, age, s. 440.

İşbirliği Konseyi mekanizmasını da askıya almış ve Suriyeli bazı yetkililer ve iş adamlarına seyahat yasağı ile birlikte Türkiye'deki varlıklarına el koymuştur.¹⁵³

Türkiye de çok büyük bir kesim Suriye ve Hafız el-Esad'a karşı sempati duymamıştı. PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Şam'dan kaçmak zorunda kaldığı 1998 yılından bu tarihe kadar Suriye, PKK terör örgütüne destek vermişti. Hatta bu desteğini gizlemek yerine Suriye rejimi Lübnan'da bulunan Suriye kontrolündeki Bekaa Vadisi'ndeki karargâhı ve buradaki askeri kampı yönetmesine de izin vermişti. Bu yüzden de Türkiye düşmanlığı yapan bir diktatörün iç işlerine karışmak birçok kesimi rahatsız ediyordu.

3.2. Filistin Sorunu

1948-1967 savaşı, ardından 1987 ilk İntifada Hareketi, İsrail yerleşiminin artması, gerçekleştirilen Camp David Zirvesi, Oslo Antlaşması ve daha birçoğu hiç biri Filistin sorununu çözüme kavuşturamamıştır. Yıllar içerisinde hemen hemen 420.000 İsraili Batı Şeria ve Doğu Kudüs'e yerleşti. İsrail'in hedefi bu sayıya daha da arttırmaktı. İki türlü yerleşimci vardı. Birincisi, ideolojik yerleşimciydi. İkincisi sıradan yerleşimciydi. İdeolojik yerleşimcilerin bu toprak ile kurdukları bağ duygusal bağ idi. Çünkü bu toprakların tanrı tarafından vaat edildiğine inanılıyordu. Bu yüzden İsrail, Filistinlileri ne pahasına olursa olsun bu topraklardan çıkarmak istiyordu.¹⁵⁴ Bu amaç için Birinci Dünya Savaşından sonra İngiltere ilk adımı atarak Balfour Deklerasyonu ile kendisine zemin hazırlamış ve Filistin'de bir İngiliz mandası kurmuştur.

Filistin meselesi, Filistin'in bölünmesi ve Filistin'in kurulması ile sonuçlanan durumun adıdır. Yine benzer şekilde taksim kararını kabul etmeyen Arapların İsrail ile verdiği mücadelenin adıdır. Filistin sorunu en basit anlamıyla topraklarından koparılan ve topraklarını geri almak isteyen halkın verdiği mücadelenin adıydı. Neredeyse bir yüzyıldır bu topraklarda Yahudiler ve Araplar egemenlik mücadelesi verdiler.¹⁵⁵

Erdoğan Filistin meselesinin üstüne giderek Türkiye'yi Arap dünyasında bir öncü olarak göstermeyi hedefliyor. İzlediği barışçıl politika İsrail devleti ile olan ilişkilerini güçlendirirken aynı zamanda İsrail'in durmak bilmeden Filistin ile verdiği mücadele Türkiye ile olan ilişkilerine de bir o kadar zarar vermektedir. Türkiye İsrail'le anlaşamadığı dönemlerde Filistin ile yakınlaşmıştır. Türkiye tarafından bakıldığında Filistin'in manevi bir

¹⁵³ M. Ataman (2012). Suriye'de İktidar Mücadelesi: Bass Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum, *SETA Rapor*, s. 52

¹⁵⁴ N. Kabır (2021). The Palestinian Question, *Dynamics of Identity*, s. 180.

¹⁵⁵ N. Kemiksiz (2016), Filistin Sorunu, *Akademik Ortadoğu*, 11(1), s. 134.

önemi vardır. Hem manevi yönden ağır basan Filistin için istediği özerklikler vardır hem de İsrail’le dış politikada bağlarını koparmamak suretiyle gerçekleştirdiği diplomatik ilişkiler söz konusudur.¹⁵⁶Türkiye’nin hali hazırda bulunan nüfusunun büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu ve İslam dinini benimsediği düşünülürse Filistin sorununa en büyük destek verenin neden Türkiye olduğu anlaşılabilir olur. Tabii, Türkiye Filistin politikasıyla ilgilenirken onun için önem arz eden ve gerçekleşmesini beklediği unsurlar vardır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:¹⁵⁷

- İsrail’in işgal ettiği Kudüs topraklarından çıkması
- İsrail tarafından tanınan resmi bir devlet olarak sayılmasıdır.

Türkiye bu yönde dileklerini belirtirken, İsrail ile olan ilişkilerinin bozulmamasını da istemektedir.

Ahmet Davutoğlu Filistin’in kendi iç meselesini hallettiği takdirde güçlü kalabileceğini ve İsrail’e karşı verilen mücadelede ancak bu şekilde başarılı olabileceği fark etmiş ve bunu temasları sırasında da temsilcilere iletmiştir.¹⁵⁸ Davutoğlu’nun yürüttüğü siyasette temel amaçlarından birisi, Ortadoğu’dan uzaklaşmadan bölge siyasetinde aktif rol oynayarak, Türkiye ile dost olan Ortadoğu ülkelerinin sayısını artırmaktır. 2013 yılında Ahmet Davutoğlu Bursa’daki bir konuşmasında partisinin ve Türkiye’nin dış politika yaklaşımlarına değinmiş ve şu açıklamaları yapmıştır.

“Diğer devletler bize 'dış politikada maceraya atılmayın, aktif bir politika izlemeyin' diyorlar. Biz de diyoruz ki Türkiye, hep özne olur, hiç bir zaman nesneleştirilemez. Biz tarihin yazımında hep özne olduk, bu milleti kimse nesne haline getiremez. Şu anda Ortadoğu’da herhangi bir meseleye, hele hele Filistin, Türkiye olmadan karşı çıkabilir mi? Biz tarihimizin hakkını vermek durumundayız. Bu millet tarihte her zaman özneydi özne olmaya devam edecek”¹⁵⁹

Ahmet Davutoğlu Türkiye’nin Filistin meselesine bakış açısını gittiği her yerde anlatmaya ve bu meseleyle ilgilenmenin haklı bir davanın arkasında durmak olduğunu dile getirmekten çekinmemiştir. Ona göre Türkiye, büyümek, söz sahibi olabilmek ve dünya siyasetinde aktif rol almak istiyorsa burnunun dibinde olan hele ki Müslüman bir halkın

¹⁵⁶ Ertosun, agm, s. 82.

¹⁵⁷ E. Ertosun (2011), Türkiye’nin Filistin Politikasında ABD ya da AB Çizgisi: Güvenlik Etkeninin Belirleyiciliği, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 7(28), s. 71.

¹⁵⁸ A. Davutoğlu (2012). 2013 Yılına Girerken Dış Politikamız, *Dışişleri Bakanlığı Raporu*, s. 60.

¹⁵⁹ İHA Haber Ajansı (2013). İHA, “Davutoğlu: Biz tarihin yazımında hep özne olduk. [Erişim tarihi:07.04.2021, <https://www.iha.com.tr/haber-davutoglu-biz-tarihin-yaziminda-hep-ozne-olduk-265944/>]

uğradığı zulme sessiz kalmamalı, çözüm odaklı çalışmalar yürütmeli ve mevcut olaylardan da kendine bir ders çıkarmalıdır.¹⁶⁰

Davutoğlu görüldüğü üzere hem Dışişleri Bakanlığını yürüttüğü zaman zarfında hem de Başbakan olduğu zaman diliminde Türkiye'nin Filistin meselesindeki arabulucu rolünün önemine dikkat çekmiştir. Sorunun çözümü noktasında Türkiye'nin vermiş olduğu desteğin çok önemli olduğunu ve eğer bu sorun çözüme kavuşur ve Türkiye bunda rol oynar ise AK Parti'nin vermiş olduğu mücadelede galip geleceğinden bahsetmiştir. Ayrıca iyi bir fikir insanı olan Davutoğlu, dış politika da yapıcı olmanın önemine vurgu yapmış, sert söylemlerden kaçınarak İsrail'le ilişkilerde yapıcı olmanın ilişkileri iyileştireceğini düşünmüştür.

Türkiye Filistin'e duyduğu ilgiden ötürü onunla hep yakın ilişkiler tesis etmiştir. Türkiye, 2003'te Filistin'e yönelik 3 aşamalı bir plan oluşturdu. Bu planı çerçevesinde ilk girişimi Temmuz 2004'de gerçekleştirmiş ve Filistin ile Serbest Ticaret Antlaşması imzalamıştır. Yine 2004 yılında Filistin'e 900.000 ABD doları tutarında malzeme yardımı gerçekleştirmiştir. Bunların yanı sıra 2006'da FKÖ'ne 1.000.000 dolarlık hibe yardımı bulunmaktan da geri durmamıştır. İsrail'in Gazze'ye yönelik gerçekleştirdiği operasyonlar neticesinde Türkiye durmamış ve Türk Kızılay'ı ile bölgeye insani yardımlarda bulunmuştur.¹⁶¹

İşler her zaman AKP'nin ve Davutoğlu'nun istediği gibi gitmiyor ve zaman zaman gerilim tırmanıyordu. Eylül 2008'de muhalefette yer alan Likud Partisi Genel Başkanı Ariel Şaron'un liderliğinde İsrail askerleri Müslümanlar için kutsal sayılan Kudüs'teki Harem'i Şerife girmeleri İkinci İntifada olarak görülmüş yaşanan olaydan sonra Filistin sorunu Türk dış politikasında daha da yer etmeye başlamıştır.¹⁶² Ankara'nın Filistin meselesine yaklaşımı hep diyalog kurma ve insani ilişkiler geliştirme odaklıydı. Filistin meselesinde daha çok arabulucu bir tavır takınan Türk diplomatlar, 2006 yılında yapılan seçimleri Hamas'ın kazanmasının ardından Hamas'ın uluslararası alanda dışlanmasına karşı çıkmış ve onun iktidarının kabul görmeyişinin barışa katkı sunmaktan ziyade daha da işleri çıkmaza sokacağını belirterek taraflar arasından diyalog kurarak ortamı sakinleştirmenin yollarını aramıştır. Takvimler 27 Aralık 2008'i gösterdiğinde İsrail'in Gazze'ye gerçekleştirdiği Dökme Kurşun Operasyonu Türkiye'nin yoğun diplomatik trafiklerinin gerçekleştirdiği ve

¹⁶⁰ Ahmet Davutoğlu, age, s. 341.

¹⁶¹ Baskın Oran, age, s.433.

¹⁶² B. Süer & A. Atmaca (2007). *Arap-İsrail Uyuşmazlığı*. ODTÜ Yayıncılık, s. 110.

İsrail'e karşı yapıcı tutumunun yerini sert söylemlerin aldığı bir dönem olmuştur. Türkiye'nin bu konuda göstermiş olduğu yoğun çabalar işe yaramış 18 Ocak 2009'da Hamas ve İsrail arasında ateşkes sağlanmıştır.¹⁶³

Dökme Kurşun Operasyonu adı verilen ve 27 Aralık 2008'de başlayan çatışmalar, Hamas'ı ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. 2009'daki ateşkese kadar BM raporuna göre 412'si çocuk, 1300 kişinin vefat ettiği belirtildi. Türkiye İsrail'in gerçekleştirdiği bu operasyonu çok sert biçimde eleştirmiştir. Saldırıları başladığı anda Türkiye, BM'yi ve kamuoyunu İsrail'in gerçekleştirmiş olduğu saldırı karşısında harekete çağırılmış ve böylesi bir dönemde bunu barışa vurulan bir darbe olarak gördüğünü belirtmiştir.¹⁶⁴

"Gazze şeridinde yaşanan gelişmelerden derin endişe duyuyoruz. İsrail'in Gazze'ye yönelik olarak hava harekâtı sonucunda çok sayıda Filistinlinin yaşamını yitirmesini şiddetle kınıyoruz. Gazze'deki bu gelişmeler bölge istikrarını son derece olumsuz etkileyecek niteliktedir. Sivil halkın da mevcut durumdan büyük zarar görmesinden endişe edilmektedir. Harekât sonucunda çok sayıda can kaybı meydana gelmesi ve şiddet sarmasının artması ihtimali kaygı ve infiale yol açmıştır. İsrail'e askerî harekâtı derhal durdurma ve itidal çağrısında bulunuyoruz. Gazze'de yaşayan halka yönelik insani yardımların aksamadan yerine ulaştırılması, bunun sağlanması amacıyla uygulana ablukanın kaldırılması bir insani trajedi yaşanmaması bakımından elzemdir. Uluslararası toplumu bu trajediye tepkisiz kalmamaya ve acil insani yardım elini Gazze halkına uzatmaya davet ediyoruz. Türkiye çatışmaların sona erdirilmesi ve sükûnetin tesis edilmesi için taraflar nezdindeki girişimlerini sürdürecektir, öte yandan ilaç ve gıda başta olmak üzere, Gazze'ye insani yardım çalışmalarını da kararlılıkla devam ettirecektir." ifadelerine yer verilmiştir.¹⁶⁵ 28 Aralık'ta gerçekleştirilen basın açıklamasında ise;

Türkiye, Gazze Şeridi'ndeki olaylarla ilgili olarak yoğun bir diplomatik girişimlerde bulunmaktadır. Bu çerçevede, Sayın Cumhurbaşkanımız, Sayın Başbakanımız ve Sayın Bakanımız çeşitli bölge ve bölge dışı ülkelerdeki muhatapları ve uluslararası kuruluşların Genel Sekreterleriyle telefon görüşmeleri yapmışlar, endişe ve görüşlerimizi aktarmışlardır. Türkiye, çok sayıda can kaybının yanı sıra, yüzlerce yaralının bulunduğu Gazze Şeridi'ne esasen yapmakta olduğu insani yardımları yoğunlaştırmıştır. Bu çerçevede, insani yardım taşıyan 10 tır bu sabah ülkemizden yola çıkarılacaktır. Ayrıca, Filistin'e göndermekte olduğumuz 15 ambulandan 5'i Gazze Şeridi ile İsrail arasındaki Erez geçiş noktasına bu sabah itibariyle ulaşmıştır. Türkiye bu yardımlarını kararlılıkla sürdürecektir¹⁶⁶ ifadelerine yer verilmiştir.

¹⁶³ Aljazeera (2015). Kronoloji: 1915'ten günümüze Filistin. [Erişim Tarihi: 14.04.2021, [Kronoloji: 1915'ten günümüze Filistin | Al Jazeera Turk - Ortadoğu, Kafkasya, Balkanlar, Türkiye ve çevresindeki bölgeden son dakika haberleri ve analizler](#)]

¹⁶⁴ A. Cordesman (2009). The Gaza War: A Strategic Analysis, *Center for Strategic International Studies*, s. 62.

¹⁶⁵ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2008). NO:220-27 Aralık 2008, Gazze Şeridinde Yaşanmakta Olan Gelişmeler Hk. [Erişim Tarihi: 22.06.2021, [No:220 - 27 Aralık 2008, Gazze Şeridinde Yaşanmakta Olan Gelişmeler Hk. / T.C. Dışişleri Bakanlığı \(mfa.gov.tr\)](#)]

¹⁶⁶ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2008). NO:221-28 Aralık 2008, Gazze Şeridinde Yaşanmakta Olan Gelişmeler Hk. [Erişim Tarihi: 22.06.2021, [No:221 - 28 Aralık 2008, Gazze Şeridinde Yaşanmakta Olan Gelişmeler Hk. / T.C. Dışişleri Bakanlığı \(mfa.gov.tr\)](#)]

Türkiye bu süreci diplomatik ilişkilere ağırlık vererek çözmeyi denemiş ama bu sefer de 2009 yılında Davos Zirvesinde herkesin bildiği “One Minute” olayı patlak vermişti.

Ak Parti'nin ve başta Recep Tayyip Erdoğan'ın bu meseledeki duruşunu ve kararlı tavrını yapmış olduğu şu açıklamada görüyoruz.

“Bir taraftan İsrail bizimle normalleşme sürecini isterken, bir diğer taraftan bu olaylar devam ettiği sürece ki ileri sürdüğüm üç şartın bir tanesi Filistin'e olan ambargonun kalkmasıydı. İlk iki şart gerçekleşmiş gibiydi; özür ve tazminat. Ama İsrail, bu ambargo anlayışını demek ki kaldırmaya niyetli değildi. İşte şu anda bu uygulamayla ortaya çıktı. Biz o zaman, biz sizinle nasıl normalleşeceğiz, normalleşebilir miyiz? Normalleşemeyiz. Önce bu zulmü durduracaksınız. Durdurmadığımız sürece Türkiye, İsrail arasındaki normalleşmenin gerçekleşmesi de mümkün değildir. Bunu özellikle ifade etmek isterim.”¹⁶⁷

Özetle Türkiye, ortak tarihi geçmişiyle yakın kültürel ve sosyal ilişkilere sahip olduğu Filistin halkıyla dayanışmayı önceleyen bir yaklaşımla Filistin sorununu ele almıştır. FKÖ ile 1975 yılından bu yana ilişkilerini devam ettirmeye özen göstermiş, 15 Kasım 1988'de Filistin Devleti'ni ilk gün tanıyan ülkeler arasında yer almıştı. İsrail-Filistin ihtilafının, BM kararları (242, 338, 1397 ve 1515), Yol Haritası ve Arap Barış Girişimi zemininde yan yana yaşayacak iki devletli bir çözüme ulaştırılmasını, bu kapsamda başkenti Doğu Kudüs olacak bağımsız bir Filistin Devleti'nin kurulmasını desteklemiştir. Filistinli gruplar arasındaki iktidar mücadelesinin barışçıl yöntemlerle ve ulusal birliğe zarar vermeyecek şekilde sonuçlandırılmasına önem veren bir politika izlemeye özen göstermiştir.¹⁶⁸

Türkiye İsrail ilişkilerindeki en dikkat çeken krizlerden biri olan Mavi Marmara krizi, İsrail tarafından abluka altında bulunan Gazze'ye yardım götürmek istemişti. İnsani Yardım Vakfı'nın (İHH) Mavi Marmara gemisine 31 Mayıs 2010 tarihinde İsrail askerleri tarafından müdahale edilerek 9 Türk vatandaşın ölümüne neden olan olay Türkiye- İsrail ilişkilerine ciddi hasar vermiştir.¹⁶⁹

31 Mayıs 2010'da Mavi Marmara gemisine düzenlenen saldırının neticesinde konuyla ilgili olarak Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri bir soruşturma komisyonu oluşturmuş ve Temmuz 2011'de uluslararası kamuoyu bilgilendirilmiştir. İlgili komisyonun hazırladığı rapor Palmer Raporu olarak tarihe geçmiştir.¹⁷⁰ Ancak 2 Eylül 2011'de açıklanan Palmer Raporu ise tam bir fiyasko olmuştur. Palmer Komisyonunun raporuna göre; Gazze ablukasını yerinde bir

¹⁶⁷ B. Bayraktar(2014). Gazze'ye Ekilen Nefret Tohumları, *Ortadoğu Analiz*, 6(64), s. 8.

¹⁶⁸ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Türkiye - Filistin Siyasi İlişkileri. [Erişim tarihi: 09.05.2021, [Türkiye - Filistin Siyasi İlişkileri / T.C. Dışişleri Bakanlığı \(mfa.gov.tr\)](http://www.mfa.gov.tr)]

¹⁶⁹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2021), Türkiye - İsrail Siyasi İlişkileri. [Erişim tarihi: 09.05.2021, [Türkiye - İsrail Siyasi İlişkileri / T.C. Dışişleri Bakanlığı \(mfa.gov.tr\)](http://www.mfa.gov.tr)]

¹⁷⁰ Y. Aksar (2012). Birleşmiş Milletler (Mavi Marmara) Raporu ve Uluslararası Hukuk, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(33), s. 24.

karar olarak görülmüş, Türklerin Gazze'ye götürmek istediği insani yardım gemisi içerisinde bulunan gönüllülerinin İsrail askerlerine şiddet içeren yaklaşımı, İsrail askerlerini müdahale etmeye zorunda bırakmıştır. Türkiye için bu rapor kabul edilemez ve yok hükmünde sayılırken İsrail ise yayınlanan raporun isabetli bir yaklaşımda olduğunu öne sürmüştür.¹⁷¹ İsrail askerleri tarafından Gazze'ye yardım taşıyan geminin saldırıya uğraması uluslararası basında oldukça yer etmesinden ve de Palmer Komisyonundan da olumsuz bir karar çıkmasından ötürü BM İnsan Hakları Konseyi bu ihlallerin ortaya çıkması için bir araştırma komisyonu daha oluşturulmasını istemiştir. Kurulan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'nun raporunda ise, İsrail tarafından gerçekleştirilen müdahaleyi uluslararası hukuka ve insan haklarına aykırı bulmakla beraber, ölümlerde kasti bir saldırı olduğuna kanaat getirmiş ve İsrail'in Gazze ablukasını da yasadışı olarak değerlendirmiştir. BM raporuna Türkiye olumlu bakarken, İsrail bu raporu taraflı olarak nitelendirmiştir.¹⁷² Bir de Türkiye ve İsrail arasında uzlaşa sağlamak için yürütülen gizli görüşmeler, 1 Eylül 2011'de basına sızdırılınca Türkiye ve İsrail ilişkilerinin seyri için durum daha da zor bir hal almıştır.¹⁷³

Türkiye, İsrail ile ilişkilerinin normalleşmesi için İsrail tarafından gerekli şartlar yerine getirilinceye kadar ilişkileri ikinci kâtip seviyesinde yürüteceğini, tüm askeri antlaşmaların da askıya alınmasına karar vererek beş maddeyi içeren bir yaptırım kararı uygulamaya başladığını duyurmuştur. Yaşanan bu olay karşısında Türkiye, Tel Aviv'de bulunan Büyükelçisini Ankara'ya çağırarak İsrail ile yürüttüğü ilişkisini asgari seviyeye indirerek ilişkilerini geçici süreliğine maslahatgüzar seviyesinde yürütme kararı almıştır.¹⁷⁴ Bu olay İsrail için düşündürücü olmuş olacak ki 22 Mart 2013'te İsrail Başbakanı Netanyahu Erdoğan'ı bizzat telefonla arayarak yaşanan gelişmelerden dolayı üzgün olduğunu belirtmiş ve tazminat ödemeyi kabul ettiğini ilişkilerinin devam etmesini dile getirerek dostane ilişkilerinin devam etmesini istemiştir.¹⁷⁵

Türkiye'nin Filistin politikasını belirleyen unsur ilk etapta denge unsuru idi. Çünkü Arap-İsrail savaşında da örneği görüldüğü üzere Türkiye hem Batı ile iyi ilişkiler tesis etmede

¹⁷¹ Baskın Oran, age, s. 445.

¹⁷² DW (2010). BM'den Mavi Marmara Raporu: İsrail haksız. [Erişim Tarihi: 18.05.2021, [BM'den Mavi Marmara raporu: İsrail haksız | DÜNYA | DW | 23.09.2010](#)]

¹⁷³ Nuri Yeşilyurt, age, s. 444.

¹⁷⁴ Türkiye Cumhuriyet Dışişleri Bakanlığı, Türkiye - İsrail Siyasi İlişkileri. [Erişim Tarihi: 18.05.2021, [Türkiye - İsrail Siyasi İlişkileri / T.C. Dışişleri Bakanlığı \(mfa.gov.tr\)](#)]

¹⁷⁵ HAARETZ (2013). Netanyahu Phones Erdogan to Apologize for Deaths of Turkish Citizens on Gaza Flotilla. [Erişim Tarihi: 05.19.2021, [Netanyahu phones Erdogan to apologize for deaths of Turkish citizens on Gaza flotilla - Haaretz Com - Haaretz.com](#)]

hem de Ortadoğu'ya duyduğu yakınlıktan dolayı hep arada kalmıştı. Bu da onu denge siyaseti izlemeye itmişti. Ancak yaşanan gelişmeler onu denge politikasından çıkıp arabuluculuk rolü üstlenmesine neden oldu.

Birçok kesim tarafından Türkiye Ortadoğu meselesinde istediği ölçekte başarıyı yakalamama konusunda sıkça eleştirilse de daha önceki yıllara nazaran bölge meselelerine kafa yorması ve barışı sağlamak istemesi güven veren bir durum olmuştur. Kurulduğu andan beri Ortadoğu'ya yönelik çalışmalar içerisinde olan AKP Hükümeti'nin askeri alanda vermiş olduğu mücadele özgüvenini giderek artırdı. Çünkü bizim darbelerle ve sık sık değişen hükümetlerle yaşamış olduğumuz demokrasi kesintileri bize sekteye uğratmıştı. Ancak, AKP aldığı radikal kararlar çok kimlikli yapıyı bünyesinde barındırarak Ortadoğu'yu ötekileştirmeden etkileşim içerisinde olmak suretiyle dış politikasında çok boyutluluğu sağladı.

3.3. 11 Eylül 2001 Terör Saldırıları

11 Eylül 2001 Salı günü tüm dünyanın gözü önünde içi yolcu ile dolu olan iki uçağın kapitalizm sembolü olarak görülen New York'ta bulunan Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kulelerine diğerinin ise Pentagon'a füze misali binaya dalması ile başlayan olaylarda yaklaşık üç bin masum insan yaşamını yitirdi. O dönem ABD Başkanlığını yapan George W. Bush'un tarih kayıtlarına geçen Terör ile mücadelede verilecek savaşı başlatan hamle olarak nitelendirdiği bu olay aslında olayın vahametini de ortaya koymaktaydı. Gerçekten de bu olay tüm dünyada bir ilk olmuştu. Uzmanlara göre dünya bir daha hiçbir zaman 11 Eylül öncesindeki gibi olmayacaktı. Bu saldırılar gerçekten de bakıldığında tarih sahnesinde yeni bir dönemin kapılarını araladı. Bu travmatik olay uluslararası sistemde yer alan tüm devletleri hem dolaylı hem de doğrudan etkilemişti.¹⁷⁶ Yaşanan bu durumun ardından ABD'de yeni politikalar geliştirdi ve artık oluşturacağı politikayı savunma odaklı olarak yürüten ABD, *“ulusal çıkarlarına yönelik potansiyel veya gerçek olarak algıladığı bir tehdide karşı eylemde bulunabilme anlayışını benimseyerek önleyici ve önlem alıcı saldırı düşüncelerini dış politika eğiliminin merkezine oturtmuştur”*.¹⁷⁷

11 Eylül saldırılarını izleyen süreçte ABD, terör ile mücadele adı altında başlattığı bu topyekûn savaşta halkını da olup bitenler hakkında uyandırmak için medyayı bir araç olarak kullandı. 11 Eylül saldırılarında medyanın önemli bir rolü vardı. Washington Postta çıkan

¹⁷⁶ N. Akıner . 11 Eylül Saldırıları ve Amerikan Medyası: Yurtseverlik Akımının Öteki Kavramına Etkisi ve Medyanın Tarafgirliği, *İletişim Fakültesi Dergisi*, s. 133.

¹⁷⁷ M. Ataman & Ö. Gökcan (2012), Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı-Yayılmacılık Denemesi, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(2), s. 201.

habere göre ABD'ye gerçekleştirilen saldırının arkasında Afganistan'daki Usame Bin Ladin'in olduğu konusunda ciddi kanıtların olduğu yazıyordu. 11 Eylül saldırıları ve bunu izleyen süreçte ABD, saldırılara cevap vermekte çekinmemiş Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ve NATO üyesi müttefiklerini de örgütleyerek Afganistan'daki Taliban rejiminin ve EL-Kaide terör örgütünün 11 Eylül saldırılarını gerçekleştirmesine yardım ettiğini söyleyerek geniş ölçekte bir operasyon başlattı.¹⁷⁸ Yaklaşık 80 ülkenin yardım sözünü alan ABD ile savaşın ilk aşamasına İngiltere'de katıldı.¹⁷⁹

Güvenli Konseyinin almış olduğu kararlar ABD'nin meşru müdafaa hakkını kullandığı yönündeydi. Tabii Güvenlik Konseyi'nin meşru müdafaa hakkının sınırlarını net bir şekilde çizmemesi ve sınırlamaya tabi tutmaması belirsizlik yaratmıştı. Onun yaratmış olduğu bu belirsizlik havasında ABD, operasyonuna meşruluk kazandırarak bu savaşı başlattı.¹⁸⁰ Bu saldırılar Taliban rejiminin sonunu getirdi. ABD bununla yetinmemiş Afganistan müdahalesinden kısa bir süre sonra Irak'a karşı operasyon başlatmıştı. Batılı devletleri de Irak'ın İslami terör örgütlerine destek verdiği gerekçesiyle yanına çekmeye çalışan ABD, "küresel teröre" karşı operasyon başlattığını duyurdu. 11 Eylül sonrası dünya hiçbir zaman eski dünya olmayacaktı. ABD, dünyayı iki sınıfa ayırmıştı. Kendisine dost olan ya da kendisine düşman olanlar... Tasvir ettiği yeni dünyada Afganistan'ın ardından Irak'a başlattığı operasyon ile Saddam Hüseyin rejimini iktidardan uzaklaştırmayı başardı.¹⁸¹

ABD'nin başlatmış olduğu küresel savaş Türkiye için de belirli sonuçlar doğurmuştur. Türkiye, NATO üyesi olarak mücadelede aktif bir rol almamış ve ABD'nin asker gönderme taleplerini reddetmesi yüzünden Batı ile olan ilişkileri bozulmuş ve de yaşanan tüm bu olaylar neticesinde Batıya olan inancını kaybetmiştir. ABD'nin başlatmış olduğu Irak operasyonuna aksi bir tutum takınan Türkiye, mücadelenin sona ermesi noktasından epey çaba sarf etmiştir. Ancak bu karşı duruşun Türkiye'ye mal olacağı sonuçları en aza indirmek için ABD ile müzakereler gerçekleştirilmiş, ilişkilerin geliştirilmesine maksimum fayda sağlayacak bir paket hazırlanmıştır. Türk tarihine 1 Mart Tezkeresi olarak geçen paketin içeriği Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere asker gönderilmesine ek yabancı askerlerin de gerekli durumlarda Türkiye Cumhuriyeti topraklarının kullanımına izin verilmesi mahiyetini taşımakta idi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayına sunulan paket tabii reddedildi ve Türkiye, gerçekleştirilen Irak operasyonuna katılmadı. Öncelikle gerçekleştirilen Irak

¹⁷⁸ M. Kibaroglu (2002). 11 Eylül Ardından Strateji, Tehdit ve Caydırıcılık, *Foreign Policy*, s. 5.

¹⁷⁹ B. Woodward (2005). *Bush Savaşta*. (Çev.) Şefika Kamcez, Arkadaş Yayınevi, Ankara, s.228

¹⁸⁰ S. Örnek (2012). 11 Eylül Olayları ve Afganistan Operasyonu, *Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), s. 109.

¹⁸¹ Ç. Erhan (2003). Küreselleşme Döneminin Tehditleriyle Mücadele, *Stradigma*, s. 1.

operasyonu ardından Türkiye'nin savaşa dâhil olmaması ve 1 Mart Tezkeresi ile topraklarını kullandırmaması Türk-Amerikan ilişkilerine darbe indirdi.

4. AKP'nin Dış Politikası

AKP döneminde Türkiye'nin Ortadoğu politikası yeni bir dinamizm geçirdi. Yıllardır pasif bir siyaset izleyen Türkiye, 2000'li yıllardan sonra aktif bir siyaset yürütmeye başladı. 1970 ve 1980'li yıllarda İran ve Suriye ile iyi olmayan ilişkilerinde 2000'li yıllardan sonra yakın ilişkiler gözlemlendi. Keza İsrail- Filistin savaşında da Filistin'i destekledi. 2000'li yıllardan itibaren geçmişe nazaran Batı taraftarı tutumunu değiştirmesi Batıya sırtını döndüğü anlamına gelmemelidir. Çünkü NATO üyeliği onun zaten Batı ile iyi ilişkiler tesis etmeye ne kadar önem verdiğinin bir göstergesiydi. AKP'nin dış politika yaklaşımının geçirdiği dönüşümü, İslamiyet'in doğup büyüdüğü topraklar olması hasebiyle ortak duygusal bir tavra dayandırmanın yanı sıra karşılaştığı güvenlik tehditleri ve zorluklardan dolayı yakın ilgi duymasına da dayandırılabilir.

Aslına bakılırsa Erdoğan'ın Yeni Türkiye'sinin aldığı kararlar sahada yaşanan gelişmelere de net bir biçimde yansıyor. Son yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu'ya olan yaklaşımı eskiye nazaran büyük farkları gözler önüne seriyor. ABD, Suriye ve İran üzerinde baskı kurarak onları köşeye sıkıştırmak isterken, Türkiye bölge ile olan ilişkilerine yoğunluk verdi. Özellikle Kürt meselesi bu iki ülkeyi birbirine yaklaştırdı. İran ve Suriye'de hiç azımsanamayacak kadar bir Kürt azınlık var ve onlarda bağımsız bir Kürt devletinin oluşmaması konusunda Türkiye ile aynı fikri taşıyorlar. İran ile yakınlaşmanın bir diğer nedeni doğal gaz meselesidir. Türkiye'nin en büyük doğal gaz tedarikini İran sağlıyor. İran ile gerçekleştirilen enerji politikasını Erdoğan'a dayandırmak yanlış olabilir. Çünkü İran ile enerji konusunda yakın ilişkiler Erbakan döneminde 1996 yılında başladı. Erdoğan döneminde de hız kesmeden devam etti. 2007 yılında Türkiye ve İran 30 milyar metreküp İran ve Türkmen doğal gazının Avrupa'ya taşınması için anlaşma imzaladılar. İlaveten Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'ya ait geri kazanabilir 14 milyon metreküp İran pars gaz sahasının üç ayrı bölümünün geliştirilmesi için lisans verilecekti.¹⁸² İlişkiler ne kadar yumuşarsa yumuşasın Türkiye'nin Ortadoğu devletleriyle çok da istediği gibi geniş ölçekte ilişkiler kurması pek de mümkün değildi. Zira bakacak olursak Türkiye'nin jeopolitik çıkarları İran'ın hedeflerine ters düşüyordu.

¹⁸² The Jamestown Foundation (2007). Turkey Refuses to Back Down on Iran Energy Deal. [Erişim Tarihi: 19.05.2021, <https://jamestown.org/program/turkey-refuses-to-back-down-on-iran-energy-deal/>]

Türkiye-Suriye ilişkilerinde de büyük iyileşme görüldü. Tıpkı İran ile geliştirilen ilişkiler gibi Suriye ile geliştirilen ilişkilerde aslında AKP döneminden önce başlamıştı. AKP iktidara geldikten sonra daha da yoğunlaştı. Yakınlaşmanın en önemli nedenlerinden bir tanesinin Kürt halkının bağımsız bir Kürt devleti tahayyülünden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Tıpkı Türkiye gibi Suriye’de Kürt azınlığı ile problemler yaşamaktadır. Baasçı topluluk Kuzey Irak’ta oluşturulacak Kürt koridorunun ve Kürt hükümetinin Suriye’de yaşayan Kürt halkı için tetikleyici olabileceğinden bununda Suriye’deki rejimin istikrarına gölge düşüreceğinden endişeliler.

Türkiye’nin İsrail ilişkileri de AKP döneminde dönüşüm geçirdi. Erdoğan seleflerinden daha yakın bir Filistin politikası benimsedi. İsrail’i Batı Şeria ve Gazze’deki işgallerini sert bir dille eleştirmekten çekinmemiş, İsrail’i “devlet terörü” işlemekle suçlamıştır.¹⁸³ Erdoğan, Hamas ile de yakın ilişkiler kurmak istedi. Filistin’de gerçekleştirilen seçimlerin ardından Şam merkezli radikal lider Halid Maaşal’ı Ankara’da ağırlandı. Gerçekleştirilen bu ziyaret Washington ve Kudüs’e sorulmadan gerçekleştirildiği için her iki taraf da bu birliktelikten rahatsız oldu.¹⁸⁴

Türkiye 2000’li yılların başından önce miras siyasetinden ziyade daha çok teknik uzmanlıklar gerektiren bir siyaset izliyordu. Türkiye, uluslararası konjonktürde meydana gelen problemlerden uzak durmak için kendini geri çektiği bir siyaset izlemişti. Türkiye’nin 2000’li yıllardan önce siyaset uzmanlarına göre gazetelerin orta sayfalarında kalmış bir habere benziyordu aynı şekilde uluslararası ilişkilerinin kapalı kapılar ardında işleyen bir mekanizma tarafından yürütüldüğü düşüncesindeydiler. AKP’ye göre dış politika iç politikanın bir uzantısıydı ve AKP bunu amaca giden yolda araç olarak kullandı.¹⁸⁵ AKP bu yolda sadece kendine güç değil güvende kazanmak istedi ve dış politikasına yeni bir soluk getirdi. Ardı ardına gelen seçim zaferleriyle AKP, geleneksel düzenin ortadan kalması için mücadele etmiş, tarihi mirası olarak devraldığı eski rejimi, iktidara gelişi ile birlikte değiştirme çalışmalarına başlamıştır.

¹⁸³ The Times Of Israel (2014). Turkish PM accuses Israel of ‘state terrorism’. [Erişim Tarihi: 19.05.2021, [Turkish PM accuses Israel of 'state terrorism' | The Times of Israel](#)]

¹⁸⁴ Al Monitor (2013). Hamas Leader Meshaal Pays 'Secretive' Visit to Turkey. [Erişim Tarihi: 19.05.2021, [Hamas Leader Meshaal Pays 'Secretive' Visit to Turkey - Al-Monitor: The Pulse of the Middle East](#)]

¹⁸⁵ B. Başkan (2016). Making Sense of Turkey’s Foreign Policy: Clashing Identities and Interests. *Muslim World*, 101(1), s. 141.

5. Ortadoğu'nun Kırılma Noktasında Türkiye'nin Komşuculuk Politikasına ve Gelişmiş "Yumuşak" Gücüne Duyulan İhtiyaç

Başbakan Ahmet Davutoğlu Türkiye'nin öncesinde yürütmüş olduğu politikanın, problemlerin çözüm noktasında yetersiz kaldığını ve yaşanan sorunlara entegre olma biçiminin yerlerde olduğunu savunmuştur.¹⁸⁶ Komşuları ve Ortadoğulu devletler ile daha aktif bir siyaset izlemek isteyen Türkiye, Mısır ve İsrail ile uyum içerisinde politika üretmeye çalışmıştır. Ortadoğu'nun yaşadığı dönüşüm ve şiddet ortamı daha fazla ayrışmayı ortaya çıkardı. Bu da yeni bir siyasi dönem başlattı. Eğer Türkiye'nin bu sahaya yönelik bir hedefi var ise bunu yumuşak güçle elde etmesi mümkün görünmüyor. Yumuşak gücün daha da üstüne giderek başka bir şey yapması gerekecek. Türkiye'de bunu yaparak Ortadoğu devletleriyle dostane ilişkiler kurdu, ekonomik antlaşmalar imzaladı ve kamu diplomasisinin gereklerini yerine getirmeye çalıştı. Bölgede yaşanan gelişmelere bakılacak olduğunda Arap Baharının bırakmış olduğu enkazdan Türkiye sadece ekonomik anlaşmalar yaparak bölgeyi etkisi altına alamaz. Farklı kültür ve dini unsurları barındıran bu topluluklarla arasında başarılı bir siyaset olmasını istiyorsa daha başarılı iç içe geçmiş bir model dizayn etmesi gerekebilir.¹⁸⁷

1990'larda Joseph Nye gücün kaynaklarını tasnif etmiş, istenilen sonuçları elde etmek için başkalarının davranışlarının etkilemenin yollarından bahsetmişti. Ona göre bunun birkaç yolu vardı. Zor kullanarak, baskı uygulayarak ya da yanına çekme taktiği ile istenilen sonuçların elde edilebileceğidir.¹⁸⁸ Sert gücü, tehditlerden elde edilen bir güç olarak betimlerken, yumuşak gücü ikna etmek olarak görmüş, ödemeler, yaptırımlar, rüşvet de bu yolda yumuşak gücün araçları olduğunu belirtmişti.¹⁸⁹

Bu kavramlar Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerde ne denli bir performans gösterdiğini anlamamıza yardımcı olacak kavramlar idi. AKP hükümeti, Ahmet Davutoğlu'nun danışmanlığında Ortadoğu ile ilişkilerine hız kazandırmak için yumuşak gücün unsurları olabilecek anlaşmalar, alışverişler olsun bunların üzerine giderek potansiyellerini artırmaya çalıştı.

Ankara'nın yaklaşımını en iyi Ahmet Davutoğlu'nun geliştirdiği komşularla sıfır sorun politikası özetliyor. Davutoğlu'nun ilke edindiği sıfır sorun politikası ikili ilişkilerde

¹⁸⁶ A. Davutoğlu (2008). Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007, *Insight Turkey*, 10(1), s. 83.

¹⁸⁷ A. Manis (2015). The Middle East At Breaking Point: Turkey's Neighbourhood Policy and The Need For Enhanced 'Soft' Power, *Middle East Research Institute*, s. 3.

¹⁸⁸ J. Nye (2004). Soft Power: The Means to Success in World Politics, *Public Affairs*, s. 1. [[8/8/03 \(belfercenter.org\)](http://www.belfercenter.org)]

¹⁸⁹ İbid syf.8

hızlı bir şekilde sorun çözmekten ziyade farklı şekilde bir araya gelip iletişim kurmanın iyi bir yolu olabilirdi. Türkiye, Suriye ile sağlamak istediği ilişkiyi de bu temele oturtmuştu.¹⁹⁰ Bu çerçevede AKP kesimine göre Suriye ile olan ilişkiler geçmiş 10 yıla nazaran önemli şekilde artmıştı. Sadece Suriye meselesi değil Irak ile olan ilişkiler, PKK'nın kontrole alınması yine bu çerçevede değerlendirilmişti. Türkiye'nin geliştirmiş olduğu ilkeli politika, bölünmeye karşı duvar ören, Ortadoğu devletleriyle iyi diyaloglar geliştirme odaklı olarak geliştirilen yumuşak gücün bir sacayağıydı. Yumuşak güç iyi ilişkiler ve geliştirilen kültürel alışveriş ile de birleştirilince ortaya daha iyi bir sonuç çıkacaktı. Bu amaç doğrultusunda Türkiye, “*ülkelerimiz arasında malların ve kişilerin serbest dolaşımı için bir bölge yaratmak*” gayesiyle Ürdün, Lübnan, Suriye ve Türkiye arasında Dörtlü Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi (SHKK) kurulması için gayret sarf etti.¹⁹¹ Bununla yetinmemiş Irak, Suriye, Mısır arasında da Yüksek Düzey Stratejik ve Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ile ortaklık ilişkileri geliştirmiştir.¹⁹²

Türkiye'nin bölgesel bazda geliştireceği iyi ortaklık ilişkileri de bölgedeki imajını kuvvetlendirecektir. TESEV'in yapmış olduğu bir anket de bunu doğrular niteliktedir. Çünkü Türkiye bölgede bir rol model olmak istiyorsa başlıca yapması gereken ilk olarak kendi içinde ekonomisini düzeltmek ve aynı zamanda demokratik bir yeterliliğe de sahip olması gerektiği üzerineydi. Bu da başka devletlerle iyi ekonomik ortaklıklar yapabilmesi anlamına gelmekteydi.¹⁹³

AKP'nin yaptığı ikili anlaşmaların yanı sıra yumuşak gücünün bir diğer dayanak noktası ise iyi bir kamu diplomasisi örneği göstermesidir. Türkiye, Ortadoğu halkının aklına ve kalbine girmek istiyor. İsrail'in Filistin'e karşı yürütmüş olduğu politikada İsrail'in karşısında durması, Hamas'ı desteklemesi ile Arap halkının takdirini kazanmıştı. AKP, bölgede yaşanan krizi kendi lehine çevirerek yaşanan durumdan kendine pay çıkarıyordu. Türkiye, Hüsnü Mübarek'in düşüşünün ardından Müslüman Kardeşlerin bir kanadı olan Özgürlük ve Adalet partisine tavsiye vermeye başlamıştı. Bu olayın ardından 2 milyar dolar

¹⁹⁰ A. Davutoğlu (2008). Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007, *Insight Turkey*, 10(1), s. 80.

¹⁹¹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2010). Türkiye, Suriye, Ürdün Ve Lübnan Arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi Tesis Edilmesi Hakkında Ortak Siyasi Bildirge. [Erişim Tarihi: 01.06.2021, [Türkiye, Suriye, Ürdün ve Lübnan Arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi Tesis Edilmesi Hakkında Ortak Siyasi Bildirge](#), 10.06.2010 / T.C. Dışişleri Bakanlığı (mfa.gov.tr)]

¹⁹² AA (2012). Turkey Has Strategic Cooperation Councils with 13 Countries, [Erişim Tarihi: 01.06.2021, [Turkey has strategic cooperation councils with 13 countries](#) (aa.com.tr)]

¹⁹³ M. Akgün & S. Gündoğar (2013), Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2013, *TESEV Dış Politika Algısı*, [Erişim Tarihi: 01.06.2021, [rapor_Ortadoguda_Turkiye_Algisi_2013.pdf](#) (tesev.org.tr)]

mali yardımda bulunacağını sözünü verdi.¹⁹⁴ Ankara, Mursi ordu tarafında darbe ile düşürüldüğünde en sert tepkiyi vererek, Müslüman Kardeşlere desteğini açıkladı.¹⁹⁵

Suriye, olayında da aynı şeyi yaptı. Rejimi protesto eden kesimi destekleyerek rejim taleplerinin arkasında durdu. Türkiye, Esad ile iyi ilişkiler kurduktan bir süre sonra Esad'ın orantısız gücünün karşısında durmayı tercih etti. Türkiye, Suriye'ye verdiği destek ile halkın yanında imajı çizerek demokratikleşme taraftarı olduğunu göstermeye çalıştı. Mevcut durumda bu şekilde davranmak onun imajını tazeleyecek ve rol model olması için iyi bir taban sağlayacaktı.¹⁹⁶

Türkiye'nin yürütmüş olduğu politikayı değerlendirecek olursak, Türkiye'nin ne yaparsa yapsın Ortadoğu'nun parçalanmasına engel olamayacak ve parçalanmanın önüne geçemeyecek gibi görünüyor. AKP geliştirdiği yeni bakış açısı ve yaklaşımı ile Ortadoğu'da daha aktif bir siyaset izlemek istediklerinin ve bölgede yaşanan gelişmelerin kendilerini korkutmadığını ve üzerlerine düşen sorumlulukları her zaman yerine getireceklerinin mesajlarını vermişlerdir. AKP hükümeti içerisinde eğer bölgede yaşanan gelişmelerden uzak kalırsa işte o zaman Türkiye'nin zarar göreceği düşüncesi hâkimdir.¹⁹⁷ Bu yüzden de Türk yetkilileri, bölgede yaşanan gelişmeleri, yaşanan krizleri, niyet okumalarını iyi bir şekilde değerlendirmek, akıllı hamleler ile yerinde müdahaleler yaparak Ortadoğu'nun dikkatini çekmek istemiştir. İslam Konferans Örgütü'nün ilk kez bir seçim yoluyla seçilmesinde öncü olması akabinde diğer Ortadoğu liderlerinin çıkardığı iki adayın yerine kendi belirledikleri adayı seçtirme becerileri bu yolda yaptıkları hamlelerden biri olmuştur.¹⁹⁸ Üyesi olduğu İslam Konferansı Örgütü ile Ortadoğu'ya iletmek istedikleri mesajı iletmış ilişkilerini de geliştirmiştir.

6. Türkiye'nin Ortadoğu'ya İlişkin Diğer Kamu Diplomasisi Araçları

Türkiye, Ortadoğu'da sahip olduğu bütün olanakları kullanarak kamu diplomasisi faaliyetlerine ağırlık vermeyi amaçlamıştır. Bunu da kültürünü, dilini, konumunu, ekonomisini, bilimsel faaliyetlerine ağırlık veren kurumları, arabuluculuk faaliyetlerini kullanarak gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Son yıllarda pek çok ülke dış politikasının önemli

¹⁹⁴ İbid s. 4

¹⁹⁵ Al Monitor (2014). Exiled Brotherhood officials may find home in Turkey. [Erişim Tarihi: 01.06.2021, [Exiled Brotherhood officials may find home in Turkey - Al-Monitor: The Pulse of the Middle East](#)]

¹⁹⁶ A. Manis (2015). Turkey's neighbourhood policy and the need for enhanced 'Soft' Power, Middle East Research Institute, s. 5.

¹⁹⁷ G. Gruen (2004). Turkey's Strategic Mideast Regional Initiatives, *American Foreign Policy Interests*, 26(6), s. 453.

¹⁹⁸ Agm, s. 443.

bir aracı olarak kamu diplomasisini kullanmaktadır. Bu kavram artık devletlerin diğer devletlerle ilişkisinin yanında, siyasal iktidarların kendi halklarıyla da olan ilişkisini inşa etmesi noktasında kullanılmaktadır. Devletler bu kamu diplomasisi faaliyetlerini çeşitli araçlarla yürütmektedirler. Ancak kamu diplomasisinden önce diplomasi kavramına bakmak yararlı olacaktır.

Diplomasi kavramının ilk olarak uluslararası ilişkilerde kullanımı 1796 yılında Edmund Burke tarafından yapılmıştır. Edmun Burke diplomasiyi¹⁹⁹; “*Devletlerarası ilişkiler ve görüşmelerin yürütülmesinde uygulanan beceri ve taktik*” olarak tanımlamıştır”. Lester B. Pearson ise²⁰⁰; “*Diplomasi savaşın başka vasıtalarla sürmesidir*” diyerek açıklamaktadır. Ülkeler bu diplomasiyi yumuşak güç unsuru olarak kullanmaya başlamıştır. Peki, ülkeler bunu nasıl başarmaktadır? Uluslararası sistemde yer alan diğer ülkeler onun değerlerini, bilimini, fikrini ve eğitim sistemini örnek alıyorsa veya taklit ediyorsa, kamu diplomasisi ve yumuşak güç uygulamaları başarılı olmuştur denebilir. Zira amaçlanan hedef gerçekleşmeye başlamış, diğer devletler ve hatta halklar ikna edilmiştir. Bir ülkeyi ikna etmek, kendine çekmek ve yumuşak güç kavramını uygulanabilir kılmak adına bir mekanizmaya ihtiyaç duyulur. Bu mekanizma da karşımıza kamu diplomasisi olarak çıkar. Gerek yumuşak güç gerek kamu diplomasisi birbiri ile bağlantılı olarak kitleleri ikna etme yoluna giderler. Nye’a göre bu kargaşa ortamında dikkatimizi başka yere çekmeyi başaranlar tam olarak bu güç kaynağına sahip olanlardır.²⁰¹ Klasik diplomasinin günümüzdeki değişen şartlarda ve yeni küresel düzende artık yer bulamaması yeni bir diplomasi tarzını doğurmuştur. Kamu diplomasisi artık bundan sonra klasik diplomasinin bir tamamlayıcısı haline gelmiştir.

Propaganda kavramı insanlarda II. Dünya Savaşı dönemi Nazi Almanya’sının uygulamaları gibi negatif bir çağrışım yaptığından benzer amaçları güden yeni bir kavram ortaya atılmış ve aslında kamu diplomasisi ibaresi zaman zaman propaganda için örtmece bir kavram olarak kullanılır olmuştur. Kamu diplomasisi denilen olayın altında yatan temel şey ilişki kurmaktır. Kamu diplomasisi başkasının küresel sorunlarını görmeyi, olumlu algılar yaratmayı ve etkilemeyi başarılabilir.²⁰²

Kamu diplomasisinin uygulayıcıları geliştikçe artık kamu diplomasisinde kullanılan araçlarda da değişme gözlenmiştir. Tabi yeni medya dediğimiz kitle iletişim araçları da

¹⁹⁹ Uluslararası Politika Akademisi (2012). Diplomasinin Gerçek Yüzü. [Erişim Tarihi: 02.06.2021, <http://politikaakademisi.org/2012/07/14/diplomasinin-gercek-yuzu/>]

²⁰⁰ Diplomasi nedir? (2017). [Erişim Tarihi: 02.06.2021, <https://www.diplomasi.net/diplomasi-nedir/>]

²⁰¹ Bekir Aydoğan, agm, s. 50.

²⁰² M. Leonard (2002). “Public Diplomacy”, *London, Foreign Policy Center*, s. 8-9.

burada oldukça önemlidir. Gerçekleştirilen tanıtım faaliyetleri, ziyaretler, sergiler, festivaller, STK'ların yardımları, öğrenci değişim programları vb. gibi uygulamalar kamuoyunu etkilemeye yönelik faaliyetlerin sadece bir kaçıdır.²⁰³

Özellikle son dönemlerde artan popülerliği ile kültür diplomasisi de kamu diplomasisinin önemli sacayaklarından biri haline gelmiştir. Daha önce TİKA'nın bu bağlamda yaptığı yardımlardan bahsetmiştik. Yine Ortadoğu'nun farklı yerlerine açılan faaliyet merkezleri, (Lübnan, Ürdün, Mısır, İran, Katar, Filistin, Sudan, Bahreyn, Tunus..) çalışmalarını yürütmektedir. Bunun üzerine üniversitelerde açılan Türkoloji bölümleri de bu faaliyetlerine hız kazandırmıştır.²⁰⁴ Sivil Toplum Kuruluşları da yine bu noktada çok önemlidir. Çünkü STK aracılığıyla Filistin, Suriye, Irak başta olmak üzere buraya yapılan yardımlar bölge halkının Türkiye'ye bakışını da değiştirmiştir. 2017 yılında yaptığı 8,07 milyar dolar yardım ile Türkiye, Dünya'da en fazla insani yardımı yapan ülke konumuna yükselmiştir.²⁰⁵

AKP hükümetinin yürütmeye çalıştığı bir diğer diplomasi ayağa ritmik diplomasi faaliyetleridir. Davutoğlu ritmik diplomasi için Türkiye'nin artık durağan diplomatik faaliyetlerden daha çok dinamik politik faaliyetler yürütmesi gerektiğinden söz etmiştir. Bu bağlamda uluslararası ve bölgesel bazdaki örgütlerle aktif bağlar geliştirerek diplomatik araçların kullanımını artırmaya özen gösterilmeli. Diplomasinin iyi yürütülebilmesi için farklı durumlarda farklı diplomatik araçlar kullanılmalıdır. Türkiye'nin dış politikada daha aktif politika üretebilmesinin yolunu açan ritmik diplomasi ile hedeflenen durum Türkiye'nin küresel ve bölgesel ölçekteki meselelere Türkiye'yi hazır hale getirmektir.²⁰⁶

Yine özellikle AKP'nin, Türkiye'nin yakın çevresinde yaşanan krizlerde kıvrak manevralar yaparak kriz anını iyi yönetmesine olanak tanıyan politika türü ise proaktif politikadır. AKP'nin iktidara gelişi ile beş aşamalı olarak yürütmeyi hedeflediği politika türlerinden biri olan proaktif politika, önleyici diplomasi ile birlikte kullanılmaktadır. Türkiye proaktif diplomasi ile komşu coğrafyasında yaşanabilecek krizleri önceden öngören ve ona uygun çözüm üretebilecek bir diplomasi geliştirmiştir. Özellikle Arap-İsrail, Suriye-İsrail, İran

²⁰³ M. Budak (2012). Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Öğrenci Değişim Programları Ve Türkiye Uygulamaları. (Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Uzmanlık Tezi), Ankara, s. 23-24.

²⁰⁴ TİKA (2005), Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu. [Erişim Tarihi: 08.06.2021, [KalkınmaYardimlariRaporu2005.pdf](#)]

²⁰⁵ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı(2018), Türkiye'nin İnsani Yardımları Hk. [Erişim Tarihi: 03.06.2021, No: 171, 21 Haziran 2018, Türkiye'nin İnsani Yardımları Hk. / T.C. Dışişleri Bakanlığı (mfa.gov.tr)]

²⁰⁶ Radikal (2004). Türkiye Merkez Ülke Olmalı. [Erişim Tarihi: 06.06.2021, [Türkiye merkez ülke olmalı - Yorum Haberleri - Radikal](#)]

ile Batı arasında çıkan gerginliklerde önleyici politika üretmek istediğini görmek mümkündür.²⁰⁷

Ankara hükümeti AKP'nin iktidarı devralmasının ardından sıkı diplomatik ilişkiler geliştirmiştir. AKP hükümeti, Davutoğlu'nun tavsiyelerine kulak vererek bir düzine mevkidaşı ile bir araya gelmiş ve istişare toplantıları gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda ilişkilerin seyrinde yol kat edebilmek için sadece yakın coğrafi havzasındaki komşularla değil uluslararası örgütlerle de iyi ilişkiler sürdürülebilmek için uygun politika üretmiştir. Özellikle Ahmet Davutoğlu'nun realist bakış açısı bir takım kavram üretmeye bunları da dış politikada uygulamaya teşvik etmiştir. Geliştirilen ilkelerin ne kadar başarılı olup olmadığı tartışılma konusu olsa da Türkiye'nin uluslararası sistem içerisindeki duruşuna bu politikalar yön vermiştir.

7. Ortadoğu'ya Yapılan İnsani Yardımlar

Soğuk Savaş döneminde yapılan insani yardımlar hep tek bir amaca hizmet etmekteydi. Özellikle ABD ve SSCB, zayıf ülkeleri kendisine bağımlı hale getirebilmek ve onları yanına çekebilmek için verdiği yardımlar ile onlardan fayda sağlamayı hedefliyordu. Ancak, AKP'nin iktidarı devralmasıyla bu durumu değiştirerek olaylara daha insani ve milli duygularla yaklaşmış, ekonomik ve ittifak temelli yaklaşımı bir nebze olsun kenara bırakmayı tercih etti. Türkiye, bakıldığında ekonomisi orta düzeyde seyir eden ancak gerçekleştirdiği dış yardımlar ile adından sıkça söz ettiren bir ülke haline geldi. AKP yönetiminin temel prensibine bakıldığında ise insana yardım retoriği geliştirerek yardım ettiği dış ülkelerin kapasitelerini artırarak refahı yükseltme amacı güttüğünü söylemek mümkündür.

Türkiye'nin dönem dönem yaptığı yatırımlara bakılacak olursa gerçekleştirdiği yardımların özellikle AKP döneminde Ortadoğu'ya yoğunlaştığını görmek mümkündür. Bu durum AKP'nin Ortadoğu'ya olan ilgisini gözler önüne sermektedir. Türkiye'nin özellikle AKP döneminde gerçekleştirdiği insani yardımları yumuşak gücü vasıtasıyla gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Yıldan yıla artış gösteren yardım miktarı Türkiye'nin dış politikasını yeniden gözden geçirdiğinin en somut örneğidir. Son yıllarda yükselen ekonomiler tarafından yapılan yardımlar sık sık gündeme taşınmıştır. Türkiye, hem yürüttüğü bölgesel politikaları ve arabuluculuk rolü üstlenmesi hem de dış politikasını revize

²⁰⁷ M. Yeşiltaş & A. Balcı (2011), AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita, 23(2), s. 15.

ederek kalkınma yardımlarına büyük önem vermesiyle adından sıkça söz ettirir hale gelmiştir. Resmi Kalkınma Yardımları (RKY), Türkiye'nin aktif dış politikasını kullanmada önemli bir araç haline gelmiştir. RKY, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında köprü vazifesi görmesi açısından oldukça önemlidir. OECD ve DAC ülkelerinin bu amaç uğrunda kullanılan ve hayati önem taşıyan finans destekçisi olduğunu söyleyebiliriz. DAC, özellikle karşılıklı anlaşmaya varan ülkeler arasında kullanılan bir yapı iken temel hedefi devam edilebilir nitelikte kalkınmaya fayda sağlamaktır. Türkiye, RKY oldukça önem atfetmektedir. Özellikle son 10 yılda Resmi Kalkınma Yardımı sağlayıcı bir ülke olarak büyük gelişme ve değişme göstermiştir.²⁰⁸ Türkiye'nin, 2003 yılında 66 milyon dolar olan RKY, 2004 yılında 339 milyon dolar olmuştur. 2013 yılında Resmi Kalkınma Yardımını daha da artıran Türkiye 3307 milyon dolara yükseltmiştir. 2005 yılına girildiğinde Türkiye'nin RKY %73'lük bir yükseliş göstererek 601 milyon dolara çıkmıştır. 2005 yılında Ortadoğu'da gerçekleştirilen faaliyetlerin 17 tanesinden 10'unun Filistin'e 3'ünün Suriye gerçekleştirdiğini görüyoruz. Ortadoğu'ya yapılan proje yatırımının büyük bir çoğunluğunun % 58,8'inin Filistin'e ayrıldığını görmek mümkündür. 2005 yılında Irak 12,92 milyon dolar yardım alırken, Filistin 11,16 milyon dolar yardım almıştır. Totalde Ortadoğu 2005 yılında 43,99 milyon dolar yardım yapılmıştır.²⁰⁹

2006 yılında Türkiye, bölgeye toplamda 115,67 milyon dolar insani yardımda bulunulmuştur. Bu yardımların 7,45 milyon doları Irak'a yapılırken, 1905 milyon dolarını Lübnan almıştır. Filistin' ise 7,45 milyon dolar yardım yapılmıştır. Yapılan insani yardımlar maddiyatın yanı sıra eğitim, barınma, temel gıda ve sosyal tesislerin açılışı gibi ilave tedbirler de gerçekleştirilmiştir.²¹⁰

2011 yılına bakacak olursa Türkiye'nin Resmi Kalkınma Yardımı 2 milyar 363 milyon doları bulmuştur. 1 milyar 273 milyon doları resmi kurumlar tarafından yapılırken, 879 milyon doları özel sektörler tarafından karşılanırken, 199 milyon dolarını ise STK'lar tarafından yapılmıştır. 2011 yılında Türkiye'nin Resmi Kalkınma Yardımlarından en çok yararlanan ülkeler; Pakistan, Suriye, Afganistan, Somali, Kırgızistan, Libya, Kazakistan, Irak, Azerbaycan, Filistin olmuştur. 2011 yılında Suriye'den Hatay'a gelen sığınmacıların haricinde 60.690 göçmen ve sığınmacı ise yasadışı yollardan Türkiye'ye giriş yapmıştır.

²⁰⁸ Ş. Tosunoğlu (2015). Türkiye'nin Resmi Kalkınma Yardımları Politikası: Eğilimler ve Hedefler, *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4(10), s. 10.

²⁰⁹ TİKA (2005). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu. [Erişim Tarihi: 08.06.2021, [KalkınmaYardimlariRaporu2005.pdf](#)]

²¹⁰ TİKA (2006). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu . [Erişim Tarihi: 08.06.2021, <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/faaliyet-raporu-2006.pdf>]

Kalkınma yardımı alan ülkelerden gelen 54.328 sığınmacıya yapılan harcama toplam 77.023 milyon dolarken Suriyeli sığınmacının Türkiye'ye girişi ile bu rakam 212,55 milyona yükseldi. 2011 yılında yapılan yardımlardan en çok yararlanan ülke sıralamasında Suriye ikinci sırayı alırken Afganistan üçüncü sırayı almıştır. Suriye'de çıkan iç karışıklıkla nedeniyle ülkemize gelen Suriyeli sığınmacılara Hatay'da 7 çadır kent kurulmasıyla birlikte eğitim, sağlık, güvenlik ihtiyaçları da karşılandı. Diğer bir yandan Hatay'da bulunan sığınmacılara sağlık hizmetlerinin karşılanması noktasında 2011 yılında 957 personel yaklaşık 7 aylık bir süreyle burada görev yapmış, 320 ameliyat gerçekleştiren sağlık ekipleri 1.494 sığınmacı hastayı da tedavi etmiştir.²¹¹

2019 yılına gelindiğinde TİKA'nın açıkladığı faaliyet raporlarına göre, Türkiye'nin iki taraflı kalkınma yardımlarından en çok yararlanan ülke 7.202,36 milyon dolar ile Türkiye olmuştur. Yine Filistin 38,22 milyon dolar yardım alırken Irak 42,24 milyon yardım aldı. Sadece maddi yardımlar ile sınırlı kalmayan yardımlara eğitim, su kanalları, alt yapı gibi birçok hizmetin ulaşması noktasında da Türkiye gerekli yardımları yapmaktan çekinmemiştir. 2011 yılında çalışmalara başladığı Türkiye- Filistin Dostluk Hastanesinde 2012-2014 yılında gerçekleşen Gazze Saldırıları neticesinde yapılması geciken hastanenin tamamlanması 2017 yılını bulmuştu. Hastanede tedavi görenlerin herhangi bir elektrik kesintisi halinde mağdur olmamaları için de TİKA burada faaliyetlerini yürütmüş ve buraya iletişim hattı çekerek jeneratör bakımı ve çıkacak masraflarında sorumluluğunu almıştır.²¹²

Genel olarak değerlendirmek gerekirse AKP'nin iktidara gelişi ile birlikte yardım miktarlarının değiştiğini ve artış gözlendiğini söyleyebiliriz. Erdoğan, Ortadoğu'daki çaresizliğe sessiz kalamayacaklarını, Türkiye'nin üzerine düşen vicdani sorumluluğun gerçekleştirilmesi noktasında elinden geleni yapmaktan geri durmayacağını her fırsatta yinelemiştir. Türkiye'nin yaptığı yardımların elbette ki insani boyutu olmakla beraber politik bir amacı da bulunmaktadır. Çünkü yapılan yardımların toplum gözünde yaratacağı imajın yanı sıra hem Ortadoğu'da etkinliğini artırma yönünde hem de dünya kamuoyunda ekonomisi güçlü bir devlet olarak görülmesi Türkiye'yi yükselen bir devlet konumunda gösterecektir.

8. Türkiye, Ortadoğu meselesinde Model Olabilir Mi?

AKP'nin iktidarı devralmasıyla Ortadoğu'ya yönelik uygulamaya çalıştığı dış politikası birçok uzman, bilim insanı, siyasetçi ve vatandaş için tartışma konusu oldu. AKP

²¹¹ TİKA (2011). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu . [Erişim Tarihi: 08.06.2021, <https://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2011.pdf>]

²¹² TİKA (2019). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu . [Erişim Tarihi: 08.06.2021, <https://www.tika.gov.tr/upload/sayfa/publication/2019/TurkiyeKalkinma2019Web.pdf>]

öncesi Türkiye Soğuk Savaş'tan önceki yıllarda bu bölgeyle sınırlı ilişkilere sahipti. Özellikle Cumhuriyet'in kuruluş ilkelerine ve doğasına tehdit unsuru olduğu düşüncesi Ortadoğu ile Türkiye'yi birbirinden uzaklaştırıyordu. 2002'de revize ettiği dış politikası ile sadece belli bir çeper etrafında dolaşmaktan ziyade alanını genişleten ve kendi rolünü yeniden yazan AKP, bu yolda Türkiye'yi bu bölgede önemli bir aktör haline getirmek istemiştir. Sahip olduğu tarihsel mirasın, stratejik öneminin de farkında olan AKP, küresel düzeyde daha aktif bir politika izlemeyi kendine hedef edindi. Aynı ortak tarihe ve kültüre sahip olmaları AKP karar alıcılarını buranın bir parçası olmaya zorladı. 2003 Irak Savaşı'nın yarattığı huzursuz ortam da Türkiye'yi bölgeye yakınlaştırdı. Nitekim Arap Baharı'nın da Türkiye'nin hedeflerine giden yolda kendisine katkı sağlayacağı düşüncesi hâkimdi. Çünkü rejimlerin zayıflamasının ardından karşılıklı bağımlılığın artacağı düşüncesi, ilişkilerin ivme kazanmasına ve çatışma ortamından sıyrılan Türkiye'nin gerginliğin azaltılması noktasında arabuluculuk yapma ve rol model olma prensibine katkı sağlayacaktı. Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası konumunu güçlendirecek ciddi bağlantıları var. Nitekim uyguladığı politikalar bölgede gerçekleştirdiği Türk modelinin yükselişi için oldukça önemliydi.

Evet, Türkiye'de çokça tartışılan Türkiye, Ortadoğu'da rol model olmak mı istiyor sorusunun cevabı, sahip olduğu mevcut unsurları onu rol model yapacak kapasiteye sahip olabilir ancak kendi iç dinamikleri olan bu toplulukların bu duruma yaklaşımı bu soruya en net cevabı verecektir.

SONUÇ

Bu tez ile Türkiye'nin 21.yüzyılda Ortadoğu siyasetinin pozitivist ve eleştirel paradigmlar ekseninde tartışması yapılmıştır. Tez içerisinde belli sorulara yanıt aranmak suretiyle değişen Ortadoğu politikasını anlama ve yorumlama üzerine gidilmiştir. Türk dış politikası gereği bir yönünü Ortadoğu'ya dönen Türkiye'nin Ortadoğu politikasının tüm ana hatlarıyla kısa bir değerlendirmesini yaparak elde edilen sonuçlar aşağıda belirtilmiştir.

Pozitivist siyaset ideolojisi içerisinde iktidar yahut muhalefetin tüm seçimlerinin –göç, savaş, barış, seçim...- doğal olduğunu, çeşitli yönelimleri olabileceğini ve bunların da birtakım sonuçlar doğurması pozitivist bakış açısının bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Pozitivist yaklaşımın kökenleri itibariyle doğal toplum modelini benimsemesi ve toplumsal yaşamın gerekliliklerinin zorunlu bir ihtiyaç olması ve doğal tutkuların tatmin edilmesi gereklidir. Pozitivist siyasetin doğal tutkusunu iktidarın kendisi oluşturur. Bir diğer önemli husus doğal koşullara uymaktır. Şimdi daha net bir şekilde Türkiye'nin pozitivist yaklaşımı Ortadoğu politikası ile birleştirildiğinde bölge kültür, ekonomi, ideoloji gibi farklı versiyonlara sahip olsa da pozitivist düsturun gereği Türkiye tabiri caizse bu gömleği üzerine giymiş ve politik olan ve ona işaret de bulunan her türlü olgu ve olaya –Ortadoğu siyasetine- gözünü dikmiştir. Bu nedenle Türkiye ilk etapta bölgede yaşanan gelişmelere kayıtsız kalmama zorunluluğu hissettiği için bölgeyle ilgilenmiş, ikincil olarak bölgenin sosyoekonomik zenginliği, üçüncül olarak da bu tutkuların tatmin edilmesi –ses çıkarma, söz sahibi olma arzusu, yardım, müzakerecilik, ispat- olarak nitelendirilebilir. Bütün bu etaplar pozitivist paradigmanın olmazsa olmazıdır. Devlet ve siyaset özdeşliği içerisinde pozitivist paradigma tutkuların beslenmesi ve ona kaynaklık edinmesi noktasında dönüm noktası olarak görülmüştür. Pozitivizmde temel hedef bütünlüktür. Comte bu konudaki fikrini “ordre et progres” olarak sloganlaştırmıştı. Buradan yola çıkarak Comte'nin de dediği gibi “*Pozitif anlayışın egemenliğinde... Artık toplumun bağrında sürekli bir yara olarak kalan ve basit politik önerilerle çözülemeyecek bütün güç ve hassas sorunlar bilimsel yollarla kestirilebilir ve bu da toplumsal barışın ilerletilmesine hizmet edebilir...*” düşüncesini Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelişi ile bağdaştırabiliriz.

Türk dış politikasının şekillenen Ortadoğu yaklaşımı derin analizler gerektirmektedir. Dolayısıyla yürütmüş olduğu politik yaklaşım da eleştirileri beraberinde getirmiştir. Bu nedenle tezin yürütülme amacına eşlik eden bir diğer husus tüm bu pozitivist yaklaşım neticesinde elde edilen verilerin bir de eleştirel sonucu olmasıydı. Türkiye'nin son yıllarda Ortadoğu'da aktif politika izlemesi Batı ile ilişkilerinin kopması olarak nitelendirilse de bu durum

Türkiye'nin yönelmiş olduğu çok yönlü politikasının bir sonucu olarak görülmelidir. Buna mukabil Türkiye'nin Ortadoğu politikasını yersiz ve dayanaksız görmek yerinde bir yaklaşım ifade etmemektedir. Özünde doğru bir yaklaşım ve politika içeren Ortadoğu'ya açılım politikası belli aksaklıklar yüzünden tıkanma yaşamış ve bu bağlamda şimdilik istediği sonuçları elde edememiştir.

Tezin konusu olan paradigmlar ekseninde elde edilen bulgulardan genel bir değerlendirme yapmak gerekirse şunlar açıklanabilir: İlk etapta yaşanan krizlerde de görüldüğü gibi Türkiye'nin yapması gereken bağımsız bir Ortadoğu politikası geliştirmektir. Devletlerin ilişkileri çıkar üzerine kurulu olduğu için ne kendini yoracak dış yardımlarda bulunmalı ne de büyük güçlere savaş açarak ilişkilerin bozulmasına fırsat tanınmalıdır. Sadece güç ve çıkar üzerine kurulan siyasi arenada küresel ve bölgesel aktörlerin varlığını görüp, ortak çıkarlara dikkat ederek siyaset izlenilmesi mantıklı yaklaşım olacaktır. Ne Batıdan uzak ne de Ortadoğu eksenli bir siyaset izlemek doğru değildir. Küresel güçlerin de hassasiyetini dikkate alarak çok yönlü politika izlemek bu noktada yapılması en iyi yaklaşım olacaktır. Çünkü küresel güçleri de dikkate alarak izlenen bir politikanın yarattığı olumlu hava daha öncesinde görülmüştü. Türkiye, eski Türkiye olmadığı için uluslararası arenada varlığını yeterince kanıtlamış bir devlettir. Büyük ve güçlü devletler, küresel gruplar içerisinde istikrarlı ve dengeli politika üretmek elbette kolay olmayacaktır ancak kıvrak manevralar ve nerede duracağını bilme güdüsü onu daha da güçlü bir devlet yapacaktır.

Türkiye'nin bölgede hâkimiyet kurma arzusu ve yakın ilgisi noktasında elde edilecek sonuçlar üzerinde net cümleler sarf etmek imkânsızdır. Ortadoğu halkının Türkiye'ye duyduğu güven ve barış adası algısının ne kadar süreceği konusu da oldukça soru işaretleriyle doludur. Birçok ülke ile iyi ilişkiler kuran ve ilişkilerinin seyrindeki ivmeye dikkat eden Türkiye'nin özellikle İsrail konusunda ilişkilerinin inişli çıkışlı olduğunu ve dönem dönem bozulduğunu gözlemleyebiliyoruz. Tabii ilişkilerin bu noktaya gelmesinde birçok sebep var. İsrail'in Filistin halkı üzerinde uyguladığı orantısız güç bunun en büyük sebeplerinden biridir. Türkiye'nin buradaki tutumuna dikkat etmesi gerekir. Bağımsız bir dış politika uygulama hayali kuran Türkiye için sert söylemler içerisinde bulunmak onu çıkmaza sokabilir. Aynı sorunu Mısır ile olan ilişkilerinde de gözlemlemek mümkündür. Mursi'ye karşı gerçekleştirilen darbeye de Türkiye'nin söylemleri Mısır ile olan ilişkilerinde sorun yaratmıştır. Bu tür eylemler Türkiye'nin birleşme ve bütünleşmeye dayalı olan dış politikasına zarar verebilir.

Ankara, potansiyeli gereği Ortadoğu'da ciddiye alınması bir devlettir. Ayrıca Türkiye'nin bölge için kader ortaklığı yapmaktan vazgeçmeyeceği de şu an için su götürmez bir gerçektir. Nitekim Türkiye'nin bölgede önemli bir aktör konumunda olması da göz ardı edilmemelidir. Çünkü İran'ın ve İsrail'in ciddi bir tehdit unsuru olmasını Türkiye çözüm odaklı yaklaşımı ile dizginlemektedir.

Burada şu önemli soru akla gelmektedir: Türkiye'nin son dönem Ortadoğu politikası ne kadar sürdürülebilir? İşte bu sorunun cevabı sadece Türkiye'nin bölgedeki politikalarıyla cevaplanabilir bir soru değildir. Türkiye 2000'li yılların başlarından itibaren Ortadoğu'da uzlaşmacı bir diplomasi izlemektedir. Türkiye'nin son dönem dış politika söylemleri barış ve huzur ortamına katkı sağlamaya yöneliktir. Güvenlik ve ekonomik açıdan baktığımızda Türkiye'nin ulusal çıkarı da bunu gerektirmektedir. Ortadoğu'nun siyasi coğrafyasında raylar hala tam olarak oturmamıştır ve dünyanın siyasi açıdan en tektonik bölgesi olarak görülebilir. Bölgede yeniden istikrarsızlığa ve çatışmaya sebep olacak her durum Türkiye'nin bölgedeki çabalarını sonuçsuz bırakacaktır.

Sonuçta, Ortadoğu'daki sorunlara müdahil olan Türk karar vericilerinin, bölgede siyasetin mezhep temelli yürütüldüğünü dikkate alarak ve bölgedeki sosyal, kültürel ve siyasi gerçekleri göz önünde bulundurarak dış politika ilkelerini belirlemesi gerekmektedir. Dış politikaya yönelik söylemlerde, diplomatik üslubu dikkate alması gereken Türkiye, aynı zamanda mevcut gücünün sınırlarını da gözetken bir felsefe benimsemelidir. Arap coğrafyasında yaşanan olayların karşısında Türkiye'nin sert söylemleri kendisini zor durumda bırakacak sonuçlar doğurabilmektedir. Savaş esnasından söylenen ve herkes tarafından bilinen "bitaraf olan değil taraf olan bertaraf olur" sözü aslında Türkiye'nin bu politik yaklaşımında izlemesi gereken yolu özetler niteliktedir.

KAYNAKÇA

AA (2012). *Turkey Has Strategic Cooperation Councils with 13 Countries*, [Erişim Tarihi: 01.06.2021, [Turkey has strategic cooperation councils with 13 countries \(aa.com.tr\)](http://aa.com.tr)]

Abdullah, Ö. (1985). Suriye Dosyası. Akabe Yayınları.

ALJAZEERA (2013). *One Minute in Gaza*. [Erişim Tarihi: 17.02.2021, [One minute in Gaza | Iran | Al Jazeera](http://www.aljazeera.com)]

ALJAZEERA (2017). *Whole Kirkuk is under Iraqi control*. [Erişim Tarihi: 02.03.2021, [Baghdad: Iraqi forces in full control of Kirkuk | Kurds News | Al Jazeera](http://www.aljazeera.com)]

Akdemir, S. (2000). Suriyede'ki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasında Rolü. *Avrasya Dosyası Dergisi*, 6(1), 211-212.

Akgün, M. & Gündoğar, S. (2013), *Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2013, TESEV Dış Politika Algısı*, [Erişim Tarihi: 01.06.2021, [rapor Ortadoguda Turkiye Algisi 2013.pdf \(tese.org.tr\)](http://www.tesev.org.tr)]

Akner, N. 11 Eylül Saldırıları ve Amerikan Medyası: Yurtseverlik Akımının Öteki Kavramına Etkisi ve Medyanın Tarafgirliği, *İletişim Fakültesi Dergisi*, 133-134.

Alemdar, K. (1990). İletişim ve Toplum. Bilgi Yayınları.

Al Monitor (2013). *Hamas Leader Meshaal Pays 'Secretive' Visit to Turkey*. [Erişim Tarihi: 19.05.2021, [Hamas Leader Meshaal Pays 'Secretive' Visit to Turkey - Al-Monitor: The Pulse of the Middle East](http://www.al-monitor.com)]

Al-Monitor (2014), *Iranian-Turkish Relations Strained over Syrian Agendas*. [Erişim Tarihi: 04.03.2021, [Iranian-Turkish relations strained over Syrian agendas - Al-Monitor: The Pulse of the Middle East](http://www.al-monitor.com)]

Al Monitor (2014). *Exiled Brotherhood officials may find home in Turkey*. [Erişim Tarihi: 01.06.2021, [Exiled Brotherhood officials may find home in Turkey - Al-Monitor: The Pulse of the Middle East](http://www.al-monitor.com)]

Aljazeera (2015). *Kronoloji: 1915'ten Günümüze Filistin*. [Erişim Tarihi: 14.04.2021, [Kronoloji: 1915'ten günümüze Filistin | Al Jazeera Turk - Ortadoğu, Kafkasya, Balkanlar, Türkiye ve çevresindeki bölgeden son dakika haberleri ve analizler](http://www.aljazeera.com)]

Arı, T. (2014). *Geçmişten Günümüze OrtaDoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. Dora Yayınları.

Aristoteles (2012). *Fizik*. (Çev.) Saffet Babür,, YapıKredi Yayınları, İstanbul.

- Arslan, H.** (1992). Epistemik Cemaat. Paradigma Yayınları.
- Asia News** (2007). *Referendum in Kirkuk Postponed by Two Years*. [Erişim Tarihi: 02.03.2021, [IRAQ – TURKEY Referendum in Kirkuk postponed by two years \(asianews.it\)](http://www.asianews.it)]
- Atabey, F.** (2015). Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4(7), 193-209.
- Ataman, M.** (2003). Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış, *Bilgi Dergi*, 5(2), s. 52.
- Ataman, M. & Gökcan, Ö.** (2012), Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı-Yayılmacılık Denemesi, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(2), 200-222.
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu** (1997), Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, (Haz.Nimet Arsan), Ankara.
- Aydın, A.** (2012). 2002 Sonrası ve Arap Baharı Kapsamında Türkiye Suriye İlişkilerinin Bölgesel Yansımaları, *II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu*, 71-72.
- Ataman, M.** (2012). Suriye'de İktidar Mücadelesi: Bass Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum, *SETA Rapor*, 39-40.
- Ayman, G.** (2012). Türkiye ve Ortadoğu, Türkiye-İran İlişkilerinde Kimlik, Güvenlik, İşbirliği, Rekabet, Faruk Sönmezoğlu (Ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, s. 549-592.
- Ayhan, V.** (2009), Türkiye-İrak İlişkileri: Bölge Ülkelerinin Irak Politikası Bağlamında Bir Analiz, *Ortadoğu Analiz*, 1(9), 24-25.
- Barkey, H. & Graham E. Fuller** (1998). *Turkey's Kurdish Question*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Baş, M.** (2019). Filistin'in Dinler Tarihi Açısından Önemi, Pınar & Yavuz Cankara (Ed.), *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları*, Efe Akademi Yayınları, İstanbul, 1-55.
- Başkan, B.** (2016). Making Sense of Turkey's Foreign Policy: Clashing Identities and Interests. *Muslim World*, 101(1), 141-154.
- Bayraktar, B.** (2014). Gazze'ye Ekilen Nefret Tohumları, *Ortadoğu Analiz*, 6(64), 8-9.
- BBC News** (2013). *Turkey opens trial over 1997 'Post-Modern' Coup*. [Erişim Tarihi: 05.01.2021, <http://www.bbc.com/news/world-europe-23925035>]

BBC (2020). *Türkiye ile İsrail'in Karşılıklı Hamleleri Normalleşmeyi Getirecek mi?*. [Erişim Tarihi: 03.03.2021, [Türkiye ile İsrail'in karşılıklı hamleleri normalleşmeyi getirecek mi? - BBC News Türkçe](#)]

Billion, P. (2015). *Oil, Secession and the Future of Iraqi Federalism*, Middle East Policy, 22(1), s. 68-76.

BP Statistical Review of World Energy (2009). [Erişim Tarihi: 03.01.2021, <http://large.stanford.edu/courses/2014/ph241/christensen2/docs/bpreview.pdf>]

Budak, M. (2012). Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Öğrenci Değişim Programları Ve Türkiye Uygulamaları. (Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Uzmanlık Tezi), Ankara, s. 23-24.

Bunawa, M. (2016). Turkey and the AKP: Model for the Middle East?. Zirve University, s. 6-7.

Cagaptay, S. Foreign Affairs (2014). The New Davutoglu: The Next Prime Minister's Game Plan. [Erişim Tarihi: 03.01.2021, [The New Davutoglu | Foreign Affairs](#)]

Cagaptay, S. Foreign Affairs (2009). Is Turkey Leaving the West?. [Erişim Tarihi: [Is Turkey Leaving the West? | Foreign Affairs](#)]

Carley, P. (1995). Turkey's Role in the Middle East. *US Institute of Peace A Conference Report*, v.

Cumhuriyet (1926), "Musul, kaybettiğimiz bir vatan parçası değil; belki kurtaramadığımız bir vatan parçasıdır!". s. 2-3.

Cumhuriyet (1949). İsrail Devletini resmen tanımaya karar verdik. [Erişim Tarihi: 17.15.2022, [Cumhuriyet 29 Mart 1949 sayfa 1 | Gaste Arşivi \(gastearsivi.com\)](#)]

Cumhuriyet (2012). *Esad: Keşke Düşürmeseydik*. [Erişim Tarihi: 05.03.2021, [Utku Çakırözer : Esad: Keşke düşürmeseydik \(cumhuriyet.com.tr\)](#)]

CNN TURK (2007). *Erdoğan Haniye ve Abbas'ı davet etti*. [Erişim Tarihi: 18.02.2021, [Erdoğan Haniye ve Abbas'ı davet etti \(cnnturk.com\)](#)]

Çağırın, M. (2008). 1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası: 12 Eylül Askeri Darbesi ve Dış Politika Anlayışı, Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Platin Yayınları, Ankara, s. 738-739.

- Çelebi, Ö.** (2008). 1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası: Türkiye-ABD İlişkileri, Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Platin Yayınları, Ankara, s. 762-763.
- Çandar, C.** (2010). Çok Kutuplu Dünya İçin Yeni Bir Vizyon, *SETA Analiz*, 5-6.
- Cordesman, A.** (2009). The Gaza War: A Strategic Analysis, *Center for Strategic International Studies*, 62-63.
- Çoşar, N. & Demirci, S.** (2004). The Mosul Question and The Turkish Republic: Before and After The Fronter Treaty, *The Turkish Yearbook*, Cilt:35, 44-45.
- Davis, P. & Larson, E. & Haldeman, Z. & Oğuz, M. & Rana, Y.** (2012). Public Support for the Kurdistan Workers' Party (PKK) in Turkey. *RAND Corporation*, 99-100.
- Davutoğlu, A.** (2001). *Stratejik Derinlik*. Küre Yayınları.
- Davutoğlu, A.** (2008). Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007, *Insight Turkey*, 10(1), 80-84.
- Davutoğlu, A.** (2012). 2013 Yılına Girenken Dış Politikamız, *Dışişleri Bakanlığı Raporu*, 60-61.
- DEİK.** *Iran Ekonomisi ve Türkiye İlişkileri*. [Erişim Tarihi: 05.03. 2020, [Türkiye - İran İş Konseyi - DEİK | Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu \(deik.org.tr\)](http://www.deik.org.tr)]
- Demir, Ş.** (2011). Dünden Bugüne Türkiye'nin Suriye ve Ortadoğu Politikası, *Turkish Studies*, 6(3), 691-713.
- Demirci, S.** (1997), The Lausanne Conference: The Evaluation of Turkish and British Diplomatic Strategies 1922-1923, *Department of International History*, 12-13.
- Dicle, B.** (2008). *Factors Driving Turkish Foreign Policy*. (Master's Theses). Lousiana State University and Agricultural and Mechanical Colloge, s. 8-12.
- Djalili, M. & T. Kellner** (2013). Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye,(Çev). Hande Güreli, Bile Kültür Sanat, İstanbul, s. 71.
- Diplomasi nedir?** (2017). [Erişim Tarihi:02.06.2021, <https://www.diplomasi.net/diplomasi-nedir/>]
- Duman, S.** (2005), Ortadoğu Krizleri ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 313-332.
- DW** (2018). *Türkiye'nin 7 Yıllık Suriye Politikası*. [Erişim Tarihi: 10.08.2021, [Türkiye'nin 7 yıllık Suriye politikası | Türkiye | DW | 15.03.2018](http://www.dw.com)]

DW (2010). *BM'den Mavi Marmara Raporu: İsrail Haksız*. [Erişim Tarihi: 18.05.2021, [BM'den Mavi Marmara raporu: İsrail haksız | DÜNYA | DW | 23.09.2010](#)]

DW (2021). *İsrail'de iktidar değişikliği Türkiye- İsrail İlişkilerini Nasıl Etkiler*. [Erişim Tarihi: 03.03.2021, [İsrail'de iktidar değişikliği Türkiye-İsrail ilişkilerini nasıl etkiler? | GÜNDEM | DW | 04.06.2021](#)]

Erdal, İ. (2012), Türk Basını ve Arşiv Belgelerine Göre Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İrak İlişkileri ve Sadabad Paktı, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(5), 97-98.

Erhan, Ç. (2003). Küreselleşme Döneminin Tehditleriyle Mücadele, *Stradigma*, 1-2.

Ergin, F. (1191). Musul Sorunu ve Körfez Petrolleri, *Atatürk Araştırma Dergisi*, 11(20), 165-173.

Erol, M. (2008). 1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası: Bülent Ecevit'in Dış Politika Felsefesi, Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 586-587.

Ertosun, E. (2011), Türkiye'nin Filistin Politikasında ABD ya da AB Çizgisi: Güvenlik Etkeninin Belirleyiciliği, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 7(28), 71-88.

Euronews (2021). *Suriye'de On Yıldır Süren Savaşta Neredeyse Yarım Milyon Kişi Yaşamını Yitirdi*. [Erişim Tarihi: 05.03.2021, [Suriye'de on yıldır süren savaşta neredeyse yarım milyon kişi yaşamını yitirdi | Rapor | Euronews](#)]

Erol, M. (2008). 1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası: İsmet İnönü Hükümeti Dış Politikası, Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Platin Yayınları, Ankara, s. 572-573.

Fıratlı, E. (2017). *Hz. İsa'nın Çile Yolu*. [Erişim: 03.01.2021, <http://gezginyuzlersitesi.com/gidilen/hz-isanin-cile-yolu-kudus-2-emel-firatli/>]

Foreign Affair (2014). The New Davutoglu: The Next Prime Minister's Game Plan. [Erişim Tarihi: 17.01.2021, [The New Davutoglu | Foreign Affairs](#)]

Global Security.org. (1997)- *Postmodern Coup*. [Erişim Tarihi: 05.01.2021, <http://www.globalsecurity.org/military/world/europe/tu-military-coup1997.htm>]

Ginat, R. (2003). The Egyptian Left and the Roots of Neutralism in the pre-Nasserite Era, *British journal of Middle Eastern Studies*, 30(1), 5-24.

Gruen, G. (2004). Turkey's Strategic Mideast Regional Initiatives, *American Foreign Policy Interests*, 26(6), 435-456.

Guba, E. (1990). The Alternative Paradigm Dialog. *SAGE*, 17-27.

Guba, E. & Lincoln, Y. (1994). Competing Paradigms in Qualitative Research. *Handbook of Qualitative Research*, 105-117.

Gümüş, B. (2013), Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Ortadoğu Siyaseti, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 81-83.

Habertürk (2011). *Erdoğan, Davutoğlu'nu Şam'a gönderiyor*. [Erişim Tarihi: 10.08.2021, [Erdoğan, Davutoğlu'nu Şam'a gönderiyor \(haberturk.com\)](http://haberturk.com)]

HAARETZ (2013). *Netanyahu Phones Erdogan to Apologize for Deaths of Turkish Citizens on Gaza Flotilla*. [Erişim Tarihi: 05.19.2021, [Netanyahu phones Erdogan to apologize for deaths of Turkish citizens on Gaza flotilla - Haaretz Com - Haaretz.com](http://haaretz.com)]

Hasan, T. (2009). *Irak'ın Kuzeyindeki Bölgesel Kürt Yönetimi, 1991-2008*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Hürriyet (2011). *Erdoğan'dan Esad Ailesine Sert Mesaj*. [Erişim Tarihi: 10.06.2021, [Erdoğan'dan Esad ailesine sert mesaj - Son Dakika Haberleri \(hurriyet.com.tr\)](http://hurriyet.com.tr)]

Hurriyet Daily News. *Erbakan: D8 Summit Is in Spring*. [Erişim Tarihi: 05.01.2021]

Hurriyet Daily News (2018), *President Erdoğan hosts Palestinian resistance icon Fawzi al-Juneidi in Ankara*. [Erişim Tarihi: 11.05.2021, [President Erdoğan hosts Palestinian resistance icon Fawzi al-Juneidi in Ankara - Turkey News \(hurriyetdailynews.com\)](http://hurriyetdailynews.com)]

Independent (1997). *Turkey Launches Islam's Answer to G7*. [Erişim Tarihi: 05.01.2021, <http://www.independent.co.uk/news/world/turkey-launches-islams-answer-to-g7-1256404.html>]

Inbar, E. (1999). *The Israeli-Turkish Connection*. [Erişim Tarihi: 04.03.2021, [The Israeli-Turkish Connection \(mit.edu\)](http://mit.edu)]

İHA Haber Ajansı (2013). *İHA, "Davutoğlu: Biz tarihin yazımında hep özne olduk*. [Erişim Tarihi: 07.04.2021, <https://www.iha.com.tr/haber-davutoglu-biz-tarihin-yaziminda-hep-ozne-olduk-265944/>]

Jung, D. (2005). Turkey and the Arab World: Historical Narratives and New Political Realities, *Mediterranean Politics*, 10(1), 1-17.

Jewish Virtual Library A Protect of Aig. *Israel International Relations: International Recognition of Israel.* [Erişim Tarihi: 09.01.2021, [International Recognition of Israel \(jewishvirtuallibrary.org\)](http://www.jewishvirtuallibrary.org)]

Kabır, N. (2021). The Palestinian Question, *Dynamics of Identity*, 180-181.

Kardaş, Ş. (2011). Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı?. *Akademik Ortadoğu*, 5(2), 19-20.

Kardaş, Ş. (2014). *Turkey in the Neighbourhood*, *MERI Forum*. [Erişim Tarihi: 27.05.2021, [MERI Forum 2014 | S3: Turkey in the Neighborhood \(Part 2\) | MERI \(meri-k.org\)](http://www.meri-k.org)]

Karmon, E. & Barak, M. (2018). Erdogan's Turkey and the Palestinian Issue, *Terrorism Research Initiative*, 12(2), 74-85.

Kaya, K. (2011), The Turkish-American Crisis, *Military Review*.

Keddie, N. (1973). Is There A Middle East?, *International Journal of Middle East Studies* 4, 255-271.

Kemiksiz, N. (2016), Filistin Sorunu, *Akademik Ortadoğu*, 11(1), 134-135.

Kenanda Bir Kuyu (2015). *Beşir Esad Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri ve Türkiye'nin Suriye Politikası.* [Erişim Tarihi: 05.03.2021, [Beşar Esad Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri Ve Türkiye'nin Suriye Politikası – Tarih Arşivi, Osmanlı Tarihi, Din, Biyografi, Felsefe, Bilim, Gündem, Politika \(kenandabirkuyu.com\)](http://www.kenandabirkuyu.com)]

Khan, M. (2015). The Transformation of Turkish Foreign Policy Towards the Middle East. *Policy Perspectives*, 12(1), 31-50.

Kıbaroğlu, M. (2002). 11 Eylül Ardından Strateji, Tehdit ve Caydırıcılık, *Foreign Policy*, 5-6.

Koppes, C. (1976). Captain Mahan, General Gordon, and the Origins of the Term 'Middle East'. *Middle Eastern Studies*, 12(1), 95-98.

Koyuncu, A. (2017), Hafız Esad Dönemi Suriyesinde Milliyetçilik ve Ulus İnşa Çabaları, *Social Science*, 1(1), 24-25.

Kürkçüoğlu, Ö. (1980). Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35(1), 311-335.

Kürkçüoğlu, Ö. (2010). *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Barış Kitabevi.

Kuhn, T. (1970). *The Structure of Scientific Revolutions*. The University of Chicago Press, 2(2), 175-176.

Larrabee, S. & Nader, A. (2013). *Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East*. National Defense Research Institute. 16-17.

Leonard, M. (2002), "*Public Diplomacy*", London, Foreign Policy Center.

M5 Savunma Strateji (2021). Rus Medyası: "Türkiye Filistin Meselesi İle İslam Dünyasının Güçlü Bir Birleştirici Merkezine Dönüşebilir." [Erişim Tarihi: 18.02.2021, Rus Medyası: "Türkiye Filistin Meselesi İle İslam Dünyasının Güçlü Bir Birleştirici Merkezine Dönüşebilir" - M5 Dergi]

Manis, A. (2015). *The Middle East At Breaking Point: Turkey's Neighbourhood Policy and The Need For Enhanced 'Soft' Power*, Middle East Research Institute, 2-3.

Manis, A. (2015). *Turkey's neighbourhood policy and the need for enhanced 'Soft' Power*, Middle East Research Institute, 4-5.

Middle East Eye (2021). *Al-Aqsa under attack: How Israel Turned Holy Site Into a Battleground*. [Erişim Tarihi: 02.03.2021, Al-Aqsa under attack: How Israel turned holy site into a battleground | Middle East Eye]

Middle East Quarterly (2012). *What Drives Turkish Foreign Policy?*. [Erişim tarihi: 04.03.2021, What Drives Turkish Foreign Policy?: Changes in Turkey :: Middle East Quarterly (meforum.org)]

Milli Gazete (2016). *Ortadoğu'da Kanlı Petrol Savaşları*. [Erişim Tarihi: 12.06.2021, <https://www.milligazete.com.tr/makale/844845/ishak-beyazay/ortadoguda-kanli-petrol-savaslari>]

Murinson, A. (2012). *Turkish Foreign Policy in the Twenty-First Century*. *Mideast Security and Policy Studies*, No:97, s. 22.

Mülteciler Derneği (2021). *Türkiyedeki Suriyeliler Sayısı Mayıs 2021*. [Erişim Tarihi: 05.03.2021, <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/#:~:text=%C4%B0%C3%A7i%C5%9Fleri%20Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20taraf%C4%B1ndan%20yap%C4%B1lan%20a%C3%A7%C4%B1klamada,tarihinde%20414%20bin%2061>]

Neuman, W. (2006). Toplumsal Araştırma Yöntemleri. Nitel ve Nicel Yaklaşımlar.(Çev.) Sedef Özge, Yayın Odası Yayınları. 121-122.

New York Times (2010). *Sponsor of Flotilla Ties to Elite of Turkey*. [Erişim Tarihi: 01.04.2021, [Sponsor of Flotilla Tied to Elite of Turkey - The New York Times \(nytimes.com\)](https://www.nytimes.com/2010/04/01/world/middleeast/01flotilla.html)]

Nye, J. (2004). Soft Power: The Means to Success in World Politics, *Public Affairs*, 1-2. [8/8/03 (belfercenter.org)]

Oğuzlu, T. (2008). Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate the West?, *Turkish Studies*, 9(1), 3-20.

Oğuzlu, T. (2011). Ortadoğu'da Demokratikleşme ve Türkiye Model Olabilir Mi Tartışması: 'Evet, Ama!'. *Ortadoğu Analiz*, 3(27). 74-79.

Olson M. & Hergenhahn B. (2016). Theories of Learning. (Çev.) Mustafa Şahin, Nobel Yayınları.

Oran, B. (2001). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İletişim Yayınları, s. 29-33.

Oran, B. (2013). Mavi Marmara Olayında Raporlar ve Türkiye'nin Tutumu, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası – Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 2001-2012*. İletişim Yayınları, İstanbul, 255-256.

Orman, E. (2010). Bilgi Felsefesi (Epistemoloji). (Felsefe Lisans Programı). İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul.

Örnek, S. (2012). 11 Eylül Olayları ve Afganistan Operasyonu, *Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 108-109.

Özcan G. (2005). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi. *TESEV, DİŞ Politika Analiz Serisi 1*, s. 25.

Özdemir, E. (2010), Turkey's Middle East Policy in the Post-Cold War Era, *History Studies*, 2(3), 272-283.

Özhan, T. (2012). *Ortadoğu Bataklığı*, Sabah. [Erişim Tarihi: 27.05.2021, [Ortadoğu bataklığı! - TAHA ÖZHAN \(sabah.com.tr\)](https://www.sabah.com.tr/ortadoğu/bataklığı)]

Peca, K. (2001). Paradigmatic Differences in Educational Administration. Positivism and Critical Theory, *Educational Resources Information Center*, 4-5.

Palabıyık, M. (2010). Sadabad Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme, *Ortadoğu Enstitüleri*, 2(3), 155-160.

Podeh, E. (1996). The Drift Towards Neutrality: Egyptian Foreign Policy During the Early Nasserist Era. *Middle Eastern Studies*, 32(1), 16-17.

Purtaş, F. (2008). 1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası: Süleyman Demirel'in Dış Politika Felsefesi, Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Platin Yayınları, Ankara, s. 579-580.

Radikal (2004). *Türkiye Merkez Ülke Olmalı*. [Erişim Tarihi: 06.06.2021, [Türkiye merkez ülke olmalı - Yorum Haberleri - Radikal](#)]

Raptopoulos, N. (2004), Rediscovering Its Arab Neighbours? The AKP imprint on Turkish Foreign Policy in the Middle East, *Les Cahiers du RMES*, 3-4.

Sabah (2012), *Sancılı Süreç Çok Uzun Sürmez*. [Erişim Tarihi: 08.05.2021, "[Sancılı süreç çok uzun sürmez](#)"-Son Dakika Haberler (sabah.com.tr)]

Sakin, S. & Deveci, C. (2011). Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme. *History Studies*, 281-293.

Salık, N. (2011). *Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Pragmatizm Ve Türkiye-Suriye İlişkilerinin Geleceği*, *Ortadoğu Analiz*, 3(35), s. 20-30.

Sayın, Y. (2019). *Rekabet ve İşbirliği denkleminde Türkiye-İran İlişkileri: Suriye Krizi Örneği*, *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 3(2), s. 245-246.

Serbest B. (2017). Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), s. 689-711.

SETimes.com (2014). Turkey's Erdogan Urges Egypt's Mubarak to Step down. [Erişim Tarihi:05.03.2020,http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/newsbriefs/setimes/newsbriefs/2011/02/02/nb-02]

Sever, A. (2012). Türkiye'nin Ortadoğu İlişkileri Kavramsal ve Olgusal Bir Analiz. *Derin Yayınları*.

Siegel, H. (2013). Relativism, Incoherence, and the Strong Programme, Richard Schantz & Markus Seidel (Ed.), *The Problem of Relativism in the Sociology of scientific knowledge*, c. 43, s. 41-64.

Sözcü (2015). *Cumhuriyet'e TIR Soruşturması*. [Erişim Tarihi: 08.05.2021, [Cumhuriyet'e TIR soruşturması - Son dakika haberleri \(sozcu.com.tr\)](http://sozcu.com.tr)]

Sputniknews (2018). *En Fazla Petrol ve Doğalgaz Rezervine Sahip Olan Ülkeler*. [Erişim: 03.01.2021, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201812031036447006-opek-gaz-petrol-venezuela-suud-arabistan-iran-rusya-abd/>]

Stone, L. (2001), Turkish Foreign Policy: Four Pillars of Tradition, *Perceptions Journal of International Relations*, 6(2).

Stratejik Düşünce Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Koordinatörlüğü (2011). SDE Analiz: Türkiye-İsrail İlişkileri, *SDE Yayınları*, 12-18.

Süer, B. & Atmaca, A. (2007). *Arap-İsrail Uyuşmazlığı*. ODTÜ Yayıncılık.

Sosyal, İ. (1985). Hatay Sorunu ve Türk-Fransız İlişkileri (1936-1939), Türk Tarih Kurumunca Konferansı, 15 Şubat 1985, Ankara.

Soysal, İ. (1983), *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları 1920- 1945*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Sökmen, T. (1978). *Hatay'ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Stratejik Düşünce Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Koordinatörlüğü (2011). SDE Analiz: Türkiye-İsrail İlişkileri, *SDE Yayınları*, 12-18.

Süer, B. & Atmaca, A. (2007). *Arap-İsrail Uyuşmazlığı*. ODTÜ Yayıncılık.

Şahin, M. (2008). 1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası: Ortadoğu ile İlişkiler, Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Platin Yayınları, Ankara, s. 484-485.

Şahin, M (2010). Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim, *Akademik Ortadoğu*, 4(2), 16-17

Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. (Çev.) Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Tashjian, Y. (2012). From Conceptualization to Implementation and Reevaluation: Turkey's 'Strategic Depth' in the MENA region. [Erişim Tarihi: 19.04.2021, [From Conceptualization to Implementation and Reevaluation: Turkey's "Strategic Depth" in the MENA region \(by Yeghig Tashjian\) | neweasternpolitics \(wordpress.com\)](http://neweasternpolitics.wordpress.com)]

Terril, W. (2015). Iran's Strategy for Saving Asad, *The Middle East Journal*, 69(2), s. 222-236.

Tezcan, E. (2008). 1980-1999 Dönemi Türk Dış Politikası: Dönemin Dış Politika Sorunları, Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Platin Yayınları, Ankara, s. 729-730.

The Jamestown Foundation (2007). *Turkey Refuses to Back Down on Iran Energy Deal*. [Erişim Tarihi: 19.05.2021, <https://jamestown.org/program/turkey-refuses-to-back-down-on-iran-energy-deal/>]

The Middle East Journal (1966). *President Johnson and Prime Minister Inonu: Correspondence between President Johnson and Prime Minister Inonu, June 1964, as Released by the White House, January 15, 1966*. [Erişim Tarihi: 11.01.2021, [President Johnson and Prime Minister Inonu: Correspondence between President Johnson and Prime Minister Inonu, June 1964, as Released by the White House, January 15, 1966 \(omu.edu.tr\)](https://www.omej.org/President-Johnson-and-Prime-Minister-Inonu-Correspondence-between-President-Johnson-and-Prime-Minister-Inonu-June-1964-as-Released-by-the-White-House-January-15-1966-omu.edu.tr)]

The Times Of Israel (2014). *Turkish PM accuses Israel of 'state terrorism'*. [Erişim Tarihi: 19.05.2021, [Turkish PM accuses Israel of 'state terrorism' | The Times of Israel](https://www.timesofisrael.com/turkish-pm-accuses-israel-of-state-terrorism/)]

The Turkey Analyst (2011). *Will the Arab Uprisings Result in The Emergence of a Sunni Bloc Dominated by Turkey?*. [Erişim Tarihi: 28.05.2021, [Will the Arab Uprisings Result in the Emergence of a Sunni Bloc Dominated by Turkey? \(turkeyanalyst.org\)](http://turkeyanalyst.org/will-the-arab-uprisings-result-in-the-emergence-of-a-sunni-bloc-dominated-by-turkey/)]

The Washington Institute for Near East Policy (2006). *Hamas Visits Ankara: The AKP Shifts Turkey's Role in the Middle East*. [Erişim Tarihi: 11.06.2021, [Hamas Visits Ankara: The AKP Shifts Turkey's Role in the Middle East | The Washington Institute](https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/hamas-visits-ankara-the-akp-shifts-turkeys-role-in-the-middle-east)]

The Washington Institue for Near East Policy (2009). *The AKP's Foreign Policy: The Misnomer of Neo-Ottomanism*. [Erişim Tarihi: 18.02.2021, [The AKP's Foreign Policy: The Misnomer of "Neo-Ottomanism" | The Washington Institute](https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-akps-foreign-policy-the-misnomer-of-neo-ottomanism)]

Türkmen, İ. (2010). *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası*. Bilgesam Yayınları.

TIME (1999). *Behind Ocalan's Capture: Deceit, Abduction-and the Mossad?*. [Erişim Tarihi: 04.03.2021, [Behind Ocalan's Capture: Deceit, Abduction -- and the Mossad? - TIME](https://www.time.com/time/magazine/1999/03/08/030801a.html)]

TİKA (2005), *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu*. [Erişim Tarihi: 08.06.2021, [KalkinmaYardimlariRaporu2005.pdf](https://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/faaliyet-raporu-2005.pdf)]

TİKA (2005). *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu*. [Erişim Tarihi: 08.06.2021, [KalkinmaYardimlariRaporu2005.pdf](https://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/faaliyet-raporu-2005.pdf)]

TİKA (2006). *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu*. [Erişim Tarihi: 08.06.2021, <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/faaliyet-raporu-2006.pdf>]

TİKA (2016). *TİKA'dan Gazze'ye 7 Yılda 300 Milyon Dolarlık Yardım*. [Erişim Tarihi: 01.04.2021,

http://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_dan_gazze_ye_7_yilda_300_milyon_dolarlik_yardim-171113]

TİKA (2011). *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu*. [Erişim Tarihi: 08.06.2021, <https://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2011.pdf>]

TİKA (2019). *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu*. [Erişim Tarihi: 08.06.2021, <https://www.tika.gov.tr/upload/sayfa/publication/2019/TurkiyeKalkinma2019Web.pdf>]

Topal, C. (2009), Sancak (Hatay) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyundaki Etkileri, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 1-2.

Tosunoğlu, Ş. (2015). Türkiye'nin Resmi Kalkınma Yardımları Politikası: Eğilimler ve Hedefler, *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4(10), 9-10.

Turkey's Role in the Middle East (2006). [Erişim Tarihi: 11.06.2021, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/turkeys-role-in-the-middle-east>]

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. *Türkiye- Suriye YDSİK 1. Toplantısı Ortak Bildirisi*, 22-23 Aralık, Şam. [Erişim Tarihi: 05.03.2021]

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye-Filistin Siyasi İlişkileri*. [Erişim tarihi: 09.05.2021, [Türkiye - Filistin Siyasi İlişkileri / T.C. Dışişleri Bakanlığı \(mfa.gov.tr\)](https://www.mfa.gov.tr/turkiye-filistin-siyasi-iliskileri/tc-dissisleri-bakanligi)]

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2010). *Türkiye, Suriye, Ürdün Ve Lübnan Arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi Tesis Edilmesi Hakkında Ortak Siyasi Bildirge*. [Erişim Tarihi: 01.06.2021, [Türkiye, Suriye, Ürdün ve Lübnan Arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi Tesis Edilmesi Hakkında Ortak Siyasi Bildirge, 10.06.2010 / T.C. Dışişleri Bakanlığı \(mfa.gov.tr\)](https://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-urdun-ve-lubnan-arasinda-yuksek-duzeyli-isbirligi-konseyi-tesis-edilmesi-hakkinda-ortak-siyasi-bildirge/tc-dissisleri-bakanligi)]

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2018), *Türkiye'nin İnsani Yardımları Hk.* [Erişim Tarihi: 03.06.2021, [No: 171, 21 Haziran 2018, Türkiye'nin İnsani Yardımları Hk. / T.C. Dışişleri Bakanlığı \(mfa.gov.tr\)](https://www.mfa.gov.tr/turkiye-nin-insani-yardimlari-hk/tc-dissisleri-bakanligi)]

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2008). *NO:220-27 Aralık 2008, Gazze Şeridinde Yaşanmakta Olan Gelişmeler Hk.* [Erişim Tarihi: 22.06.2021, [No:220- 27 Aralık 2008, Gazze Şeridinde Yaşanmakta Olan Gelişmeler Hk. / T.C. Dışişleri Bakanlığı \(mfa.gov.tr\)](https://www.mfa.gov.tr/no-220-27-aralik-2008-gazze-saridinde-yasanmakta-olan-gelismeler-hk/tc-dissisleri-bakanligi)]

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı (2008). *NO:221-28 Aralık 2008, Gazze Şeridinde Yaşanmakta Olan Gelişmeler Hk.* [Erişim Tarihi: 22.06.2021, [No:221- 28 Aralık 2008, Gazze Şeridinde Yaşanmakta Olan Gelişmeler Hk. / T.C. Dışışleri Bakanlığı \(mfa.gov.tr\)](#)]

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı (2020). *Türkiye- AB İlişkilerinin Tarihçesi.* [Erişim Tarihi: 04.01.2021, [Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi](#)]

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı (2020). *NO:89, Astana Süreci Dışışleri Bakanları Toplantısı.* [Erişim Tarihi: 04.03.2021, [No: 89, 22 Nisan 2020, Astana Süreci Dışışleri Bakanları Toplantısı Hk. / T.C. Dışışleri Bakanlığı \(mfa.gov.tr\)](#)]

Türkiye Cumhuriyet Dışışleri Bakanlığı (2021), *Türkiye - İsrail Siyasi İlişkileri.* [Erişim Tarihi: 18.05.2021, [Türkiye - İsrail Siyasi İlişkileri / T.C. Dışışleri Bakanlığı \(mfa.gov.tr\)](#)]

Türkmen, İ. (2010). *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası.* Bilgesam Yayınları.

Türkiye Petrolleri A.O. (2020). *Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu.* [Erişim Tarihi: 03.01.2021, [2020-petrol-ve-dogal-gaz-sektor-raporu-47460b743c70c609.pdf](#)]

T24 (2009). *Erdoğan, Hamas'ı Neden destekliyor?.* [Erişim Tarihi: 18.02.2021, [Erdoğan, Hamas'ı neden destekliyor? \(t24.com.tr\)](#)]

Uluslararası Politika Akademisi (2012). *Diplomasinin Gerçek Yüzü.* [Erişim Tarihi: 02.06.2021, <http://politikaakademisi.org/2012/07/14/diplomasinin-gercek-yuzu/>]

U.S Department of State, *The Cuban Missile Crisis, October 1962.* [Erişim Tarihi: 11.01.2021, [Milestones: 1961–1968- Office of the Historian \(state.gov\)](#)]

Woodward, B. (2005). *Bush Savaşta.* (Çev.) Şefika Kamcez, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 220-228.

Yaycı, C. (2019). Irak'ta Yaşanan Savaşlar ve Türkiye'ye Etkileri. *Güvenlik Stratejileri*, 15(30), 333- 346.

Yazıcı, N. (2010). *Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu (1926-1955).* Ötüken Yayınları.

Yazıcı, N. (2011). 1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(14), 133-179.

Yeşiltaş, M. & Balcı, A. (2011), AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita, 23(2), 9-34.

Yıldırım, B. (2014), Türk Dış Politikasında Yeni Tarz-ı Siyaset: Ortadoğu'da Çok Boyutlu Politikadan Asabiye Politikasına, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 57-79.

Yılmaz, T. (2008). 1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası: Ortadoğu İle İlişkiler, Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s. 635-636.

Yılmaz, H. (2016). Ortadoğu'nun Jeo-Ekonomik Önemi ve ABD'nin Ortadoğu Politikasının Ekonomik Nedenleri. *Tesam Akademi Dergisi*, 3(1), 99-128.

Zafar, S. (2012), Turkey's 'Zero Problems with Neighbours' Foreign Policy; Relations with Syria, *Journal of European Studies*, 28(1), 143-144.

Zineelabdin, A. (2019). Kerkük'ün Statü Sorunu. *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(13), s. 11-28.